

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ ♦ ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ

47 ♦ 2025

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ
ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

47

Уређивачки одбор

ДР НИНА ГЛИБЕТИЋ
доцент, Универзитет Јејл, Њу Хејвен

ДР МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ
научни сарадник, Институт за српски језик САНУ, Београд

ЖАНА ЛЕОНИДОВНА ЛЕВШИНА
руководилац сектора словенско-руске археографије, Руска национална библиотека,
Санкт Петербург

ДР АЛЕКСАНДЕР НАУМОВ
професор емеритус, Универзитет Ка Фоскари, Венеција
Супрасаљска академија, Супрасаљ

ДР ВИКТОР САВИЋ
редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду
научни саветник, Институт за српски језик САНУ, Београд

ДР ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ
редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР БРАНИСЛАВ ТОДИЋ
редовни професор у пензији, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР ВЛАДАН ТРИЈИЋ
научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ
научни саветник, Институт за славистику РАН, Москва
иностранни члан САНУ, Београд

ДР МИЛАНКА УБИПАРИП
научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

ДР ИРЕНА ШПАДИЈЕР
редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Уредници

ДР ВЛАДАН ТРИЈИЋ
ДР МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ

Секретар

ДР ЉИЉАНА И. ПУЗОВИЋ
научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

47

Београд 2025

Editorial Board

NINA GLIBETIĆ, PhD

Assistant Professor, Yale Divinity School, Yale University, New Haven

MIROSLAV A. LAZIĆ, PhD

Research Associate, Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

ZHANNA LEONIDOVNA LEVSHINA

Head of the Sector of Slavic-Russian Archaeography and Source Studies
of the Manuscripts Department, National Library of Russia, Saint Petersburg

ALEXANDER NAUMOW, DR SC.

Prof. em., Ca' Foscari University of Venice, Venice

The Supraśl Academy, Supraśl

VIKTOR SAVIĆ, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

Principal Research Fellow, Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

IRENA ŠPADIJER, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

BRANISLAV TODIĆ, DR SC.

Retired Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

VLADAN TRIJIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

ANATOLY ARKADYEVICH TURILOV

Principal Research Fellow, Institute of Slavic Studies RAS, Moscow

Foreign Member of SASA, Belgrade

MILANKA UBIPARIP, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

Editors

VLADAN TRIJIĆ, PhD

MIROSLAV A. LAZIĆ, PhD

Secretary

LJILJANA I. PUZOVIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE OF SASA

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

47

Belgrade 2025

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ излазе од 1979. године као научни годишњак Археографскога одељења Народне библиотеке Србије. Оснивање часописа било је замишљено у време Владимира Алексејевича Мошина и Димитрија Богдановића. Часопис је покренут када је начелник Одељења постао академик Александар Младеновић, први уредник Археографских прилога (бр. 1–29/30, 1979–2008). Потоњи уредници били су проф. др Томислав Јовановић (бр. 31/32–33, 2009–2011) и проф. др Татјана Суботин-Голубовић (бр. 34–46, 2012–2024). Почев од броја 47, часопис заједнички издају Народна библиотека Србије и Институт за српски језик САНУ.

У Археографским прилозима се објављују резултати археографских и са њима повезаних истраживања споменика српске, односно словенске средњовековне и послесредњовековне писмености, по чему је часопис јединствен у Србији и ширем окружењу. Прихватају се искључиво научни прилози који се објављују први пут, писани уз поштовање научних и етичких начела и правила, на основу двоструке рецензије.

Штампање овога броја Археографских прилога остварено је уз финансијску помоћ Министарства културе Републике Србије

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND STUDIES

ДРАГАНА АВИМОВИЋ / DRAGANA AĆIMOVIĆ

- Илустрација Христовог стишавања буре на Генисаретском језеру
у Мирослављевом јеванђељу..... 13–36
The Illustration of Christ Calming the Storm on the Sea of Gennesaret
in the Miroslav Gospel

МИЛЕНА МАРТИНОВИЋ / MILENA MARTINOVIĆ

- Копорињски (Српски) љетопис: археографски опис с издањем текста 37–58
The Koropinja (Serbian) Chronicle: An Archaeographical Description and a Text Edition

МИЛАНКА УБИПARIП / MILANKA UBIPARIП

ЉИЉАНА И. ПУЗОВИЋ / LJILJANA I. PUZOVIĆ

- Рукописни зборник из Збирке Народне библиотеке Србије (Рс 733)
у светлу најновијих археографских истраживања..... 59–119
The Miscellany from the Manuscript Collection of the National Library
of Serbia (Rs 733) in the light of the latest archaeological analysis

МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ / MIROSLAV A. LAZIĆ

- Издања Зборника за путнике Божидара Вуковића:
структура, функција и културни контекст 121–149
The Editions of Božidar Vuković's Miscellany for Travellers:
Structure, Function, and Cultural Context

ЂЕРЋ МОР / ĐERĐ MOR

МИРОСЛАВ МАРЧИЋ / MIROSLAV MARČIĆ

- Папир, водени знаци и датовање другог млетачког издања
Октоиха петогласника..... 151–172
Paper, Watermarks, and the Dating of the Second Venetian Edition
of the Octoechos of the fifth tone

ЖАРКО ВОЈНОВИЋ / ŽARKO VOJNOVIĆ

- Рукописни молитвени свитак Историјског музеја Србије..... 173–201
The Manuscript Prayer Scroll of the Historical Museum of Serbia

ПРИЛОЗИ И ИЗВОРИ / CONTRIBUTIONS AND SOURCES

ВЛАДАН ТРИЈИЋ / VLADAN TRIJIĆ

Историјат и записи у сачуваним примерцима Рујанског четворојеванђеља 205–219
History and Inscriptions in the Preserved Copies of the Rujno Tetraevangelion

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ / REVIEWS AND CRITIQUES

НЕБОЈША ЂОРЂЕВИЋ / НЕВОЈША ĐORĐEVIĆ

Западна грана српске књижне културе..... 223–232
The Western Branch of Serbian Literary Culture

ДУШИЦА ГРВИЋ / DUŠICA GRVIĆ

Два издања српских рукописних књига у Мађарској 233–240
Two Editions of Serbian Manuscripts in Hungary

СЕБАЊА И ПОРТРЕТИ / REMEMBRANCES AND PORTRAITS

ВИКТОР САВИЋ / VIKTOR SAVIĆ

Проф. др Хајнц Миклас (Heinz Miklas, Univ. Prof. Dr. Dr. h. c.) 243–256
Prof. Dr Heinz Miklas (Univ. Prof. Dr. Dr. h. c.)

ЈАСМИНА М. НЕДЕЉКОВИЋ / JASMINA M. NEDELJKOVIĆ

Проф. др Гордана Јовановић..... 257–259
Prof. Dr Gordana Jovanović

ЛН Н СѢІѠ СЛОКЕ
УЛУ ПРАВДАНШ
А НѢ Н ѠМА ГА
НЕ Ѡ НШДА
КК РОДЫМНОТ
Н СЪДОКАОН
ОРО НЕДУЖНЫЕ
СТКО ЖЕУЫКШЮ

UDC 091=163.41"15"

091:027.54(497.11)

<https://doi.org/10.46793/AP47.059U>

Оригиналан научни рад

Примљено 16. децембра 2025. г.

Прихваћено 15. јануара 2026. г.

МИЛАНКА УБИПАРИП

Народна библиотека Србије, Београд, Србија

milanka.ubiparip@nb.rs

<https://orcid.org/0009-0009-0195-2912>

ЉИЉАНА И. ПУЗОВИЋ

Народна библиотека Србије, Београд, Србија

ljiljana.puzovic@nb.rs

<https://orcid.org/0009-0008-6380-3173>

РУКОПИСНИ ЗБОРНИК ИЗ ЗБИРКЕ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ (РС 733) У СВЕТАЛУ НАЈНОВИЈИХ АРХЕОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Апстракт: У раду је представљен опширан археографски опис зборника из XVI века који се под сигнатуром РС 733 налази у Збирци рукописних књига Народне библиотеке Србије, заснован на новој кодиколошкој и филигранолошкој анализи. Посебно се испитују историјат, те структура и садржина овога зборника разнородних састава, с нарочитим освртом на садржинску целину у којој се налазе важни извори за црквеноисторијске прилике у православној свету током друге четвртине XVI века.

Кључне речи: НБС, РС 733, рукописна књига, археографски опис, писари слепчанског круга, Охридска архиепископија, Српска патријаршија, црквена историја, XVI век

АБСТРАКТ: This paper presents a comprehensive archaeographic description of a 16th-century miscellany kept under the shelfmark Rs 733 in the Manuscript Collection of the National Library of Serbia, based on a new codicological and filigranological analysis. Particular attention is devoted to the history, structure, and contents of this miscellany of heterogeneous texts, with a special emphasis on the textual unit that contains important sources for the ecclesiastical-historical circumstances in the Orthodox world during the second quarter of the 16th century.

KEYWORDS: NLS, Rs 733, manuscript book, archaeographic description, scribes of the Slepče circle, Ohrid Archbishopric, Serbian Patriarchate of Peć, church history, 16th century

Народна библиотека Србије чува од 1987. године кодекс необичне садржине, којем би, према врсти састава, одговарао назив „Зборник житија, слова, повести и исправа“. Књига која данас има 206 листова, без повеза, налази се у Археографском одељењу, у Збирци рукописних књига под сигнатуром РС 733. У науци је одавно

препознат њен значај, чак осамдесетак година пре него што је уврштена у фонд српске националне библиотеке, захваљујући истраживачима који су се, првенствено, бавили питањима из црквене историје и археологије. Услед низа специфичних околности које су пратиле пут ове књиге, до сада нису урађена детаљна археолошка проучавања. Поједини састави били су обухваћени савременим текстолошким истраживањима, која су наговестила богатство садржаја Зборника. Стога ће овим радом, у склопу детаљног описа, бити обухваћена кључна археолошка питања, уз указивање на могућности и значај даљег текстолошког и црквеноисторијског проучавања саставних делова овога кодекса.

ПУТ КЊИГЕ ДО ФОНДА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ

Досадашња сазнања о пореклу ове драгоцене књиге заснивала су се на подацима из радова Петра Костића, Јордана Иванова и других истраживача који су на непосредан или посредан начин имали приступ њеној садржини. Од посебног значаја за проучавање историје књиге јесу архивска сведочанства о времену и околностима њеног прибављања, као и поједине белешке на њеним листовима.

На л. 74б исписан је, у два реда, најстарији запис у књизи, који је млађи од времена њенога настанка. У првом реду пише: *Ѣ(на) кн(н)га попа тирка продрома, а одмах испод додато је истом руком: Ѣ(в)ти иванъ кои ѣ сазеъ (?) да є анатеца ѿт(ь) с(в)ти иванъ.*

Следећи је запис на л. 75б, у којем се, поред бројних проба пера, јасно види и назив места – *село рѡвци* (село Рувци).

Поменути подаци су веома драгоцени, јер упућују на просторно блиска места: село Рувци је данашње село Пашино Рувци, у општини Кривогаштани код Прилепа, док се помен Продрома, односно светога Јована, односи на оближњи манастир Светога Јована Продрома у месту Слечче код Железнеца (данашњи Демир Хисар). То је исправно уочила Биљана Јовановић-Стипчевић, која је место настанка Зборника Рс 733 повезала са скрипторијумом овога манастира (2006: 224).¹

Према досадашњим резултатима научних испитивања његова порекла, Зборник садашње садржине и структуре уобличен је у радионици Слеччанског манастира, иако у књизи нема помена села Слечче. Овде је, вероватно, неко време и чуван, на шта ће бити указано у наставку излагања. Међутим, према поменутима белешкама, млађим више од једног века од саме књиге, јасно је да ње у XIX веку није било међу рукописима манастирске библиотеке, него су појединци, пре свих свештеници, у неком тренутку преузели бригу о овоме кодексу. Рукопис не помиње нико од истраживача и посетилаца манастира из тога времена. Међу првима, за њега није знао

1 Током XVI века, православни манастир Светог Јована Претече (Продрома) у селу Слечче био је изузетно значајан духовни и књижевни центар, у којем се неговала преписивачка делатност (Радоњић 1910: 56–66; Селищев 1933: 50–53; Грозданов 1994: 275; Поп-Атанасов и др. 1997: 323–345).

Виктор Григорович, који је посетио манастир почетком пете деценије овога столећа и добро упознао састав манастирске библиотеке (Григорович 1848: 135–136, 210–214), као ни Стефан Верковић (Верковић 1857: 163–167) и архимандрит Антонин (Капустин) (Капустин 1879: 295–296, 305). Александар Гиљфердинг посетио је Слеччански манастир шездесетих година истога столећа (Турилов 2003: 130–143), прегледао манастирску библиотеку и однео изванредан број рукописа (Левшина 2012: 77–107). Пред сам крај XIX столећа рукописе Слеччанског манастира прегледала је истраживачка комисија Руског археолошког института у Цариграду, али ни њен рад не указује на присуство Зборника нити бележи траг о њему у прошлости (Отчѣт 1899: 141–143).

Сведочанство да се књига налазила у власништву једне свештеничке породице забележено је и у самој књизи, на л. 99б, где исписан графитном оловком и савременим српским правописом стоји запис: „Својина Павла Поповића, свеш.“ Павле Поповић је најпре био учитељ у српској школи у селу Зубовцу код Гостивара почетком последње деценије XIX века, потом свештеник у Гостивару, а након 1903. године у Тетову (Брадић 1900: 3; Бабаогић 1900: 3; Грујић 1938: 135). У то време, Гостиварски протопрезвитерат обухватао је читаву област Горњег Полога (Шешум 2021: 409–415). Припадао је Скопској епархији, која је у раздобљу од укидања (1766) до обнове Српске патријаршије (1920) била под привременом управом Цариградске патријаршије (Грујић 1935: 229–254).

Околности набавке ове књиге наговештене су исказима Петра Костића,² који је 1922. године упознао ширу научну јавност са њеним постојањем, а у великој мери оне су разјашњене подацима из архивске грађе. Према сопственом сведочењу, П. Костић је прегледао књигу за време боравка у османском Скопљу, где је на Митровдан 1899. године,³ уз опис садржаја, завршио и препис историјски најважнијих делова. Потом је те исписе послао српском историчару Љубомиру Ковачевићу (Костић 1922: 32–39).⁴ О томе сведочи и њихова преписка која се чува у Државном архиву Србије у Београду. У писму послатом из Солуна, 28. децембра 1899, П. Костић каже

2 Петар Костић (1852–1934) био је професор и ректор Призренске богословије, српски књижевник и истакнути прегалац за побољшање културно-просветних прилика и положаја српског народа у Старој Србији, родом из Брода, у Гори, недалеко од Призрена. Подробије: Новаков 2011а: 292–293.

3 Костић се од 1898. до 1900. године налазио на служби у Скопљу, при седишту Скопске епархије, коју је обављао за време управе архимандрита-администратора, а потом и митрополита Фирмилијана (Дражића) (Грујић 1935: 250–252; Новаков 2011б: 198–199; Новаков, Шешум 2017: 13–17). У ближи контакт са гостиварским свештенством дошао је поводом немилог догађаја који се током 1898. године десио у овом месту, када је убијен један бугарски учитељ, за шта су неосновано били оптужени, између осталих, и двојица гостиварских свештеника (ДАС/ЉК–625, л. 194–201; Призрен, 4. 8. 1898). Детаљније о том догађају: Шешум 2013: 85. Стога би се могло претпоставити да се Костић управо у то време упознао и са гостиварским свештеником Павлом Поповићем, а последично и са постојањем ове књиге.

4 Љубомир Ковачевић (1848–1918) био је српски историчар и политичар, професор Велике школе и члан Српског ученог друштва (Ђоровић 1921: 289–306; Божанић 2017: 220–236).

Љ. Ковачевићу: „Кроз недељу дана добићете и познати препис о Павлу Смедеревском“ (ДАС/ЉК-625, л. 213–216). Након тога, Костић је преписао још један важан састав из ове књиге, а сачинио је и исправке одређених делова садржаних у првим исписима, и о томе обавестио Љ. Ковачевића, 19. марта 1900. године: „У прилогу шаљем вам препис ’О Светој Гори’ и најтачније преписе година тих посланица, које се код вас налазе“ (ДАС/ЉК-625, л. 217–219; л. 220).

Након увида у исписе и ближег упознавања са садржином књиге, Љ. Ковачевић је схватио њену вредност и предложио Српској краљевској академији да је откупи (Архивска грађа 2: 273, бр. 423/6). Договор о откупу обављен је током априла 1900. године, након чега је рукопис био спреман за слање у Београд, о чему Костић из Скопља, 24. априла 1900, обавештава Ковачевића:

„Драги мој пријатељу,

По Нушићу шаљем вам ону књигу, о којој смо говорили и за коју сте ми писали да је откупим. На то сам очекивао сопственика, који је пре два дана овде дошао и пристао за 20 наполеона. Ја сам му рекао да ће добити 400 д. у сребру. На томе је и остало. Новац пошаљите преко Министарства на моје име или, још боље, на име Фирмилијана не говорећи за кога је“ (ДАС/ЉК-625, л. 222).

Поменути Нушић свакако је знаменити књижевник Бранислав Нушић, који је у то време вршио службу српскога конзула у Приштини. Да је по њему књига послата за Београд, сведочи још једно недатовано писмо, у којем Костић каже: „Послату књигу, надам се, бићете већ примили, коју сам вам по Нушићу послао“ (ДАС/ЉК-625, л. 280).

Договорени износ за куповину књиге није одмах послат њеном власнику, те се он средином новембра распитивао код Костића о томе. Костић је већ 17. новембра 1900. писао Ковачевићу: „Јуче дође овде поп Павле из Гостивара на лечење, те ме замоли за ваше писмо и замоли ме, да му што пре тај новац пошаљем, јер му је сада, као болесном, најпотребнији...“ (ДАС/ЉК-625, л. 223).

Међутим, свештеник Павле Поповић није остао само при разговору са Костићем, већ се сутрадан, 18. новембра 1900, обратио Милосаву Куртовићу, генералном конзулу Краљевине Србије у Скопљу, с молбом да се заложи код надлежних институција у Београду, како би му договорени износ био исплаћен. У писму каже:

„Пре седам месеци предао сам једну књигу преко Госп. Петра Костића, бив. референта овди да је исти преда Управи Академије Наука у Београду, што је и учинио. Ово сам читао у приватном писму упућеном Госп. Петру Костићу од Господина Љубомира Ковачевића, па пошто до данас нисам речену суму новца примио, а као што и сами знате да сам и моје здравље пореметио, а и у великој новчаној оскудици остао. С тога Вас најпонижније молим да и Ви подејствујете код поменуте управе да ми се речени новац

Подробније о његовој биографији и раду на прикупљању и проучавању старина: Станојловић 2014б: 167–192, са исцрпном литературом.

пошље, а ако може и депонује у Београду а ја овде од Вас примим. На шта ћу бити увек благодаран добротвору мом Србији и науци њеној“ (Архивска грађа 2: 270, бр. 423).⁵

Поменути српски конзул је истога дана из Скопља послао министру иностраних дела у Београд писмо свештеника Павла Поповића с молбом да се иста усвоји, а да он само буде обавештен о развоју догађаја (Архивска грађа 2: 271, бр. 423/1). Након тога, Министарство иностраних дела је 22. новембра 1900. године проследило писмо свештеника Поповића Српској краљевској академији и затражило извештај о овом случају (Архивска грађа 2: 271, бр. 423/2). Српска краљевска академија је 25. новембра 1900. године упутила молбу Народној библиотеци да достави одговор на питање да ли је „ова куповина, према одлуци Академијиној, исплаћена“ (Архивска грађа 2: 271, бр. 423/3). На допис из Академије одговорио је 27. новембра 1900. Стојан Протић, библиотекар Народне библиотеке у Београду, рекавши следеће:

„Г. Љ. Ковачевић, академик, рекао ми је једном да има један рукопис о пропасти или о последњим борбама за одржање пећског патријархата, који је Академија одкупила да се узме за Народну Библиотеку, да је тај рукопис код њега; да кошта 400 динара у злату и да треба ја да га исплатим. Ја сам одмах изјавио да ћу новац за који дан набавити, и кад се рукопис донесе, платити. По том сам г. Ковачевића известио да новац стоји спремљен за исплату. На том ствар и данас стоји. Да ли је то баш куповина о којој је реч у овом акту или која друга, потписани не зна“ (Архивска грађа 2: 272, бр. 423/4).

Пошто овакав одговор није био потпун и задовољавајући, Јован М. Жујовић, председник Српске краљевске академије, затражио је 28. новембра 1900. детаљније објашњење „о овој ствари“, вероватно од Љ. Ковачевића, како би се Министарству иностраних дела могао послати потребан одговор (Архивска грађа 2: 272, бр. 423/5).

Коначан и потпун одговор Академији стигао је 20. децембра 1900. године од Љ. Ковачевића, а у њему стоји:

„Књигу-рукопис – за коју ме је, по мојем предлогу, овластила Академија да је могу купити, ја сам добио од г. Петра Костића, проф. из Призрена, а не од г. Павла Поповића, свештеника. Погођену цену нисам могао послати раније, јер је г. Костић био на путу са велеским епископом по епархији, а доцније с тога што Академија није имала новаца, и ја сам уговорио да књигу откупи Народна Библиотека. Ну да не би г. Костић, чија је заслуга што речена књига није пропала за Српство, изгубио првенство у објављивању докумената који се тичу обнављања српске патријаршије у XVI веку, ја књигу нисам хтео предати Народној библиотеци, већ сам је задржао код себе, и држаћу је дотле докле се речена акта не објаве у Академијиним издањима, а да не би поп Павле, који се јавио као сопственик, чекао за новац, ја сам послао 400 динара преко Министарства Спољних Послова нашем Консулату у Скопљу да новац, преко г. Петра Костића, исплати г. Павлу ако је он сопственик поменутог рукописа. То је све што имам по овој ствари да кажем“ (Архивска грађа 2: 273, бр. 423/6; Станојловић 2014б: 184).

5 Ковијанић наводи погрешну сигнатуру: Архив САНУ, бр. 96.

У овоме допису садржани су многи одговори на кључна питања о томе како је књига доспела до Београда, о разлозима због којих није одмах била предата Народној библиотеци и због чега ју је Ковачевић задржао на чувању. Потврда овога образложења види се и из наредног писма П. Костића Љ. Ковачевићу, послатог 2. јануара 1901. године из Скопља:

„Пак је поп Павле овде дошао, а дошао је на лечење, ја сам вама писао, да он тражи новац који му је обећан, па сам после тога јурио одавде у Велес, па у Приштину и Призрен... Тек сам се 23. пр[ошлог] месеца овде вратио, а одмах је писато поп Павлу, да пошље признаницу, као што сте писали, али до данас је не добисмо, може бити да ће сам доћи, не може због јаке зиме, која до данас овде владаше“ (ДАС/ЉК-625, л. 226).

Архивска грађа похрањена у Државном архиву Србије и Архиву САНУ, на првом месту сачувана преписка Љ. Ковачевића, додатно сведочи о Ковачевићевој дугогодишњој сарадњи са П. Костићем на пољу прикупљања старих књига. У писму упућеном Љ. Ковачевићу из Солуна, 16. децембра 1889. године, Костић каже Ковачевићу да му шаље на увид, ради откупа, 15 књига, од чега је 14 рукописних и једна инкунабула из штампарије Црнојевића. Ове књиге су након Ковачевићеве смрти предате Народној библиотеци, где су уништене у немачком бомбардовању 6. априла 1941. године. Том приликом Костић наглашава Ковачевићу да је неопходно очувати поверљивост, како би Костићеве активности остале тајне (Станојловић 2014б: 183–184).⁶ Свим активностима на пољу српскога просветног и научног рада на подручјима под османском влашћу, укључујући проучавање и прикупљање српских старина, морало се приступити веома обазриво, због изузетно сложених политичких и црквених прилика у којима су се крајем XIX и почетком XX века налазили простори Старе Србије.⁷

Управо у Гостивару и околини током последњих година XIX века дошло је до низа напада на српске учитеље и свештенике, као и на српске просветне и црквене установе. Истовремено, на ширем простору Повардарја спровођена је организована кампања уништавања историјских сведочанстава о српском присуству на овим подручјима (Шешум 2013: 85–86, 90, 94–95; 2016: 297–312), тако да су одлуке кључних учесника у процесу набавке ове драгоцене књиге могле бити додатно мотивисане жељом да се она заштити од могућег уништења. О забринутости и страху који је владао управо због уништавања српских књига сведочи више писама П. Костића упућених Љ. Ковачевићу, где се у једном од њих каже да је садржине књига важно

6 Научни рад Љ. Ковачевића обухватао је и одређена археографска истраживања, при чему је у пословима око проналажења рукописних и старих штампаних књига, између осталог, сарађивао и са Петром Костићем (Станојловић 2014б: 183–184). О његовом раду на издавању извора детаљније: Живоиновић 2010: 23–28.

7 Детаљније о друштвено-политичким приликама на подручју Скопске епархије, у периоду пре ослобођења 1912. године: Шешум 2021: 371–419.

преписивати „јер је овде толика пажња на наше књиге обрађена“, па и „најмања сумња може дати повода, да књиге пропадну“ (ДАС/ЉК–625, л. 220).

Све до доласка у Народну библиотеку Србије, овај рукописни зборник сматрао се изгубљеним.⁸ У делу заоставштине Љ. Ковачевића који је Народна библиотека Србије откупила 1987. године, међу 42 рукописне књиге или фрагмента, нашла се књига која је именована као Зборник житија, слова и повести, а која ће потом добити сигнатуру РС 733.⁹ Наследници Љ. Ковачевића изразили су жељу да грађа коју је он сакупио припадне националној институцији, а откуп књига за Народну библиотеку Србије омогућила је Републичка заједница културе Србије. Тако је ова драгоцену књига доспела под окриље Народне библиотеке Србије, којој је првобитно и била намењена, чиме је окончала свој пут од Старе Србије до Београда. Прве податке о откупљеним књигама објавила је Биљана Јовановић-Стипчевић, археограф и члан Комисије за откуп књига (1989: 71–81).

ДОСАДАШЊА ПРОУЧАВАЊА

Љубомир Ковачевић је рукопис задржао ради проучавања, обавестивши пријатеље и сараднике из београдских научних кругова о његовом постојању, јер је, према његовим речима, желео да се Костићеви исписи објаве у неком од издања Српске краљевске академије. Важност извора из ове књиге наслућивала се већ из појединих информација које је Ковачевић повремено давао својим сарадницима, о чему сликовито сведочи и преписка Илариона (Руварца) са Љубомиром Стојановићем.

Сазнавши да се у књизи коју је Ковачевић откупио у име Академије налазе имена појединих епископа, између осталих и хумских, што га је тада посебно занимало, Иларион (Руварца) је већ од средине лета 1900. године тражио од Ковачевића да му направи и пошаље исписе (АСАНУ/ИР, бр. 6016, бр. 6017, бр. 6464, бр. 6026). Како је Ковачевић каснио са слањем података, као посредник се укључио Љубомир Стојановић,¹⁰ којем се Иларион више пута жалио због Ковачевићевог кашњења.¹¹

8 У свом раду П. Костић није донео подробније податке о пореклу књиге, већ је само поменуо да је књига била његова и да је доцније нестала, без додатних података о околностима њеног нестанка. Коришћена архивска грађа јасно указује на потребу очувања поверљивости послова како Љ. Ковачевића, тако и П. Костића и његових сарадника, као и великог међусобног поверења и уважавања које су они неговали деценијама (Костић 1922: 32). О томе да се књига 1914. године налазила код Љ. Ковачевића у Београду имао је сазнања бугарски историчар и филолог Јордан Иванов (Иванов 1931: 570).

9 Подробније о пореклу фрагмената у заоставштини Љ. Ковачевића: Станојловић 2014а: 49–70.

10 „Био сам три пута код г. Ковачевића и нисам ништа успео са списком епископа. Болестан је и тек ће данас изићи. Обећао је да ће послати, а колико то обећање вреди, видећете“ (АСАНУ/ИР, бр. 6026).

11 У писму од 20. новембра 1900. године енергични и нестрпљиви Иларион веома драматично и емотивно пише Љ. Стојановићу:

Ипак, крајем новембра 1900, Љ. Ковачевић је послао тражене податке,¹² које је Иларион уврстио у свој рад из 1901. године (Руварац 1901). У том раду он помиње да је охридски архиепископ Прохор 1532. године држао сабор на којем је осуђен и анатемисан бивши смедеревски митрополит Павао (Павле), јер је помоћу световних власти покушао да одвоји српске епархије од Охридске архиепископије и обнови Пећку патријаршију.¹³ Додаје да је ову пресуду потписало четрнаест српских митрополита (Руварац 1901: 33).¹⁴ Иако је Павлово име било и раније познато због помена међу патријарсима у појединим поменицима, као и у издањима појединих историјских

„Прво је Ковачевић, и кад помислим само на тог Љубу, онда преврнем очи и уздахнем и рекнем: Ах Боже благи, зашто је тај Љуба таки и што није као Ви што сте и као што сам ја, најменши во иноцѣх! Но уздах уопште а најмање такав фарисејски уздах не помаже. Питати и озбиљно запитати треба тога Љубу: Јел' ваљевчанину: јеси ли ти самовласник тога рукописа за који је Академија дала толике паре? Та ти си гори од најгорега пак ће (те?) кријући и недајући ником да завири и да испише неколико владичанских имена из тога рукописа?

И ако и то не помогне онда се ја обраћам к Вама и питам Вас: шта стоиш, шта си скрстио руке, а јак си и бар си јачи од ваљевчанина па што не отмеш и истргнеш рукопис тај на који часак, или ако у Србији не смеш силом – паметан си па излажи, измама милом, умиљавањем знајући *dass der Zweck die Mittel Heilt(gt)* (циљ оправдава средство, прим. аут.).

Најпосле тужите га Академији и зактевајте да сместа изда драгоцени тај рукопис, тим пре што је он болестан – и неће већ никад оздравити и бити у стању да што изда.

Ваља да ће који од тих путева и начина – упалити! А ако не упали, не био благословен на овом ни блажен на оном свету он – Љуба Ковачевић!

Почели сте с Љубом и ето видите како ме је опечалило одмах с почетка писмо ваше од 17. ное[мбра]...“ (АСАНУ/ИР, бр. 6475).

Чини се да Иларион и Стојановић нису увек имали слуха и разумевања за опсег делатности Љ. Ковачевића и осетљивост појединих друштвено-политичких питања, везаних за просторе Старе Србије, према којима је Љ. Ковачевић осећао посебну одговорност и сваком детаљу приступао са дужном пажњом.

- 12 О томе сазнајемо из писма Љ. Стојановића упућеног 30. новембра 1900. године Илариону: „Честитам Вам што сте добили извештај од Ковачевића, и мило ми је што сте се разуверили да ми, Београђани, и он, нисмо тако као што сте пре мислили“ (АСАНУ/ИР, бр. 6027).
- 13 Владика Павле је у историографију уведен управо као пећки архиепископ и српски патријарх, захваљујући објављивању изворних података о српским архиепископима и патријарсима из појединих поменика, летописа и сродних састава, у којима је његово име било забележено између патријараха Макарија и Антонија: Мушицкиј 1854: 44; Даничић 1859: 165; Стојановић 1890: 108; Ружичић 1900: 108; Стојановић 1927: 106, 108, 110. Због тога су поједини рани истраживачи његову службу смештали у другу половину XVI века: Руварац 1868: 243, 246; Голубинскиј 1871: 478; Никетић 1871: 51–52; Рјот 1873: 424. На помен Павловог имена у изворима исправно је указао иначе непоуздани Милош Милојевић (1872а: 74; 1872б: 247).
- 14 Порекло ових података, као и изузетна вредност књиге и њених црквеноисторијских садржаја, постали су очигледни тек након појаве Костићевог рада, иако су поједини истраживачи одмах прихватили и усвојили Руварчеве наводе (Прелог 1912: 149–150; Грујић 1920: 72).

извора, у овоме раду први пут се детаљније срећу подаци о Павлу као смедеревском епарху и Охридском сабору из 1532. године, уз помен појединих архијереја који су учествовали на њему.¹⁵

Исписе које је послао Љ. Ковачевићу П. Костић натраг је добио од Ковачевићеве удовице Драге након његове смрти (1918). Костић није навео тачно време њиховог враћања, већ је успутно напоменуо да се то догодило неколико месеци раније (1922: 32). Исписи су Костићу враћени пре 12. септембра 1921. године, јер је тада на скупу одржаном у Српској краљевској академији донета одлука о њиховом објављивању (Годишњак СКА 1922: 51). Чланак под насловом „Документи о буни Смедеревског епископа Павла против потчињавања Пећке патријаршије архијепископији Охридској“ објављен је 1922. године у Споменику Српске краљевске академије (Костић 1922: 32–39). Овиме се Љ. Ковачевићу посмртно испунила жеља да П. Костићу припадне част да први научној јавности представи овај зборник,¹⁶ који је он пронашао и у њему препознао књигу од великог значаја за књижевноисторијска, богословско-канонска, текстолошка, а првенствено црквеноисторијска истраживања.

У Костићевом чланку, након кодиколошког описа и кратког приказа садржаја књиге, односно њених саставних делова, објављено је шест исправа које су сведочиле о историјским и црквеним приликама у српским земљама и на ширем јужно-словенском простору у првој половини XVI века. Објављивање садржаја поменутих исправа било је од изузетне важности, јер је пружио драгоцену сазнања о тадашњем покушају обнове Српске патријаршије означивши прекретницу у проучавању црквених прилика тога доба, будући да су све до тада историјски извори о српској црквеној историји тога периода били веома оскудни. На податке из ове књиге су се освртали сви потоњи истраживачи који су проучавали питања из српске црквене историје у првом столећу османске власти.¹⁷

Бугарски историчар и филолог Јордан Иванов имао је прилику, захваљујући Љ. Ковачевићу, да препише поједине делове овога зборника, за који он каже да је „славјанската кондика на Охридската архиепископија отъ първата половина на XVI в.“, током свога боравка у Београду, 1914. године.¹⁸ Сачињене исписе објавио је тек 1931.

15 Од великог значаја за сагледавање црквених прилика у српским и суседним земљама у првој половини XVI века била је посланица цариградског патријарха Јеремије, коју је објавио А. С. Павлов (1876). Захваљујући томе постало је познато да Павле припада времену које је претходило обнови Српске патријаршије (1557), што се до тада могло наслућивати само на основу Сопоћанског поменика (уп. Павловъ 1876: I–IV, 1–4; Руварац 1879: 268, 271–272; 1888: 9; Дучић 1894: 168, 182; Пападопуло-Керамевсъ 1896: 118–120; Кокић 1905: 590–593).

16 П. Костић се упорно распитивао код Љ. Ковачевића када ће његови исписи бити објављени, јер је Академија неочекивано одуговлачила са тим (ДАС/ЉК–625, л. 223; Скопље, 17. новембар 1900; л. 231: 21. април 1902; л. 241–243; Призрен, 18. децембар 1903).

17 Костићев рад је већ 1923. године послужио Љ. Стојановићу за анализу црквених прилика у српским земљама током првог века османске власти (уп. Стојановић 1923: 113–131).

18 Код њега се први пут у литератури среће податак да је ову књигу Љ. Ковачевић купио од једног свештеника у Гостивару за 400 франака.

године у другом издању своје монографије *Български старини изъ Македония*, као својеврсну допуну Костићевог раду, уз уношење појединих исправки у изворни текст (Ивановъ 1931: 569–575).¹⁹

Након појаве Костићевог рада, на значај извора садржаних у овом зборнику указивали су многи истраживачи, међу којима су: Љубомир Стојановић, Иван Снегаров, Иларион (Зеремски), Радослав Грујић, Андра Гавриловић, Владимир Ђоровић, Рајко Веселиновић, Ђорђе Сп. Радојичић, Ласло Хадрович, Јован Радонић, Бранислав Ђурђевић, Ђоко Слијепчевић, Љубомир Дурковић-Јакшић, Мирко Мирковић, Душан Кашић, Александар Матковски, Радмила Тричковић, Сима Ђирковић, Борис Нилевић, Цветан Грозданов, Радован Самарџић, као и многи други.²⁰

Посебан значај за шире сагледавање историјских прилика поводом којих су настале поједине исправе из овога зборника имало је и објављивање исправе влашког војводе Јована Радула Пајсија (1535–1545), у којој је садржан и изричит помен Павла као српског архиепископа, чиме су употпуњена сазнања о његовим активностима (Драгомир 1929: 3–79; Радојичић 1927: 628–629).²¹ Важно је поменути и објављивање Толковања, изузетно битног састава из XVI века, са белешкама о покрету за обнову Српске патријаршије у првој половини тога столећа (Радојичић 1956: 55–63).

На основу објављених извора из ове књиге, истим или сродним црквеноисторијским питањима пажњу су поклањали и савремени истраживачи, међу којима су: Гојко Суботић, Никола Самарџић, Татјана Суботин-Голубовић, Бранислав Тодић, Ема Миљковић-Бојанић, Недељко Радосављевић, Јован (Вранишкоски), Димитриос

19 Према сопственом сведочењу, Иванов није желео да своје белешке објави пре самог Ковачевића, јер је, према његовим речима, сам Ковачевић то планирао да уради, али поставља се питање зашто је то урадио тек тринаест година после Ковачевићеве смрти и девет година након појаве Костићевог рада (Ивановъ 1931: 569–575).

20 У радовима поменутих истраживача изворни подаци из Зборника Рс 733 посматрани су првенствено из перспективе црквеноисторијских истраживања (Стојановић 1923: 113–131; Грујић 1926: 364–365; Гавриловић 1927: 136–138, 156; Зеремски 1930: 168–170, 187–189, 203–205, 219–222, 263–269; Снегаровъ 1932: 16–68, 187–188, 511–512; Грујић 1935: 212; Ђоровић 1933: 286; Веселиновић 1937: 266–293; Грујић 1939: 343, 345–346; Снегаровъ 1940а: 28–33; 1940б: 4–5; Хадровић 1947: 42–44, 51, 59, 160, 166; Радонић 1950: 157; Ђурђевић 1958: 20–30; 1970: 185–209; Слијепчевић 1962: 311–324, 329; Дурковић-Јакшић 1964: 292–297; Мирковић 1965: 66–68, 88, 186–187; Кашић 1969: 139–162; Матковски 1970: 71–90; Ђурђевић 1978: 288–304; Тричковић 1980: 61–164; Ђирковић 1990: 248, 349; Грозданов 1994: 271–287; Ђурђевић 1984: 179–194; Нилевић 1990: 135–140; Самарџић 1993: 11, 17–27, 46, 85).

21 У појединим историјским изворима, насталим између 1535. и 1538. године, првенствено у Венецији, у вези са политичким, односно дипломатским и обавештајним активностима Божидара Вуковића, чувеног издавача и несурењеног српског деспота, налази се помен неименованог српског патријарха. Да је реч управо о Павлу, први је, у оквирима српске историографије, приметио Сима Ђирковић (1990: 248, 349), што су потом прихватили и неки други истраживачи (Самарџић 1997: 180; Самарџић 2000: 94; 2001: 253–254, 260–262; 2005: 250–251, 257–258; Лазич 2018: 24; 2022: 61, 140–141, 147–148, 258).

Пантос, Небојша Шулетих, Георги Поп-Атанасов, Милена Мартиновић, Мирослав Лазић, Александар Крстић и други.²²

На основу радова П. Костића и Ј. Иванова, анализом података о покрету смедеревског митрополита Павла за обнову Српске патријаршије у првој половини XVI века детаљно се бавио смедеревски протојереј др Радомир Милошевић у монографији *Павле митрополић смедеревски* (2006), свеобухватно сагледавши живот и рад смедеревског митрополита, уз исцрпно консултовање релевантне литературе.

Прилику да има непосредан увид у садржај књиге, по њеном приспећу у Народну библиотеку Србије, имала је Б. Јовановић-Стипчевић (1989: 79). Запажања која је она изнела нису била довољна да истраживачи у овом зборнику препознају књигу о којој су писали П. Костић и Ј. Иванов, све до појаве њеног следећег рада под насловом „О рукописном наслеђу лесновско-кратовске области у првој половини XVI века“ (Јовановић-Стипчевић 1997: 109–134). Овога пута, рукописна књига под сигнатуром РС 733 названа је *Зборником житија, слова и њовести са Кондиком*, свакако под утицајем терминологије коју је Ј. Иванов користио. Јовановић-Стипчевић је утврдила да је РС 733 књига чије су делове који се односе на покрет смедеревског митрополита Павла за обнову Српске патријаршије објавили П. Костић и Ј. Иванов (1997: 117), али је ово запажање остало недовољно примећено у научним круговима.

Своја запажања о књизи Б. Јовановић-Стипчевић је 2006. године допунила претпоставком о Висариону (Варлааму) Дебарском као могућем писару и састављачу Зборника, чија се делатност средином XVI века одвијала у оквиру књижевног круга са средиштем у манастиру Слепче, са храмом посвећеним светом Јовану Претечи (Продрому) (2006: 224).

До сада, Зборник житија, слова, повести и исправа (РС 733) имали су прилику да непосредно или посредно, путем примарних исписа, проучавају П. Костић, Љ. Ковачевић, Иларион (Руvaraц), Ј. Иванов, Б. Јовановић-Стипчевић, Јована Станојловић (2014а: 50) и други сарадници Археографског одељења Народне библиотеке Србије.

22 У радовима поменутих савремених истраживача срећу се различити погледи на кључна питања која се односе на покрет за обнову Српске патријаршије у првој половини XVI столећа (Суботић 1982: 211–236; 2015: 103–134; Самарџић 1997: 180; Самарџић 2000: 94; 2001: 253–254, 260–262; 2005: 250–251, 257–258; Суботин-Голубовић 1999: 28, 31, 34, 37; Тодић 2000: 373–384; 2002: 147–163; 2019: 23; Миљковић-Бојанић 2004: 274–277, 286, 291; Радо-сављевић 2007: 61–63; Вранишкоски 2008; Пантош 2009: 97–113; Шулетих 2011: 332–349; 2018: 727; ШУЛЕТИЋ 2021: 51; ШУЛЕТИЋ 2024: 457; SOTIROVIĆ 2011: 150; ПОП-АТАНАСОВ 2017: 323; МАРТИНОВИЋ 2020: 362; ЛАЗИЋ 2018: 24; 2022: 61, 140–148, 258; ЂОКИЋ, ЖИВКОВИЋ 2018: 51–98; KRSTIĆ 2021: 23–24).

АРХЕОГРАФСКИ ОПИС

Зборник житија, слова, повести и исправа у рукописној збирци Народне библиотеке Србије (Рс 733) данас има 206 листова, величине 215 × 160 мм, са једностубачним текстом величине 145 × 90 мм (Јовановић-Стипчевић 1988–1989: 79). Кодекс је без почетних тетрада, оштећен и без повеза, који, судећи према садашњем физичком стању првих и завршних листова, вероватно никад, као овако склопљена целина, није ни имао.²³ Књижни блок је састављен од 27 свешчица, од којих прва, петнаеста, двадесета, двадесет прва и последња, двадесет седма, нису целе сачуване. Од првог кватерниона остала су само три листа, који су некада били четврти, пети и седми у свешчици; петнаести и двадесети имају по седам листова (недостаје им последњи, осми лист), колико броји и двадесет први, којем недостаје први лист, док двадесет седми има шест листова (недостају му први и осми лист). Узевши у обзир филигране на листовима књиге, али и врсту и распоред састава у рукопису, цео кодекс можемо посматрати као целину састављену од четири засебно уобличена кодиколошка дела.

Прва кодиколошка целина у кодексу има 75 листова (1а–75б) – састављена је од девет целих свешчица, са по осам листова, којима претходе три листа, од којих је трећи волантан, док први и други формирају дволист. Сачувани кватерниони некада су били део обимније целине, која је, ако је судити према распореду текста на листовима данас последњег од њих, а пре свега, њиховим бројним ознакама, имала укупно тринаест свешчица.²⁴ Сачуване тетраде имају бројне ознаке које потврђују њихов првобитни редослед.²⁵ Код почетних кватерниона, у данашњем књижном блоку, што су свешчице од пете до десете по реду, ознаке су исписане на средини доње белине првог листа recto, односно осмог листа verso.²⁶ Бројне ознаке за једанаесту и дванаесту свешчицу „померене“ су ка хрпту и налазе се у унутрашњем углу доње белине првог листа recto, односно осмог листа verso. Само последња, тринаеста свешчица, има ознаку на првом листу recto, док ознака на последњем, осмом листу недостаје.²⁷ Све листове ове кодиколошке целине исписао је један писар, користећи хартију

23 Тамне флеке од влаге прекривају већи део почетних листова у књизи, док су последњи листови веома тамни. Свешчице су уз хрбат засечене на четири места за потребе ушивања и спајања са другим кватернионима, али данас су концем обухваћени само други и трећи отвор.

24 Недостају прва три кватерниона – данас прва три листа у кодексу некада су били део четврте свешчице (њен четврти, пети и седми лист). На страницама ове целине је исписан само један састав. Завршна три листа последњег кватерниона (данас л. 73, 74 и 75) остали су неисписани.

25 Сачувано је укупно девет свешчица првобитне кодиколошке целине, изворно од пете до тринаесте по реду.

26 Бројне ознаке ових свешчица исписане су тањим пером, светлијим мастилом и ситнијим писмом у поређењу са ознакама за једанаесту, дванаесту и почетак тринаесте свешчице. Претпостављамо да ове ознаке нису исписане у време уобличавања главног текста, него нешто касније, можда приликом формирања Зборника данашње садржине, када је ова кодиколошка целина спојена са осталим деловима књиге.

27 Поменуће ознаке исписао је писар састава, истим пером и мастилом исте боје.

са једним воденим знаком – Цвет са контрамарком АА и трolistом²⁸ (Станковић 1996: 273). На листовима овога дела књижног блока исписан је само један састав, Житије светог Јована Богослова (према савременој фолијацији 1а–72δ).

Друга кодиколошка целина броји 39 листова (76а–114δ) – чини је пет кватерниона, од којих је пети оштећен и има седам листова. Полеђина последњег листа у овој кодиколошкој целини је неисписана (седми лист пете свешчице; према савременој фолијацији 114δ), што је, претпостављамо, био случај и са последњим, осмим листом у петој свешчици, који данас недостаје. Он је, вероватно, исечен приликом каснијег преповезивања, што потврђује његов сачувани део уз хрбат, ширине 5 до 8 мм. Свешчице су данас без бројних ознака.²⁹ Све листове и ове кодиколошке целине исписао је један писар, користећи хартију са подударним воденим знаком – Цвет са контрамарком АА и трolistом (Станковић 1996: 273).

Описана кодиколошка целина садржи: Житије светог Онуфрија, слово „О шестом псалму“ за Недељу сиропусну и причу о инорогу из житија Варлаама и Јоасафа (Јовановић 2005: 17). Текст првог састава испуњава листове трију свешчица (24 листа; према савременој фолијацији 76а–99δ). Састав се завршава на полеђини последњег листа треће свешчице. Већ на следећем листу у рукопису, који је истовремено и први лист наредне, четврте свешчице у овом делу књиге, писар наставља да исписује нову садржинску целину. Текстови слова и кратке приче из житија исписани су на листовима двеју свешчица, четврте и пете по реду (према савременој фолијацији л. 100а–113δ).³⁰ Листове и ове кодиколошке целине исписао је један писар, користећи хартију са подударним филиграном који се налази и на листовима прве кодиколошке целине³¹ (Станковић 1996: 273).

Према филигранолошкој анализи Радомана Станковића, кватерниони и прве и друге кодиколошке целине састављени су од листова са подударним воденим знаком (1996: 273).³² Међутим, мишљења смо да њихови састави нису исписани у континуитету, без прекида у раду. На ову претпоставку наводи, пре свега, појава неисписаних

28 За поменути водени знак Радоман Станковић није пронашао примере сличног типа нити варијаната у њему познатом рукописном наслеђу. Стога је хронологију производње хартије са описаним воденим знаком утврдио према одговарајућим паралелама из филигранолошког албума Хивуд бр. 1902, из 1548. године.

29 Стиче се утисак да кватерниони ове целине, у току процеса исписивања, нису ни имали бројне ознаке.

30 Текст поменутог књижевног састава заузима 13 листова. Лист 114. је неисписан.

31 Према методологији филигранолошке анализе која се примењивала у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије, није се посебно издвајала хронологија настанка појединих делова кодекса, осим када се у рукама филигранолога налазио очигледан пример конволута. Ослоњивши се на већ познату праксу, и Р. Станковић је, према филигранолошком материјалу, означавао време исписивања кодекса, некада без јасне разлике да ли је реч о хронологији настанка књиге или години производње хартије.

32 У филигранолошком опису Радоман Станковић користи упоредну грађу сведеног обима, без паралела и примера из познатог и датованог рукописног наслеђа. Датовање целог кодекса изводи се углавном према одговарајућим примерима из филигранолошких албума.

листова између састава, посебно ако се има на уму да их је исписала иста рука. Кодиколошка анализа је показала да се текст првог састава у кодексу и јединог у првој кодиколошкој целини, Житија Јована Богослова, завршава на л. 72б, што је пети лист у тринаестој свешчици. Наредна три листа исте свешчице, седамдесет трећи, седамдесет четврти и седамдесет пети у рукопису, остала су неисписана. Тек на л. 76а, који је и први лист нове свешчице и нове кодиколошке целине, започет је нови састав, Онуфријево житије, за којим следе други састави. Прва и друга кодиколошка целина рукописа, мишљења смо, могле су бити уобличене са хронолошком дистанцом у писаревом раду, вероватно кратког трајања, свакако док је писар боравио у радионици у којој је на располагању имао хартију са подударним воденим знаком.

На листовима обеју кодиколошких целина текстовни блок је приближно исте величине, 150 × 95 мм, са по 21 редом на страни. Главни текст исписан је тамнијим смеђим мастилом, а наслови и почетна слова светлијим киноваром. У дуктусу је приметна изразита палеографска сличност, као и, скоро доследна, примена начела ресавске правописне традиције. На појединим страницама, ипак, редови текста су различите дужине, словни облици су неуједначене ширине и чешће напуштају замишљени дволинијски систем. Међутим, због палеографско-ортографске сличности високог степена, ова одступања могу се утврдити тек поређењем исписаних целих страница, као засебних ликовно-уметничких решења.³³ Описане измене у писаревом раду могле су настати променом прибора или мастила за писање. Такође, стиче се утисак да је писар радио у журби, јер је на неким местима испуштао слова или целе речи, а поједина слова спајао је маниром карактеристичним за исписивање курзивних слова.

Трећа кодиколошка целина, као и друга, има 39 листова (115а–153б) – састављена је од пет свешчица, од којих само завршна има седам листова, док су прве четири потпуне и броје по осам листова. Неисписана је остала полеђина седмог листа пете свешчице (према савременој фолијацији 152б). Вероватно је неисписан био и последњи лист завршне свешчице, који је исечен, претпостављамо, приликом спајања ове целине са осталим деловима рукописа. Сачуван је само доњи део листа, неједнаке ширине, уз хрбат. Кватерниони немају бројчане ознаке данас. На листовима ове кодиколошке целине уочена су два водена знака – прва и друга свешчица (л. 115–130) сачињене су од хартије са воденим знаком Цвет са контрамарком АА и тролстом,³⁴ док су наредна три кватерниона (л. 131–154) састављена од хартије са воденим знаком Кардиналски шешир са контрамарком IP (Станковић 1996: 273).

Необична је садржина ове кодиколошке целине. Све листове прве свешчице и још шест листова наредне заузима повест о Богородици и њеном доласку на Свету гору, „Васпоминаније Светије гори Атонскије. глалољема отачаство“, са описом

33 На неким местима словни облици су прилично неуједначени, што ствара утисак да су неке редове или странице поменутих кодиколошких целина исписала бар два писара, који су се у раду смењивали. Место додира њихових дуктуса није лако уочљиво, због високог степена сличности у графичности.

34 Исти је водени знак и на листовима претходних двеју целина.

четири светогорска манастира (према савременој фолијацији 115а–128δ).³⁵ Ситнијим писмом, са чешћим облицима канцеларијског брзописа, на претпоследњем листу друге свешчице (л. 129а–129δ) иста рука исписала је правило за молитве и обреде „обичном човеку“ и онима „који на пут иду“ и, посебно наглашену маргиналним украсом у виду преплета, кратку молитву Богородици. На последња два листа ове свешчице (л. 130а–131δ) писар је започео преписе исправа, са оригинала или, вероватније, са старијих преписа, који су се, претпостављамо, налазили у канцеларији Охридске архиепископије. Листове наредних трију свешчица заузимају преписи прво трију посланица охридском архиепископу Прохору, а потом преписи трију одлука Сабора Охридске архиепископије, међу којима су и одлуке које се тичу побуне смедеревског митрополита Павла ради обнове Српске патријаршије.³⁶ За нове три свешчице писар користи хартију са новим, различитим воденим знаком.

Иако су исправе исписане канцеларијским писмом, нема сумње да потичу из пера истога писара који је уобличио ову кодиколошку целину, као и претходне две. Трећи део књиге хетерогене је садржине – писар је прво исписао „Отачаство“ и кратки састав после њега, којима је заузео листове прве свешчице и првих шест листова од друге. На преостала два листа, која су првобитно била неисписана, започео је – можда опет не без временске задршке и не на истом месту – преписе исправа. За преписе шест докумената, који заузимају други део ове кодиколошке целине, искористио је хартију са новим воденим знаком – Кардиналски шешир са тролистом и контрамарком РІ.³⁷

Четврта, завршна кодиколошка целина у књизи састављена је од 53 листа (154а–206δ) – чини је седам кватерниона, од којих други, трећи, четврти, пети и шести имају по осам листова. Непотпуна је прва свешчица јер је без првог листа, који је, претпостављамо, исечен приликом спајања ове кодиколошке целине са кватернионима који му данас претходе у књижном блоку. Непотпуна је и последња сачувана свешчица, која има шест листова – недостају јој седми и осми лист. Листови првог дволиста друге свешчице (први и осми лист у свешчици) скоро да су раздвојени и

35 У науци је овај састав познат и према наслову који је изведен из грчког језика, на којем је и састављен оригинал – „Патрија Свете Горе Атонске“ или „Patria Athonensia“. Прегледна студија о грчкој традицији овога састава, рецепцији у словенској литератури и бројним варијантама у штампаној форми: Ларионов 2020: 60–83.

36 Пажњу привлачи структура овога дела рукописа – писар групише преписе исправа према врсти, а не хронолошки, оним редом како су настајале. Тако редослед посланица и одлука не прати хронологију њиховог настанка. О овој појави биће више речи у наставку који је посвећен анализи преписа исправа.

37 Према филигранолошкој анализи Р. Станковића може се закључити да је хартија првог и другог кватерниона могла бити произведена током завршних година пете деценије XVI века. Хартија од које су састављена наредна три кватерниона, на чијим су листовима исписани преписи исправа, могла би бити, како показује анализа Р. Станковића, млађа само неколико година (подударно Мареш бр. 1419 из 1551; подударно, са контрамарком АВ, Пећ 112 из 1550/1560).

само су при врху спојени са књижним блоком. Осми лист овога кватерниона такође је доста оштећен – недостаје му спољни руб целом дужином. Оштећење је неправилног облика, тако да недостаје скоро цела спољна белина и делови последњих шест редова текста, на обе стране листа. Сачуване су бројчане ознаке кватерниона, исписане на средини доње белине последњег листа verso. Руком писаревом, истоветним мастилом и пером које је користио за исписивање главног текста, унете су ознаке за пету и шесту свешчицу. Тањим пером и светлијим мастилом, словним облицима калиграфског брзописа означене су свешчице један, два, три и четири. Необележена је једино последња сачувана, седма по реду, јер јој недостаје завршни лист, где би се очекивала одговарајућа бројчана ознака. На листовима овога дела књиге издвојен је један водени знак, којег нема на листовима других делова књиге – Круг са путачом на врху мотке и иницијалима РС (G?).³⁸

Садржина четврте кодиколошке целине је хомогена – чини је пет слова Светих отаца, састављених за читање на празник Рођења светог Јована Претече (24. јун / 7. јул). И овај део књиге првобитно је замишљен као засебна кодиколошка целина, о чему сведочи не само издвојен бројчани низ његових свешчица него и начин организације садржине. Сви састави су исписани у низу, без прекида – само је први, данас недостајући лист прве свешчице, од самог почетка рада на овој целини био неисписан. Да је намера писарева била да на првом листу почетног кватерниона не започиње текст слова потврђује правоугаона заставица бојене унутрашњости на врху предње стране другог листа у свешчици, величине 85 × 50 мм, пре почетних редова првог састава, изведена преплетом лозе са цветним завршецима. Цртеж заставице је изведен вештом руком и искусним потезом. Украс је умерено колорисан окер бојом и, местимично, киноваром.³⁹ Садржина ове целине јасно упућује на место њеног коришћења, а можда и место исписивања – то је могла бити нека монашка заједница која је нарочито поштовала светог Јована Крститеља.⁴⁰

38 За описани водени знак Р. Станковић је пронашао врло сличну паралелу (Сирку бр. 32 из 1555. године), али без иницијала (1996: 273).

39 Сродним начином обликовања, преплетом неколорисаних трака, са местимично обојеним простором између њих, изведена је и заставица на почетном листу Служабног минеја за новембар (НБКМ 911), који је, према запису писара (л. 231б), преписан за манастир Светога Јована Претече (в. Николова 1996: 378).

40 Не може се са сигурношћу тврдити да је ова садржинска целина била намењена читању у манастиру чија је главна црква била посвећена празнику Рођења светог Јована Крститеља. У монашким заједницама које су се сабирале на заједничка богослужења у храмове посвећене неком од празника светог Јована Крститеља, штовање овога светог истицало се и литургијски, развијенијом богослужбеном праксом, не само за празник којем је посвећена манастирска црква него и у дане када су се поштовали неки други важни догађаји из живота светог. Тако се, рецимо, у Служабном минеју за месец јул (НБКМ 915) на крају књижног блока налази служба за празник Сабора Јована Крститеља (7. јануар). Рукопис је 1546. године преписан за манастир Светога Јована (Продрома) код Слечча, чија је манастирска црква посвећена не Сабору него празнику Усековања главе светог Јована Крститеља (29. септембар). Вероватно

Ради прегледног приказа кодиколошке анализе рукописа, табеларно ћемо представити све делове књиге, њихов обим, кодиколошку структуру (број и данашње стање свешчица), распоред водених знакова, као и време исписивања за сваки издвојени знак, према филигранолошкој анализи Радомана Станковића (Табела 1).

ХРОНОЛОГИЈА НАСТАНКА

Филигранолошка анализа хартије употребљене за уобличавање овога рукописа показала је да су сви његови кодиколошки делови настали у периоду од десетак година – између друге половине пете деценије и, најкасније, краја прве половине шесте деценије XVI stoleћа⁴¹ (Станковић 1996: 273). Међутим, како бисмо утврдили правилан редослед настанка саставних делова књиге, а потом и време уобличавања кодекса с данашњом структуром, још једном смо издвојени филигранолошки материјал упоредили са нама познатим упоредним примерима.

До сада је остало непримећено да је водени знак Цвет са контрамарком АА и тролистом, који се у нашем рукопису налази на листовима 1а–130б, Владимир Мошин пронашао у Четворојеванђељу манастира Светог Јована Бигорског.⁴² Ова књига исписана је негованим уставним писмом, српскословенским језиком.⁴³ На основу другог филигран, Котва у кругу са звездом одгоре, са различитим контрамаркама, В. Мошин је веома опрезно означио средину XVI века као време исписивања овога кодекса.⁴⁴ За наш рад, од нових, незнатно измењених података о времену производње хартије са поменутим филиграном, много је важније сазнање да се и данас, у великом духовном центру Дебарско-полошке области, налази рукописна

је братству недостајала служба за 7. јануар и она је додата, чак не у Службани минеј за јануар, како би се очекивало, него после последовања за празнике месеца јула.

41 Радоман Станковић одређује 1550/1560. годину као време настанка књиге.

42 Манастир Светога Јована Бигорског налази се двадесетак километара североистично од Дебра, на левој обали реке Радике, недалеко од Галичника, у подножју Требишке Чуке и Бистре Планине. Манастирска црква посвећена је Усековању светог Јована Крститеља (29. август / 11. септембар), али се у манастиру свечано славило и Рођење светог Јована Крститеља (24. јун / 7. јул) (Целакоски 1992: 223).

43 У рукопису нема, како се види из описа, података о месту исписивања књиге нити о писару. Цртеж воденог знака, али не у природној величини, налази се на табли I. Мошин овај филигран назива „Цвет са девет латица без стабла“ са контрамарком АА (Мошин и др. 1971: 37–39).

44 За Цвет са девет латица без стабла са контрамарком АА ни В. Мошин није нашао одговарајуће паралеле у албумима и њему тада расположивој филигранолошкој грађи. Међутим, за исписивање четворојеванђеља користила се и хартија са воденим знаком Котва у кругу са звездом одгореса различитим контрамаркама, из периода 1551–1555. године, што је утврдио В. Мошин. Према овим хронолошким међама може се претпоставити и време коришћења хартије са филиграном Цвет са девет латица без стабла са контрамарком АА.

књига која на неким својим листовима има истоветни водени знак као и рукописни Зборник Рс 733.⁴⁵

Најзначајније измене, међутим, неопходно је извршити у дефинисању када је уобличена четврта кодиколошка целина у рукопису. У овом делу књиге издвојен је, такође, један водени знак – Круг са путачом на врху мотке и иницијалима РС (G?). Хартија је доста крта, неравна и дебља него у осталим деловима рукописа, тако да су на неким местима поменути иницијали тешко уочљиви.⁴⁶ Описани водени знак са иницијалима РС пронашли смо у дигиталној бази филиграна.⁴⁷ Нова паралела веома је слична воденом знаку из рукописа Рс 733, а хартија је, како се наводи, произведена 1542. године. Међутим, подударан водени знак, са подударним иницијалима, налази се на листовима рукописног фрагмента из збирке Народне библиотеке „Свети Ђирило и Методије“ у Софији (НБКМ 1414; уп. Христова и др. 1996: 123–124).⁴⁸ Главни део кодекса, Паренесис Јефрема Сирина, чији је поменути одломак саставни део, српскога је извода и чува се у истој збирци (НБКМ 1031; уп. Стојанов, Кодов 1964: 212–216).⁴⁹

Седамдесетих година прошлог столећа Боњу Ангелов је у писму овога зборника препознао дуктус Пахомија, писара слепчанске радионице (1978: 262). Овај писар је, нема сумње, четрдесетих година XVI века био у манастиру Светог Јована

45 Према овим, најновијим сазнањима о описаном воденом знаку, не можемо тврдити да су четворојеванђеље из манастира Светога Јована Бигорског и делови рукописног Зборника Рс 733 исписани у истој радионици. Можемо, међутим, претпоставити, с обзиром на то да се овај филигран ретко јавља у јужнословенским рукописима, да су обе књиге или њихови поједини делови настали на простору на којем су радионице користиле хартију истога порекла, јер су имале, највероватније, исте изворе за наставку материјала за писање.

46 Не може се са сигурношћу тврдити да у састављању ове кодиколошке целине није употребљена и хартија која има описани водени знак, али без поменутих иницијала. Због лошег квалитета хартије у последњем делу књиге, сви елементи филиграна, основни облик, али и иницијали који га прате, тешко се разазнају. Треба имати на уму да се хартија на којој је само Круг са путачом на врху, без контрамарке и иницијала, користила у радионици Слечанског манастира за исписивање Минеја за месец фебруар из 1545 (НБКМ 913), који је атрибуиран Висариону, као и Минеја за месец јун из 1546–1547 (НБКМ 914), који је дело Висарионовог сарадника, писара Пахомија. О овим рукописним књигама: Стојанов, Кодов 1964: 78–79.

47 International Association of Paper Historians, <https://www.paperhistory.org/Watermark-databases/> (приступљено 12. 11. 2025). Иницијали су у варијанти коју смо пронашли постављени изнад круга, а не наспрам њега, са обе стране, како је у нашем рукопису.

48 У правопису одломка има трагова правописа предлошка, који је, према мишљењу аутора археографског описа, „по стар български юсов извод“. У палеографији одломка препознаје се манир који је негован у кругу сарадника писара Висариона.

49 О кодиколошкој повезаности одломка НБКМ 1414 и кодекса НБКМ 1031 в. Христова и др. 1996: 123. Мањо Стојанов и Христо Кодов учили су два водена знака на листовима рукописа НБКМ 1031 – Котва у кругу са звездом одгоре и Круг са крстом, не поменувши иницијале уз други водени знак. На л. 52а руком писаревом исписана је кратка молитва и запажање о квалитету хартије, искрено и непосредно: *помени г(оспод)и писав'шаго : ѿх что пострадах ѿт[ъ] зла хартию. Његово име остало је непознато.*

Крститеља у селу Слечче, где је за исписивање књига користио хартију са воденим знаком Круг са путачом на врху мотке и иницијалима РС (G?), који се, како смо навели, налази и на листовима четврте кодиколошке целине Зборника РС 733. На претпоставку о Пахомију као писару завршног дела зборника Народне библиотеке наводи нас не само поменуто, никако не случајна подударност о коришћењу хартије са подударним филиграном, него и палеографске сличности у дуктусу писара двају рукописа, РС 733 и НБКМ 1031. У оба кодекса словни знаци су уобличени извођењем равних линија које се секу под оштрим углом, тако да су слова са заобљеним потезом ретка. На пример, петља слова ь сече благо укошено стабло слова под углом. Овај словни знак некада има стабло које напушта дволинијски систем у горњем делу и на врху кратку квачицу. Поред описаних облика Пахомије користи и њ⁵⁰, такође са укошеним стаблом, које не напушта дволинијски систем, најчешће у предлозима и префиксима сложених речи. Петља слова л такође је угласта и крупна; в има неколико облика – са округластим петљама уједначене величине, али и са угластим петљама, од којих горња има форму правилног троугла. Карактеристично је почетно в, које се спушта испод доње линије реда, чије су петље округле и раздвојене. Титле су често дуге и таласасте, а надредно д има дужи десни крак, који се повија улево. Палеографска сличност у дуктусу и подударни водени знак на хартији двају кодекса охрабрују нас у претпоставци да је четврти део књиге уобличио Пахомије, један од данас именом познатих писара слепчанског круга, у току пете деценије XVI столећа.⁵¹

Када се узму у обзир најновија сазнања о прецизнијој хронологији настанка хартије која се користила за исписивање рукописног Зборника РС 733, његов четврти део може се издвојити као најстарији, онај који је могао бити први исписан. Сабравши саставе намењене штовању истога празника, Рођења светог Јована Крститеља, писар је ову целину наменио монашкој заједници, како за гласно читање за потребе неговања њене духовности, тако и за читање у ћелији зарад неговања личне побожности. То је, вероватно, била монашка заједница у којој се нарочито поштовао свети Јован Крститељ.⁵² Претпостављамо да су у некој другој радионици (или радионицама) руком другог писара, а не Пахомијевом, исписани први, други и трећи кодиколошки део књиге.⁵³ Трећа кодиколошка целина могла је бити уобличена у различитим радионицама са краћим временским размаком, почетком, а

50 Словни знак не напушта горњу линију реда, а петља му је кратка и коса.

51 Биљана Јовановић-Стипчевић била је пак мишљења да је цео зборник Народне библиотеке исписао Висарион Дебарски, водећи писар слепчанског круга (1997: 117).

52 Иако је манастирска црква у Слеччу била посвећена празнику Усековања главе Јована Претече, о чему сведочи и запис на л. 2б Слеччанског поменика (Григорович № 40, Одеса), претпостављамо да је ова целина исписана за потребе монашке заједнице Слеччанског манастира. О поменику в. Селищев 1933: Слечченский кодик, 57.

53 У току пете и шесте деценије XVI века у радионици Слеччанског манастира преписано је више десетина кодекса и ни за један се није користила хартија са воденим знаком који налазимо у поменути деловима Зборника. Стога, претпостављамо да су они настали у некој

најкасније до средине шесте деценије XVI столећа. Тада су настали преписи исправа, највероватније у радионици при Богородичиној цркви у Охриду, где су се могли чувати њихови оригинали. Применивши метод атрибуције, а ослонивши се на опсежна испитивања Б. Ангелова, о идентификацији и опусу писара Слеччанске манастирске радионице Биљана Јовановић-Стипчевић је тврдила, крајем деведесетих година прошлог столећа, да су ови делови књиге настали из пера писара Висариона.⁵⁴

Заиста, палеографске одлике, као и начин исписивања појединих словних облика, потврђују ове претпоставке. У рукописном зборнику Народне библиотеке Србије Рс 733 текстови житија, слова и повести исписани су сведеним, доста уједначеним полууставом, док су преписи исправа уобличени применом однегованог канцеларијског писма.⁵⁵ У овом се рукопису огледа, чини се, јасније него у било којем другом данас познатом нарочито развијена вештина примене различитих облика писма, прилагођених садржини исписаних разнородних састава. Без обзира на повремену неуједначеност словних облика у замишљеном дволинијском систему, Висарионово полууставно писмо је изведено сигурним потезом, са одликама које би се могле сматрати и маниром, будући да се јављају кроз целу књигу. Нарочито су карактеристичне појаве издуживања појединих словних облика, као и примена више облика за један глас. Писар користи *o* и *z*; за слово *z* користи три облика – са оштрим преломом стабла на линији и полукружним репом, са високим и заобљеним горњим делом и треће, крупно и змијолико. Неколико облика има и *o*, чији су бокови некада развучени, а некада им је висина усклађена са средњом линијом. И *t* има више облика – једноног и троног, са високим стаблом и дугом таласастом пречком. Замишљени дволинијски систем у писању напуштају најчешће слова *z*, *t*, *ѿ*, *ѡ* и *ѣ*, посебно у предлошкој конструкцији. Доњи део стабла слова *р* благо је повијен

другој радионици, из пера неког писара који је, није искључено, повремено могао да ради и у Слеччанском скрипторијуму.

- 54 Биљана Јовановић-Стипчевић била је мишљења да Висарион није био само писар него и састављач садржине Зборника. Први систематични преглед рукописа које је преписао овај писар, као и оних који се њему приписују, саставио је крајем седамдесетих година XX столећа Б. Ангелов (1978: 224–248). Светлина Николова је крајем деведесетих година прошлог века, пратећи архивску грађу Б. Ангелова у Архиву Бугарске академије наука, изнела претпоставку о постојању два писара истог имена који су у Слеччанском скрипторијуму радили у исто време, крајем пете деценије XVI столећа. Један од њих је 1551. примио велику схиму и великосхимничко име Варлаам, док другог она назива Висарионом Дебарским. Биљана Јовановић-Стипчевић сматра ове атрибуције неоснованим јер је мишљења да је реч о једном писару – Висариону-Варлааму Дебарском (2006: 224). Пошто нисмо били у прилици да у целини прегледамо све кодексе из научног апарата Б. Ангелова и С. Николове, у палеографској анализи користимо снимке рукописа објављене у радовима ових аутора. Висарион се потписао као „Висарион монах от Дебра“ у Златоусту из 1547 (НБКМ 306), а у Зборнику богословско-филозофских састава из 1553. (НБКМ 1032) као „Висарион от дебарског краја“.
- 55 Поједине словне форме канцеларијског писма сведоче да је писар веома добро знао и исти, одговарајући тип писма за исписивање исправа на грчком језику.

ка унутрашњем рубу листа. Пречке слова т и ѓ често се преламају на левој страни и тада скоро додирују доњу замишљену линију реда. Склоност ка калиграфском украсу неких словних облика основног текста огледа се у стилизованим завршецима изведеним испод доње линије реда.

Словни облици канцеларијског писма су уједначени, иако нешто ситнији, са препознатљивим решењима – з са високим горњим делом и отвореном кратком петљом, а облика грчке алфе, в високо са полукружним петљама које се не додирују, в положено, повремено са лигатуром тр.

Сви састави рукописног зборника исписани су српскословенским језиком, са повременом и недоследном употребом слова љ и ж у ортографији. Ови словни знаци јављају се местимично у првој и другој кодиколошкој целини, док их у трећем и четвртном делу не налазимо ни у једном саставу.⁵⁶ Слово љ писар користи како би означио самогласник е, док се ж јавља у функцији облежевања самогласника у. Будући да поменути словни знаци нису присутни у ортографији свих састава у Зборнику, чини се да их је писар, повремено, у журби забележио, као траг ортографије коришћених предлога. Исто тако, могуће је да је писар познавао и користио у исписивању неких кодекса језичку редакцију која је у својој ортографији имала ова два словна знака. Оба словна знака са поменутом правописном функцијом присутна су у још неким рукописним књигама из Висарионовог писарског опуса.⁵⁷ Научна јавност је до сада у овој појави препознавала траг ортографије писаревог или неког даљег предлошка. Важно је напоменути да има доста Висарионових књига са чистим српскословенским језиком основног текста.⁵⁸ Исто тако, Висарион је користио поменути словне знаке у неким записима.⁵⁹

56 Само слово ж јавља се три пута у првом саставу треће кодиколошке целине у предлошко-падежној конструкцији: кѣ Кѣрѣж (116а, 14. ред), и вл(а)гѣдрѣѣж (117б, 6. ред), и по вѣсѣдрѣж (120а, 7. ред). У свим позицијама словни знак ж означава самогласник у.

57 Захваљујемо др Јасмини Недељковић, археографу-саветнику Археографског одељења Народне библиотеке Србије, за стручну помоћ приликом описа писма и језика.

58 Навешћемо само неке рукописе: Четворојеванђеље (Хлудов 24), Минеј за фебруар (НБКМ 913), Минеј за јул (НБКМ 915), Зборник поучних састава Ђирила Јерусалимског (НБКМ 305), Златоуст (НБКМ 306), Висарионов пролог (БАН 75), Богословски зборник (БАН 82), Богословски зборник (БАН 83), Минеј за новембар (НБКМ 911), Зборник (НБКМ 311). Податке о језичкој редакцији рукописа преузели смо из археографских описа наведених рукописних збирки. И текст записа, на пример, из Стиховног пролога за зимску половину године из колекције А. И. Хлудова број 192 (Москва, ГИМ) исписан је српскословенским језиком, у којем је Висарион оставио своје име и време обликовања књиге (запис је објављен у Петков 1996: 353).

59 Тако је, на пример, у прологу за другу половину године из 1554. године (НБКМ 1041). Нисмо били у прилици да прегледамо све кодексе у којима се потписао Висарион, као ни оне њему атрибуиране. Међутим, судећи по броју исписаних страница, међу кодексима које аутори наводе као Висарионове аутографе вероватно има и оних који су исписани у сарадњи са још неким писаром (писарима). О попису таквих рукописа в. Левшина 2021: 104.

Нема сумње, Висарион је преписао прва три кодиколошка дела Зборника слова, житија, повести и исправа (Рс 733) и саставио зборник данашње садржине. Међутим, како је показала најновија филигранолошка анализа четвртог кодиколошког дела у књизи, а затим и палеографске одлике дуктуса, завршну садржинску целину исписао је писар Пахомије, Висарионов сарадник у радионици Слеччанског манастира. Табеларно ћемо представити, према хронологији настанка, све целине кодексa, са новим паралелама за већ познате водене знаке у рукопису (Табела 1), као и претпостављено време њихова исписивања (Табела 2).

Табела 1: Кодиколошке целине у рукопису Рс 733

Кодиколошка целина	Редослед листова у књижном блоку		Водени знак	Филигранолошке паралеле према Р. Станковићу
	Број свешчица	Укупан број листова		
I	1а–75б		Цвет са контрамарком АА и тролистом (1а–75б)	Подударно: Хивуд бр. 1902 из 1548. године
	3 листа + 9 свешчица	75 листова		
II	76а–114б		Цвет са контрамарком АА и тролистом (76а–114б)	Подударно: Хивуд бр. 1902 из 1548. године
	5 свешчица	39 листова		
III	115а–153а		Цвет са контрамарком АА и тролистом (115а–130б) Кардиналски шешир са тролистом и контрамарком РI (131а–153а)	Подударно: Хивуд бр. 1902 из 1548. године Подударно: Мареш бр. 1419 из 1551; подударно, са контрамарком АВ: Пећ 112 из 1550/1560. године
	5 свешчица	39 листова		
IV	154а–206б		Круг са путачом на врху мотке и иницијалима РС (G?) (154а–206б)	1550/1560. година
	7 свешчица	53 листа		

Табела 2: Ново датовање кодиколошких целина у рукопису РС 733

Кодиколошка целина	Водени знак	Нове паралеле	Ново датовање
IV (154a–206b)	Круг са путачом на врху мотке и иницијалима РС (G?)	Подударно: НБКМ 1414	Четрдесете године XVI века
I (1a–75b)	Цвет са контрамарком АА и трolistом	Подударно: Четворојеванђеље (Бигорски манастир бр. 1)	Око 1550. године
II (76a–114b)	Цвет са контрамарком АА и трolistом	Подударно: Четворојеванђеље (Бигорски манастир бр. 1)	Око 1550. године
III (први део) 115a–130b	Цвет са контрамарком АА и трolistом	Подударно: Четворојеванђеље (Бигорски манастир бр. 1)	Око 1550. године
III (други део) 131a–153a	Кардиналски шешир са трolistом и контрамарком PI	Подударно (са контрамарком): Пећ 112 из 1550/60. године	Шеста деценија XVI века

ОСВРТ НА САДРЖИНУ КЊИГЕ

Преписи појединих састава Зборника имају важно место у реконструкцији писаног наслеђа преводне литературе не само у српскословенској него и у широј словенској традицији уопште. Стога ћемо посебну пажњу посветити појединим текстовима, који су, чини нам се, важни за што целовитије сагледавање – не само познатог корпуса него и „динамике“ пријема преводне књижевности у поменутиим традицијама. Нови преписи појединих састава, исписани на страницама рукописа Народне библиотеке Србије под бројем 733, не само да допуњују већ познату рукописну традицију дела него и упућују на промене у њиховом трајању, што је за преводну литературу српскословенског језичког израза од посебне важности. У наставку ћемо донети почетке свих састава Зборника на изворном језику и правопису, са рашчитаним скраћеницама, неизмењеног интерпункцијског система. Заседна целина биће посвећена археографској анализи преписа исправа.

Зборник данас почиње Псеудо-Прохоровим житијем светог Јована Богослова, без почетка (1a–72b) – текст житија прати се од места: *мѣстѣ селѣ . јакѣ мнози възрадоуѣм*

се и възвесе(є)лнм се цркви сен. Житије се завршава речима: [...] и ндохомъ въ градъ . славецѣ б(ог)а ѿ(тъ)ца и (сы)на и (свє)т(а)го д(оу)ха и н(ы)ннѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ :-

Најстарији препис српскословенске традиције овога састава, који се приписује Прохору, ученику светог Јована Богослова, сачуван је на једном пергаментском дволисту из XII столећа, у науци познатом по његовом проналазачу Измаилу Ивановичу Срезњевском. Реч је о Листовима Срезњевског, дволисту који је служио као подставни лист некој рукописној књизи. Срезњевски је издао текст одломка још 1876. године, а онда је, после више од сто година, Ђорђе Трифуновић прештампао ово издање, а затим указао на још један српскословенски препис Псеудо-Прохоровог житија, истакавши текстолошку везу фрагмента са преписом овога састава с почетка XVII века, из чувеног Панагирика грешног Дмитра (НБС Рс 59, 104а-134а).⁶⁰

Други састав у Зборнику је житије пустињака, преподобног Онуфрија (76а-99а),⁶¹ сачувано у целини: Житіє прѣпод[о]бнаго ѿ(тъ)ца нашегѡ Ѡноуфрїа поуѣстннѡгѡ . напнсано Пафноутіємъ мнихомъ[ъ] ѿ(тъ)шьльникомъ[ъ] . ѿ(тъ)чє бл(а)г(осло)ви. За њим следе слово намењено читању у припремном периоду Великог поста (Сиропусна недеља): Неѡ[ѣ]лнѣ снропус(на) . тькованіє ѡ шестомъ ѡамѣ . нды ѡченіє с(вє)т(а)го поста (100а-111а) и одломак из повести о Варлааму и Јоасафу (111б-113б): Прѣтча варламова къ насафѡу.

Завршни састав првог дела треће кодиколошке целине књиге Ђспоминаніє с(вє)тѣє Горы Ѡфонскѣє . гл(агол)ѣмаа ѿ(тъ)чєство (115а-128а) на крају има и напомену о своме преводиоцу, јединствену у словенском писаном наслеђу овога текста: Кончѣ ѿ(тъ)чєствїа с(вє)тѣє горы Ѡфонскѣє :- Прѣведе се сїє Гаврїлломъ[ъ] с(вє)щєннонокѡмъ[ъ] . нотаріємъ съборніє цр(ъ)квє с(вє)тѣє горы нѣє въ прѡтѡто :-⁶² Заправо, свештеноинок Гаврило је сачинио први словен-

60 Трифуновић 1997: 38-54; Ђорђевић-Штављанин и др. 1986: 138. Овај састав се налази и у два српскословенска чти-минеја с почетка друге половине XIV века из збирке манастира Високи Дечани – број 94 (87а-133б) и број 95 (61а-225б). Из истога времена је још један српскословенски пролог са овим саставом, данас у збирци Народне библиотеке „Свети Ђирило и Методије“ (број 1039, 89б-131а). Најмлађи до сада познати препис настао је у последњој четвртини XIV века – реч је о Грачаничком прологу, који се данас чува у Загребу (АНАЗУ III с 24, 56б-79а). Попис јужнословенских преписа овога састава сачинила је Климентина Иванова (2008: 224-226). У свим поменути рукописима житије је намењено читању за празник 26. септембра. Издање текста преписа Јовановог житија из рукописа Рс 733, као и тумачење текстуалних односа поменутих српскословенских преписа биће предмет посебне студије, која је у припреми.

61 Онуфријево житије налазимо на страницама једног српскословенског зборника с краја XIV века из рукописне збирке манастира Високи Дечани – Добротољубије, бр. 82 (153а-168а) (Богдановић и др. 2011: 326). Прославни састави посвећени Онуфрију били су радо читани у српској монашкој средини. О нарочитом штовању овога испосника у оквиру монашког молитвеног правила сведочи српскословенски препис Параклиса преподобног Онуфрију и Петру Атонском, с краја XIV и почетка XV века (Музеј Српске православне цркве, Оставина Радослава М. Грујића, З-І-3, 105б-118б).

62 Маријана Цибранска-Костова и Иван Биљарски објавили су део текста који се односи на манастир Зограф (Tsibranska-Kostova, Bilarsky 2013: 41-56). Поменућемо и „хибридно“ издање Георгија Парпулова из 2013. године, у којем је аутор српскословенском препису при-

ски превод уопште овога знаменитог састава о посети Пресвете Богородице Светој гори, и то српском језичком редакцијом, како стоји у белешци на крају преписа у нашем зборнику.⁶³

Захваљујући снажним српско-руским књижевним везама, у периоду између прве четвртине XV века и прве четвртине XVI века српкословенски превод овога текста извршио је значајан утицај на рецепцију овога дела преводне литературе у рускословенској писаној традицији (Трифуновић 2004: 271–278; Турилов 2011: 163, нап. 32). У науци је, такође, препознат значај варијанте прерађеног сижеа овога састава за састављање апокрифа о Успењу Пресвете Богородице (Цибранска-Костова 2012: 104–124). Маријана Цибранска-Костова је испитивала изворе за састављање овога апокрифног састава објављеног у Зборнику Јакова Крајкова из 1571–1572. године и учила текстолошку везу апокрифне повести о доласку Пресвете Богородице на Свету гору и појединих места у штампаном апокрифном тексту посвећеном њеном успењу.

Одмах после повести о настанку Свете горе, истом руком, али нешто ситнијим писмом, исписано је Правило цр(ѣ)ковное за вьсѣх[ъ] слоужбах[ъ] простѣимъ чл(овѣ)ком[ъ] . или на поутѣ идоуцим[ъ] и кратка молитва Богородици са преплетним украсом на маргини наспрам почетних речи: под[ъ] твою м(н)л(о)стѣю прнѣвглем[ъ] б(о)г(о)горице д(ѣ)во . М(о)л(н)тв(ѣ) наших[ъ] не прѣзри вь скрѣбѣх[ъ] . Нѣ от[ъ] бѣдъ избави нас ѣдина ч(н)стаа и бл(а)г(о)с(ло)веннаа.

Завршну садржинску целину у трећем кодиколошком делу кодекса чине препи- си три посланице патријараха, поглавара православних цркава, упућене охридском архиепископу Прохору и одлуке са три охридска сабора поводом догађаја унутар Охридске архиепископије и покушаја обнове Српске патријаршије у другој четвртини XVI века (129а–154а). Почетке и завршетке исправа доносимо оним редом којим су преписане у књизи, са потписима патријараха и архијереја:

- Л. 129а–132б – † Іоакѣм[ъ] м(н)л(о)стѣю б(о)жѣю архіеп(н)ск(о)пъ п(а)па Ілѣξανдріе . и вьсемоу егѣптѣ и сѣдіа вьселѣнскын :~
 † І(о)ак(ѣ)м[ъ] м(н)л(о)стѣю б(о)жѣю архіеп(н)ск(о)пъ Ілѣξανдріе патріархъ вьсемоу егѣптѣ и сѣдіа вьселѣнскын :~
 † Мнханлъ м(н)л(о)стѣю б(о)жѣю патріарх[ъ] великаго б(о)жїа град[а] Індїохїе и вьсон Інатолїн :~
 † Іосїф м(н)л(о)стѣю б(о)жѣю патріархъ с(в)т(о)мъ градъ Іеросолїмъ , вь Кана галиленскїн с(в)тѣ Сїонѣ :~
 Л. 133а – † Іеремїа м(н)л(о)стѣю б(о)жѣю архіеп(н)ск(о)пъ Константина (!) града новаго Рїма и вьселѣнскї патріархъ :~ ... м(ѣсе)ца септем[бра] џлѣ инді . ѧ
 Л. 135б – † І(о)акѣм[ъ] м(н)л(о)стѣю б(о)жѣю п(а)па Ілѣξανдріе , егѣптѣ , Пентаполїе , Ілїкїе и прочїим[ъ] и сѣдіа вьселѣнскын :~ [...] † м(ѣсе)ца фармѣтеа инді[кта] . ѧ

63 кључио и два рускословенска преписа. Стиче се утисак да је аутор имао намеру да реконструише, у рукописном наслеђу, непотврђену, словенску варијанту састава о пореклу Свете горе. У току прве деценије XVI столећа, када је сачинио превод овога састава, Гаврило је био нотар Саборне цркве Протага у Кареји. О образованом и свестраном Гаврилу, хиландарском јеромонаху српскога порекла, писцу, преводиоцу и полемичару, који је у више наврата био светогорски прот, в. Трифуновић 2009: 217–218. и Турилов 2005б: 206.

- Л. 137а – Мнѣхал[ъ] м(н)л(о)стїю б(о)жїею патрїархъ великаго б(о)жїа град[а] Индїохїе и всемъ вѣстокию персем[ъ] индїе и пафосам[ъ] :-
- † Кирил м(н)л(о)стїю б(о)жїею патрїарх[ъ] с(в)ет(а)го града Іер(оу)с(а)ліма :-
- † Прохор[ъ] м(н)л(о)стїю б(о)жїею архїеп(н)ск(о)пъ Пръвїе ІѸстинїанїе † п(а)па блъгаром и Срѣблїем[ъ] и Поморїю и прочїимъ :- ... лѣто ̅̅ѿмѣ м(ѣсе)ца юни (?) ̅̅ д(ь)н(ь) :-
- Л. 143а, на горњој белини – Под[ъ]писанїе Павлово; у новом реду: По семъ же пакы Павль припадѣ къ с(в)ет(о)мъ съборѣ лѣстивїимъ моленїемъ [...] лѣт(а) ̅̅ѿм м(ѣсе)ца мартїа ̅̅ д(ь)нъ :- и потписи епископа.
- Л. 146а – Снѣ съставителное съборное сѣжденїе бывшее при Ѡс(в)ещеннем[ъ] архїеп(н)скопе квр(ь) Прохоре. и прѣѠс(в)ещеннх[ъ] митрополтѣ. и б(о)голюбвзных[ъ] епископ(ь) сьшъдших[ъ] се въ вѣликъ цр(ь)ковъ прѣѠс(в)ещеннѣю Пръвѣ ІѸстинїанїю . на нже настѣпающнх[ъ] и растлѣвающнх[ъ] законна слово . и на наскакающнх[ъ] на великъ цр(ь)ковъ . нже сѣтъ под[ъ] ѡбластїю ие . и ѡ многых[ъ] винах[ъ] . и ѡ брацѣ законопрѣстѣпннх[ъ] изложенїе въ кратце съ подпсанїемъ рѣкы нх[ъ] [...] въ лѣт(о) ̅̅ѿл̅̅ д(ь)н(ь) ̅̅ и потписи епископа.

У завршној садржинској целини сабрано је пет слова Светих отаца – Антипатра, Теодора Студита, Атанасија Великог и Јована Златоустог – за празник Рођења светог Јована Крститеља:

- Л. 154а – М(ѣ)сеца юнїа ̅̅ д. днь : нже въ с(в)етнхъ ѡт(ь)ца нашего Интїпатра . еп(н)скопа , вострѡнскааго . Слово на рождство с(в)ет(а)го прор(о)ка пр[ѣ]д[ѣ]т[ѣ]че и кр(ь)ст(н)тѣла Іѡан[ъ]на . и ѡ Захарїи . и ѡ цѣловани прѣс(вѣ)тнѣ и славннѣ вл[а]д[ь]ч[и]це наше б(о)городыце и приснод(ѣ)вїи марїе . вл(а)г(о)сл(о)ви ѡт(ь)че :-
- Л. 163б – Въ тѣжде д(ь)нъ . [...] прѣзвѣттера константина гр[а]да беседа реч(е)нна на рождство с(в)ет(а)го Іѡан[ъ]на пр[ѣ]д[ѣ]т[ѣ]че и кр(ь)стѣла . вл(а)г(о)сл(о)ви .
- Л. 173б – Пр[ѣ]по[д]обнааго ѡт(ь)ца нашего и исповедннѣ Ѡсѡд[о]ра нгоумѣна стѡдїнскааго . похвал[ъ]ное на рождство с(в)ет(а)го Іѡан[ъ]на прѣд[ѣ]т[ѣ]че . вл(а)г(о)слови , ѡт(ь)че :-
- Л. 185а – Въ тѣжде д(ь)нъ . нже въ с(в)етнх(ь) ѡт(ь)ца нашего АѠанасїа великааго архїеп(н)скопа алеѡандрьскааго . Слово на рождство с(в)ет(а)го прор(о)ка и пр[ѣ]д[ѣ]т[ѣ]че и крѣстѣла Іѡан[ъ]на . и ѡ Ѡлїсавѣї и б(о)городыце . вл(а)г(о)слови , ѡт(ь)че :-
- Л. 193б – Въ тѣжде д(ь)нъ . нже въ с(в)етнх(ь) ѡт(ь)ца нашего Іѡан[ъ]на архїеп(н)скопа Константина гр[а]да Златоустааго . Слово на рождство Іѡан[ъ]на крѣстѣла . вл(а)г(о)слови ѡт(ь)че :-

ОСВРТ НА САДРЖИНУ ИСПРАВА

Петар Костић је у свом раду најпре изложио кратак археографски опис овога зборника са основним информацијама о његовој садржини, а потом донео и пуно издање текста свих шест исправа са црквеноисторијском тематиком (1922: 32–39).⁶⁴

Приликом анализе текста Костић је приметио да редослед исправа у Зборнику није хронолошки, али се одлучио да их објави у онаквом поретку какав је био у

64 Не бисмо могли да се сложимо са његовим запажањем да су исправе или документи, како их он назива, писани другом руком у односу на остале саставе.

тренутку када је он правио исписе. Тај редослед обележио је римским бројевима, а хронолошки редослед, односно онако „како би требало“, означио је арапским цифрама у загради. Према његовом суду, требало би да други и четврти документ замене места, тако да стоје у следећем поретку: I (1) – II (4) – III (3) – IV (2) – V (5) – VI (6).⁶⁵

Посебну занимљивост представља то што садашњи распоред докумената у књизи не одговара распореду који је навео П. Костић, већ је следећи: 1: I (1) – 2: II (4) – 3: III (3) – 4: VI (6) – 5: V (5) – 6: IV (2).

Нема сумње да П. Костић није имао књигу при руци приликом објављивања свога рада, те стога није могао да провери стварно стање, због чега је помешао редослед исправа у издању. Зато су објављена чак и поједина погрешна читања текста, првенствено она која се односе на датовања исправа, која је Костић накнадно исправио и послао Ковачевићу 19. марта 1900. године. Ове исправке нису биле враћене Костићу са главним списима, већ су остале у Ковачевићевој заоставштини, па их он приликом приређивања рада није могао користити. Због поменутих околности рад је објављен према првобитном читању текста, без накнадних исправки, које Костићу нису биле доступне када је предао материјал за штампу (ДАС/ЉК-625, л. 218).

Табела 3: Редослед исправа у рукопису и њихово ново датовање

Редослед исправа у рукопису	Редослед према издању П. Костића	Време настанка	Хронолошки поредак	
1.	I (1)	л. 132б: м(ѣсе)ца юл ꙗꙗꙗ ѿ:	15. јул 1528.	1.
2.	II (4)	л. 135а: м(ѣсе)ца септем[бра] ꙗꙗꙗ индї. ѿ	септембар 1530.	4.
3.	III (3)	л. 136б: † м(ѣсе)ца фармѹтеа индї[кта] .Г	април 1530.	3.
4.	VI (6)	л. 142б: лѣто ꙗꙗꙗ м(ѣсе)ца юни (?) ꙗꙗꙗ :~	20. јун 1541.	6.
5.	V (5)	л. 145а: лѣт(а) ꙗꙗꙗ м(ѣсе)ца мартїа ꙗꙗꙗ д(ѣ)нь:~	13. март 1532.	5.
6.	IV (2)	л. 152б: въ лѣт(о) ꙗꙗꙗ дек(ембра) ꙗꙗꙗ	26. децембар 1528.	2.

65 Према мишљењу бугарског филолога Јурдана Трифонова, прва исправа је одлука Охридског сабора из 1528. године, која је на другом месту по хронолошком поретку, затим следи друга посланица александријског патријарха Јоакима из месеца фармутеја, која је, заправо, трећа по реду, а онда документ који је први по реду (Трифоновъ 1928: 50–51). Редослед преостала три исписа поклапа се са Костићевим и нашим мишљењем.

Дакле, П. Костић је хронолошки след правилно протумачио, а неслагања у редоследу исправа у његовом издању произлазе из претходно објашњених околности.

Поставља се питање: због чега је писар преписао исправе оваквим редоследом? На основу тренутних сазнања није могуће доћи до јасног одговора, с тим што се може приметити да су исправе груписане према врсти садржаја – прво иду посланице источних патријараха, а потом саборске одлуке. Хронолошки принцип није доследно примењен ни у једној групи, будући да су посланице преписане у хронолошком поретку: прва – трећа – друга, а текстови саборских одлука су донети у обрнутом реду, од последњег до првог.

1. Л. 129а–132б – Посланица александријског патријарха Јоакима, у име православних патријараха: антиохијског и јерусалимског, упућена охридском архиепископу Прохору. Хронолошки најстарији документ налази се на првом месту, како га је објавио и П. Костић и настао је 15. јула 1528. године.⁶⁶

Александријски патријарх Јоаким себе титулише као „Јоаким, милошћу Божјом архиепископ[,] папа Александрије и целог Египта и судија васељенски“, а Прохора назива „архиепископом Прве Јустинијане, Бугара, Срба и осталих“. Историчари су сматрали да година није обележена јер је П. Костић није рашчитао, али ми смо протумачили да се ради о бројчаној ознаци године ੫੨੯, написане веома стилизовано, тако да је тешко разумети да се односи на словну ознаку године. Пошто нема ознаке индикта, у досадашњој литератури се најчешће претпостављало да се ради о 1527/1528. години, док су се поједини истраживачи опредељивали за 1529. годину (Милошевић 2006: 17).

Александријски патријарх Јоаким обраћа се у своје и име осталих православних патријараха како би заједно изразили подршку охридском архиепископу Прохору, ради јединства Цркве. Повод је био побуна кастиријског епископа и других њему сличних против црквених власти из Охрида. Позивајући се на посланице светог апостола Павла, уз изражавање чуђења због немилих догађаја, они саветују анатемисање сваког ко је против црквених правила и пружају подршку Прохору као крајњем (граничном) западном архијереју. У овој посланици се не помиње изричито покрет за обнову Српске патријаршије и смедеревски епископ Павле.

Испод текста посланице и датума настанка налазе се потписи александријског, антиохијског и јерусалимског патријарха. Писани су истим мастилом и у истом писарском маниру као и претходни текст. На првом месту уочљива је величина слова, која више одговара тексту прве него друге исправе, што упућује на околност да су потписи исписани у исто време када и текст првог документа. Међутим, српска историографија, вођена Костићевим рашчитавањем и тумачењем текста, повезивала

66 На л. 132б савременим рукописом је написана 1527. као година настанка документа, са чиме се не можемо сложити.

је ове потписе са текстом друге исправе, која је схватана као посланица све четворице источних патријараха, у поретку који не одговара оном у диптиху православних патријараха.⁶⁷

Дакле, имена александријског, антиохијског и јерусалимског патријарха написана су на л. 132б, испод датума претходне посланице, што је посебна околност на коју треба скренути пажњу, будући да није до сада наглашавана приликом објављивања овога извора. Према досадашњим тумачењима, која су се заснивала на тексту који је објавио П. Костић, прва исправа се завршавала датумом, а друга је почињала потписима источних патријараха. Ако бисмо прихватили овакво тумачење, текст друге исправе би почињао на средини странице, што би одударало од писаревог манира да исписивање текста сваке исправе започиње на почетку листа, без обзира да ли је предња или задња страна. Према нашем схватању, текстови свих исправа, па и друге по реду, почињу на почетку странице, а завршавају се датумом, иза којег могу да следе имена потписника.

Након детаљне анализе текста ове посланице, у којем се каже да су сви саборно одлучили да изразе подршку архиепископу Прохору, при чему се посебно истиче име константинопољског патријарха Јеремије, који једини није потписан испод посланице, а имајући на уму претходна запажања, са сигурношћу можемо закључити да потписи тројице патријараха припадају овој посланици. Будући да су од четворице тадашњих патријараха посланицу потписала тројица, у тексту је наглашено да имају сагласност и константинопољског патријарха Јеремије.

2. Л. 132б–135а – Посланица константинопољског патријарха Јеремије упућена охридском архиепископу Прохору од септембра 7039. године, 4. индикта. Податак о индикту потврђује 1530. годину, што се поклапа са словном ознаком године: 𐌸𐌹𐌺.

У посланици се константинопољски патријарх позива на успостављени црквени поредак и потребу његовог поштовања, али пошто се такав поредак наново нарушава, постоји потреба да се поново уреди. Из садржаја исправе сазнаје се да је архиепископ Прве Јустинијане, кир Прохор, претрпео нарушавање поретка у својој епархији од стране Пећке архиепископије, при чему се историја ове помесне цркве тумачи са позиција Охридске архиепископије, која не признаје аутокефалност Пећке архиепископије. У писму се каже да је „неки Павле“ уз помоћ световних власти, које је подмитио златом, отео Пећку цркву и друге цркве Охридске епархије. Прохор је константинопољског патријарха обавестио о овом догађају и замолио га да расуди да ли је тај поступак законски и канонски. Након саборног разматрања, патријарх Јеремија закључује да цела Пећка црква са српском земљом треба да потпадне под јурисдикцију охридске Прве Јустинијане јер тако доказују старе царске хрисовуље.

67 Према овом редоследу, први је александријски патријарх, па антиохијски, затим јерусалимски, док би на последњем месту био константинопољски патријарх, који се у диптиху православних патријараха налази на првом месту.

Стога закључује да Павле и сви који су пристали за њим треба да буду анатемисани и искључени из цркве.

У историографији је ова посланица изазвала доста недоумица и расправа, а поједини истраживачи, ослањајући се на Костићево и Ивановљево тумачење њених пошиљалаца, сматрали су да је фалсификат, на првом месту због погрешног редоследа патријараха (Стојановић 1923: 117; Снџгаровић 1932: 511–512; Милошевић 2006: 18–19).

Грчки текст ове посланице, само са потписом поменутог константинопољског патријарха Јеремије, пронашао је руски канониста А. С. Павлов у грчком рукописном Месецослову бр. 492, који се чува у Државном историјском музеју у Москви (ГИМ). Књига је била оштећена од влаге, али ју је Павлов рестаурирао и објавио грчки текст и руски превод посланице, уз своју уводну студију, у раду „Грамота Константинопољскога Патријарха Јеремија I-го о присоединенију Сербскога Патријархата къ Охридској Архиепископији. Съ предисловіемъ и переводомъ на Русскій профессора Московскаго Университета А. С. Павлова“. Текст на грчком садржи само одлуку константинопољског патријарха Јеремије I о присаједињењу Пећке архиепископије Охридској цркви – дакле, само је патријарх Јеремија аутор и пошиљалац посланице (Павлов 1876: 1–4). Двадесет година касније поново је објављен овај извор (Пападопуло-Керамевсџ 1896: 118–120).

У оквиру српске историографије грчки текст и руски превод, без Павловљевог тумачења, објавио је најпре Иларион (Руварац 1879: 268, 271–272), а потом је Радивоје Кокић приредио како превод ове посланице са грчког језика, тако и превод Павловљевих коментара и руског преписа (1905: 590–593).

Да је ову посланицу Прохору упутио само константинопољски патријарх Јеремија сведочи и текст најмлађе исправе (Рс 733, л. 139а–139б), у којој се понавља део текста посланице (Рс 733, л. 134а–134б). Она се том приликом назива посланицом константинопољског патријарха и не помиње остале патријархе.

3. Л. 135б–136б – Посланица александријског патријарха Јоакима, који се титулише као „Јоаким, милошћу бојжом папа Александрије, Египта, Пентапоља, Ливије и осталог и судија васељенски“, упућена охридском архиепископу Прохору. У редоследу преписа исправа, ова посланица је на трећем месту и настала је као трећа по реду. Датована је на месец „фармутеј“, индикт трећи, што је смешта у период од 27. марта до 25. априла 1530. године, која је одређена поменом индикта и месеца. Pharmouthi (pharmuthi) – фармути или пармути је месец александријског календара (ВАЈНТОН 1923: 96; НОТНАФТ 2011: 509, 513), чија употреба је логична јер се ради о другој по реду посланици александријског патријарха Јоакима охридском архиепископу Прохору. У историографији је сматрано да је недатована, односно да је тешко утврдити време њеног настанка јер је П. Костић навео да је посланица писана „месеца φαρμυθηα (?) инд. ·γ·“⁶⁸

68 Костић је у већ поменутих исписима, које је накнадно, 19. марта 1900. године, послао Љ. Ковачевићу, исправио назив овога месеца, али како приликом приређивања текста за штампу

Анализом текста у којем александријски патријарх Јоаким наводи да је прославио Васкрс у Јерусалиму, који је те године био 17. априла (Милошевић 2005: 222–223, 262–263; 2006: 18), може се доћи до закључка да је посланица писана између 18. и 25. априла, дакле, у време месеца фармутеја 1530. године. Приликом боравка у Јерусалиму патријарх Јоаким срео је светогорског јеромонаха и духовника Германа, пореклом Србина, који је патријарха упознао са „скандалом који се десио међу Србима“ због Павла, „раздорника архијерејства“. Павле се сукобио са архиепископом Прохором, коме се обраћа патријарх Јоаким, као и епископату и свештенству, али и лаицима, позивајући на успостављање мира у цркви, уз претњу казном и одлучењем од цркве свима који буду имали везе са Павлом. Каже да су Срби некада имали своју цркву која је пропала због господе онога времена, па се сада вратила на старо стање, односно под власт Охридске архиепископије, како треба и да остане, а ко се томе противи треба да буде анатемисан.

4. Л. 137а–142б – Саборска осуда коју су донели антиохијски патријарх Михаило, јерусалимски патријарх Кирило и охридски архиепископ Прохор 20. јуна 1541. године на Сабору у Охриду, којом је осуђен архијереј Павле Смедеревски и сви јерарси и клирици које је хиротонисао и рукоположио. Он је начинио преступ према црквеним канонима тако што је, према тексту осуде, приграбио Велику цркву, отцепио се од Свете и велике цркве Прве Јустинијане и себе самовољно преименовао у архиепископа, па чак и у патријарха. Оптужен је и да је архиепископа Прохора, свог духовног оца, заједно са свим духовним властима његове цркве и неким митрополитима заточио у тамницу, док је, поред живих, рукополагао нове епископе.

Прохор је успео да се ослободи тамнице и да дође до султана, кога је обавестио о свим дешавањима. Након тога, добио је од султана дозволу за повратак на чело Охридске цркве, као и право да сазове сабор на којем би се расправљало о архиепископу Павлу. На основу тога сазван је сабор на који су позвани јерарси из епархија Охридске цркве, митрополити и епископи ради испитивања Павла Смедеревског. Павле је дошао на Сабор, али није дао никакав одговор, нити се покајао за своје поступке. На Сабору је изнето и писмено решење константинопољског патријарха Јеремије, у којем се осуђују поступци попут Павловог.

Сабор је, позивајући се на правила Светих отаца и друга канонска акта, одлучио да свргне и свештенства лиши Павла, као и епископе које је он поставио: Неофита Лесновског, Теофана Зворничког и Пахомија Крајинског (РС 733, л. 141б). Један од закључака Сабора био је да морају поново да се крсте сви који буду одлучени од Цркве, ако буду желели да се врате у њено окриље, а свима који буду комуницирали са расколницима запређено је изопштењем и анатемом.

није био у могућности да користи своје исправке, тако је из штампе изашла верзија према првобитном разумевању датума (ДАС/ЉК–625, л. 218). Милошевић је исправно идентификовао помен месеца, али не и његово временско одређење (2006: 18).

Аутентичност потписа поменуте четворице патријараха довођена је у питање (Милошевић 2006: 20) јер у науци постоје бројне недоумице поводом тачног времена службе бројних поглавара старих источних патријаршија у периоду по успостављању османске власти у Антиохији, Јерусалиму и Александрији (1516–1517). Једино је сигурно да је Јеремија I с прекидима био цариградски патријарх у раздобљу 1522–1545. године, као и Јоаким александријски 1529–1566. године. Најупитнији је редослед смењивања архијереја на антиохијској патријаршијској катедри током читавог XVI века, тако да поједини истраживачи сматрају да је патријарх Михаило био на антиохијском трону само до 1540. године, док други његову службу продужавају до 1542/1543. године.⁶⁹ Споран је и помен обојице јерусалимских патријараха: Јосифа, који се помиње на л. 131б, иза текста првог документа, као и Кирила, који је потписник ове саборске осуде. Званично признатим јерусалимским патријарсима у овом периоду сматрани су Доротеј (1506–1537) и Герман (1537–1579), чему поред извора црквеног порекла сведоче и сачуване султанске исправе, али се тиме не искључује могућност постојања спорова и претендената на патријаршијски трон (VRYONIS 1981: 40–42; SATIŞ, SEYHAN 2015: 684, 689, 704–706).

5. Л. 143а–145а – Одлука Сабора у Охриду одржаног 13. марта 704о, односно 1532. године поводом саслушања смедеревског митрополита Павла. Из садржаја се сазнаје да је Павле дошао на Сабор са молбом за опроштај, уз обећање да такве ствари више неће чинити. Међутим, после тога почео је радити горе ствари: потресао је Цркву својим злим поступцима, освећивао је храмове, рукополагао је свештенике и ђаконе несвештано и непромишљено, себе је у свим списима приказивао као архиепископа, не обазирећи се на прописе и законе. Зато му је на Сабору Велике цркве (?), која обухвата све Бугаре, Србе и остале, поред побројаних кривица, додато и кршење правила 29. Картагинског сабора јер је вршио радње забрањене свештенику који није у чину (циља се и на Апостолско 28. правило, уп. Милошевић 2006: 221). Зато су се на Сабору сакупили сви који су сматрали да он треба да буде осуђен и анатемисан, тако да је овом саборском одлуком свргнут са архијерејског престола и искључен из цркве и хришћанског сабора, заједно са епископима, презвитерима и ђаконима које је хиротонисао. Именом је поред Павла једино забележен Теофан, вероватно зворнички епископ, који се помиње у пресуди из 1541. године (бр. 4). Одлуку су потписали следећи епископи:⁷⁰

69 О новијим доприносима решавању питања која се тичу редоследа поглавара Антиохијске патријаршије у XVI веку, на примеру анализе података из грчких црквених исправа. ЕΥΑΓΓΕΛΟΥ 2005: 61–86.

70 Прва колона: Кир Прохор, Митрофан, епископ битољски, Теофан авлонски, Тирило београдски, Јосиф корчки, Јоаким Гребенију, Јоаким струмнички, Јоаким спатски, Харитон Музакија, Јаков критски и сикелије, Пахомије мегленски, Ромил бањски, Пахомије, епископ Беле Цркве, Нићифор кратовски, Матеј нишевски; друга колона: Пахомије, епископ Скопља града, Нићифон призренски, Никанор епископ Новог Брда, Симеон новопазарски, Теодосије смедеревски, Роман београдски, Јосиф угарски, Василије будимски, Василије цетињски тј. далматин-

Прва колона:

† Кѿр Прохоръ
 † Митрофан битолскѣн :~
 † Феодѣлъ авлонскѣн :~
 † Кѿриллъ белѣградскѣн :~
 † Іосѣфъ кворѣнскѣн :~
 † Іоакимъ гребенѣн :~
 † Іоакимъ стрѣмничкѣн :~
 † Іоакимъ спатѣнскѣн :~
 † Харѣтон мѣзакѣн :~
 † Іаковъ крѣтскѣн :~
 и никѣлѣ :~
 † О мегленон Пахомѣа :~
 † Родна банѣскѣн :~
 † Пахомѣ белѣ цр(ѣ)квѣ :~
 † Никѿфоръ кратовскѣн :~
 † Матен нишевскѣн :~

Друга колона:

† Пахомѣ Скопѣа града :~
 † Нифон призренскѣн :~
 † Никанор нова брѣда :~
 † Сѿмѣон новипазарскѣн :~
 † Феодосѣе смендеревскѣн :~
 † Родана белоградскѣн :~
 † Іосѣфъ згрѣнскѣн :~
 † Васѣлѣе бѣдничкѣн :~
 † Васѣлѣе цетинскѣн сѣнрѣ(ѣ) далматѣа :~
 † Мина исплѣнитѣлѣ митрополѣта стѣденц :~
 † Сѿмѣон пекѣнскѣн :~
 † Марко босанскѣн :~
 † Мажѣмъ херцегъ (?) :~
 † Домент(н)ан(ѣ) звонѣнскѣн :~
 † Никѿфор(ѣ) исплѣнитѣлѣ мѣсто дебръска епѣ(ѣ)к(ѣ)па :~
 † Анастѣе кичевскѣн : Грѣгорѣа пологъ :~

6. Л. 146а–153а – Посланица са Сабора у Охриду од 26. децембра 1528. године, сачињена ради очувања и утврђења Велике цркве (мисли се на Охридску архиепископију), коју су потписала тринаесторица владика. Сабор се састао у Охриду дан након Божића због немира који су задесили Велику цркву како би, како се каже, саборно стао у заштиту црквених канона у личности архиепископа Прве Јустинијане, Бугара и Срба и Западног поморја, господина Прохора. Детаљно су, по члановима, наведени сви законски акти којима се уређује поштовање црквене јерархије и хијерархије и казне које следе за њихов прекршај. Посланицу су потписали следећи епископи:

† Язъ Никанор митрополитъ ново брѣдо под(ѣ)писан(ѣ) вышереченное сѣжденіе :~
 † Язъ Никѿфор митрополитъ морозвышки под(ѣ)писан(ѣ) вышереченное :~
 † Язъ Никон митрополитъ стѣденчки под(ѣ)писан(ѣ) вышереченное :~
 † (ѣ)γό ο ταπ[ει]νος (ε)πѣσκοπος παχόμηος⁷¹

ски, Мина, заступник митрополита студеничког, Симеон пећки, Марко босански, Максим херцеговачки, Доментијан зворнички, Нићифор, заступник епископа дебарског, Атанасије кичевски, Григорије полошки.

71 Потпис епископа Пахомија једини је на грчком језику, писан грчким алфабетом, с тим што поједини облици слова подсећају на словенску азбуку. Превод на савремени језик гласи: „Ја, смерни епископ Пахомије“. Изражавамо нарочиту захвалност др Дејану Целебдићу, доценту на Одељењу за класичне науке Филозофског факултета Универзитета у Београду, за помоћ при рашчитавању овога потписа.

Костић је потпис епископа Пахомија прочитао као: † Язъ о Яганносъ пископ пре[спански?] Пахомиосъ, а Иванов као: † Язъ о Яганносъ пископ Пре... Пахомиосъ (Костић 1922: 36; Иванов 1931: 572). Са оваквим рашчитавањем не можемо се сложити, тим пре што сматрамо да је Пахомије

- † Азъ Нифон митрополитъ призренски под(ь)писах(ь) вышереченное :~
 † Азъ Сѣмелон еп(н)ск(о)пъ петски под(ь)писах(ь) вышереченное :~
 † Азъ Матѣен еп(н)ск(о)пъ нишевскы под(ь)писах(ь) вышереч(е)нное сѣжденіе :~
 † Азъ Даниль еп(н)ск(о)пъ дебръскѣи под(ь)писах(ь) вышереч(е)нное сѣжденіе :~
 † Азъ Васіліе митрополитъ под(ь)писах(ь) вышереч(е)нное писаніе :~
 † Азъ Серапѣон полошки еп(н)ск(о)пъ под(ь)писах(ь) вышереченное сѣжденіе :~
 † Азъ Петроніе іеромонахъ посланникъ Данїила еп(н)ск(о)па дебръскаго под(ь)писах(ь) :~
 † Азъ Афанасіе еп(н)ск(о)пъ кичевски под(ь)писах(ь) вышереч(е)нное :~
 † Азъ Митрофанъ митрополитъ битолски под(ь)писах(ь) :~

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Археографским описом Зборника житија, слова, повести и исправа (Рс 733) из Збирке рукописних књига Народне библиотеке Србије обухваћена су кључна кодиколошка, палеографска, филигранолошка, хронолошка и текстолошка питања која се односе на ову изузетно значајну рукописну књигу из XVI века. Закључено је, између осталог, да је она сачињена од четири кодиколошке целине од којих је четврту, најстарију, преписао Пахомије, а прве три Висарион, који их је и објединио.

Остаје и даље отворено питање зашто је Висарион преписане саставе сабрао у једну књигу, тачније зборник тако разнородне садржине. Предлошке са којих је уобличио преписе Житија светога Јована Богослова, Онуфријевог житија, слова за Сиропусну недељу и „Отачства свете Горе Атонске“, пронашао је, можда, на више места. Не можемо искључити могућност да му је намера била да их, начисто преписане, уврсти у зборнике богате садржине, какви су у то време могли бити, на пример, обимни пролози, зборници прошликих житија. Данас су позната четири таква пролога, у које је Висарион, осим хагиографских састава намењених штовању празника за сваки дан у месецу, уносио легенде, виденија, поучне повести, па чак и слова за неке дане Великог поста.⁷² Стога је, претпостављамо, групе свешчица које смо издво-

највероватније иста личност која је на претходној исправи потписана као † Ѡ мегленон Паходѣа, дакле - Пахомије, мегленски епископ.

72 У једном од пролога, данас у збирци Бугарске академије наука из 1550. године (број 75), исписана су, осим прошликих житија и слова за неке дане Великог поста (в. Кодов 1964: 150–153). Још један пролог богате садржине за зимску половину године који је преписао Висарион и о свом раду оставио запис, чува се у рукописној збирци Алексеја Ивановича Хлудова у Москви (број 192). О овоме рукопису в. Попов 1875: 382–383; Николова и др. 1999: 77–78. Пролог је исписан 1551. године. Сачуван је и трећи Висарионов пролог за зимску половину године, данас у библиотеци Рилског манастира (НМРМ №2/19), чији је један одломак (3 листа) данас у колекцији В. И. Григоровича №1706 (ДПБ, Санкт Петербург). О прологу из Рилског манастира в. Спространов 1902: 39–40. Познат је само један Висарионов препис стиховног пролога за летњу половину године, данас у збирци Народне библиотеке „Свети Ђирило и Методије“ у Софији (НБКМ 1041) (в. Стојанов, Кодов 1964: 265–284).

јили као засебне кодиколошке целине рукописа РС 733, обликовао као „привремене“ предлошке.⁷³ Отуда тетраде у неким кодиколошким целинама имају свој засебни бројчани низ као и неисписане странице или целе листове на крају.

Не би требало, међутим, сметнути с ума да су неки од састава у Зборнику могли бити припремљени за зборник мешовите садржине, какав је био штампани Моли-твеник, у научној и стручној јавности познат и као Зборник за путнике (Лазиф 2022: 235–237). На ову претпоставку упућује нас текст кратког црквеног правила, исписан у трећој кодиколошкој целини, намењен вернику-појединцу, који није морао бити припадник црквене хијерархије.⁷⁴ Правило садржи сажето упутство за неговање приватне побожности, састављено за вернике који су могли привремено боравити на месту где није било прилике да присуствују молитви у храму. Користећи текст правила, верник је могао, уз молитве и упражњавање описаних радњи, пре свега начина коришћења бројанице, сачинити све циклусе дневног молитвеног круга.

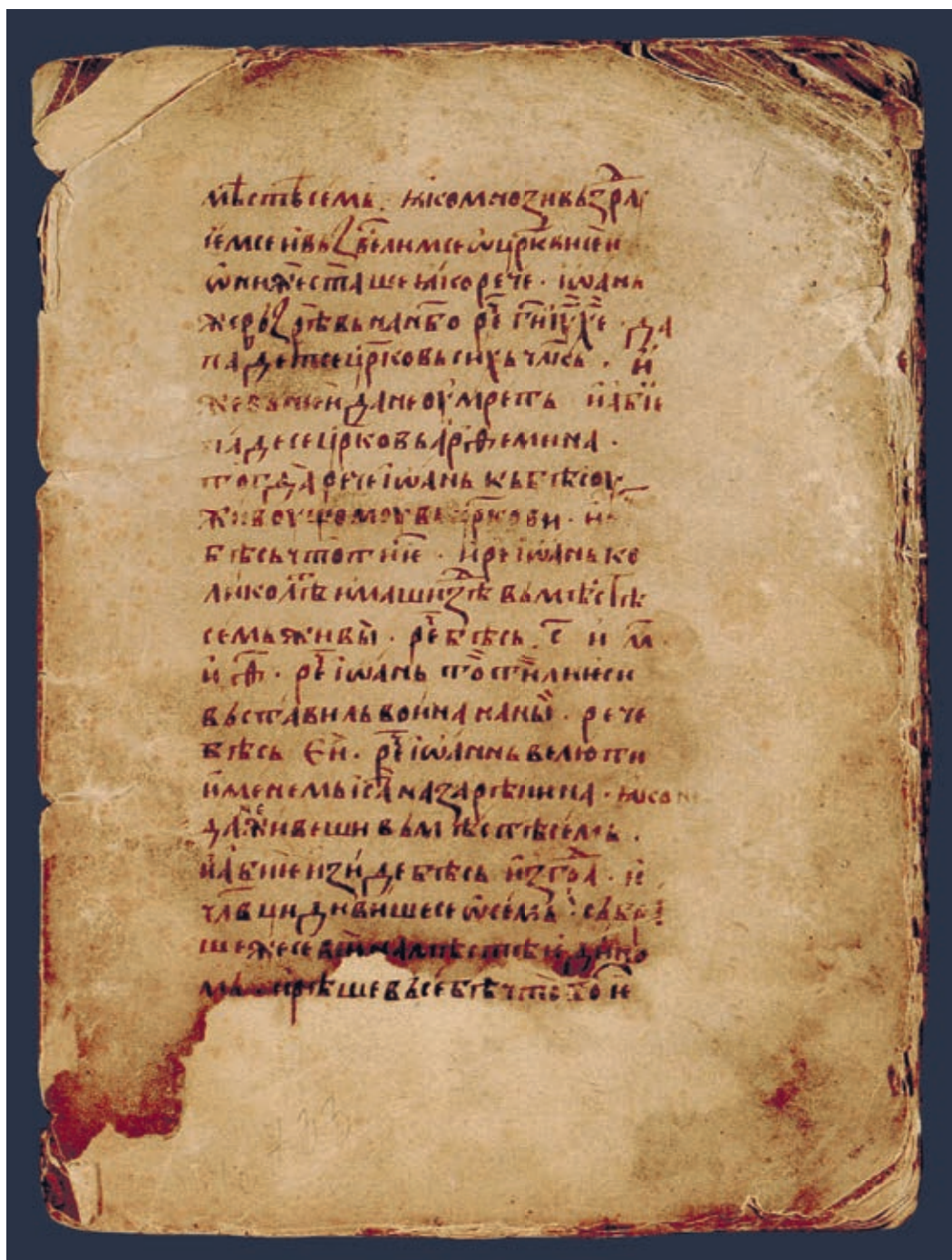
Свештице са овим саставима Висарион је, вероватно, носио са собом да би их, након што је сачинио преписе шест исправа из канцеларије Охридске архиепископије, сјединио у јединствен књижни блок, заједно са најстаријим делом рукописа – циклусом слова посвећених празнику Рођења Јована Крститеља. Њих је Пахомије, његов дугогодишњи сарадник, исписао за читање у заједници где се овај празник посебно поштовао, највероватније за Слеччански манастир. Висарион их је ту пронашао и прикључио целинама већ исписаним својом руком. Тако је Зборник данашње структуре и садржине могао бити састављен у Слеччу током шесте деценије XVI столећа.⁷⁵ Да је сва четири дела књиге спојила у јединствен књижни блок једна рука, Висарионова, сведоче исправке унете кроз целу књигу, као и првобитно недостајуће бројчане ознаке кватерниона. И исправке и бројчане ознаке унете су тањим пером, писмом са елементима брзописа, карактеристичним за Висарионов начин изведбе овога типа писма.

Овим прилогом постављена је основа за даља и свеобухватнија истраживања и сагледавања сложених текстолошких и црквеноисторијских питања, због чега ће сваком саставу ове књиге бити посвећена посебна текстолошка расправа у низу наредних прилога који су у припреми, а којима ће овај чланак са детаљним археографским описом бити заједничка полазна основа.

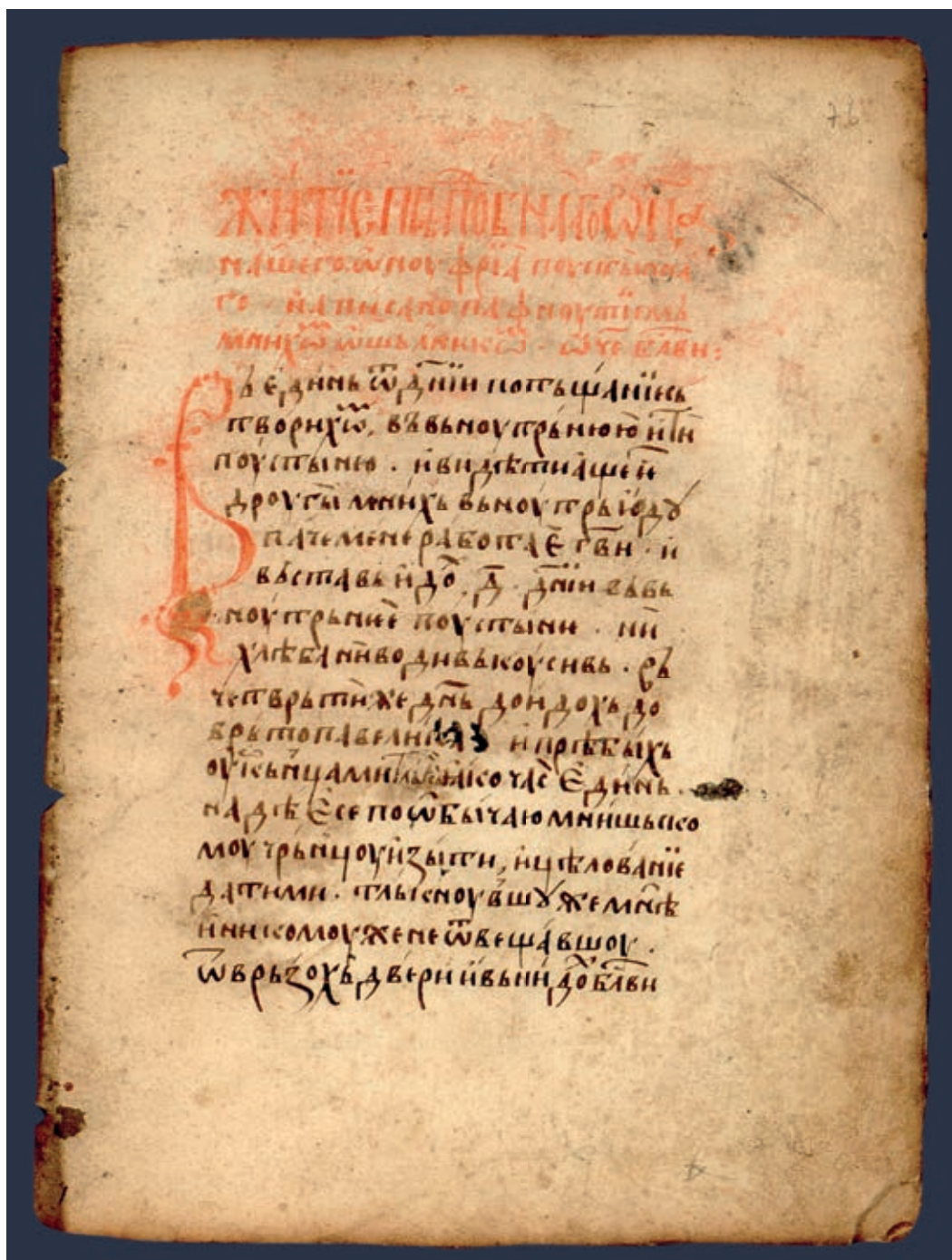
73 Ипак, ни у једном од наведених кодекса нема поменутих састава. О компоновању садржине у пролозима в. Петков 1996: 351–362.

74 Ово сажето упутство могао је Висарион да препише и за себе, када није био у прилици да присуствује молитви у цркви.

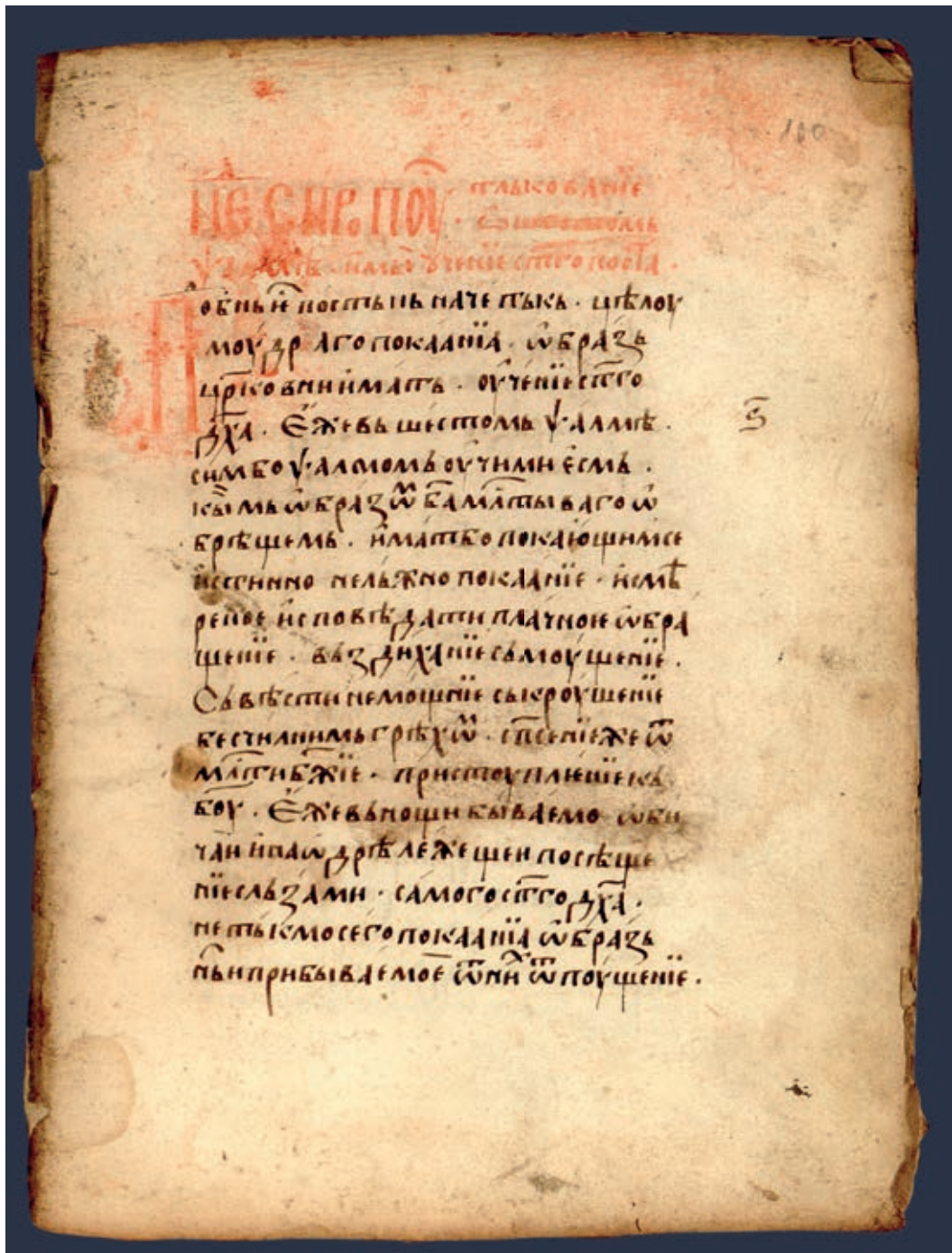
75 Висарион је боравио у Слеччанском манастиру, можда повремено, у току прве половине шесте деценије XVI века, о чему сведоче записи које је оставио у кодексима – Зборнику богословско-филозофских састава из 1553. године (НБКМ 1032) и Стиховном прологу за март–август из 1554. године (НБКМ 1041). Можда је баш у том периоду коначно уобличио Зборник, данас у Народној библиотеци Србије под ознаком РС 733.

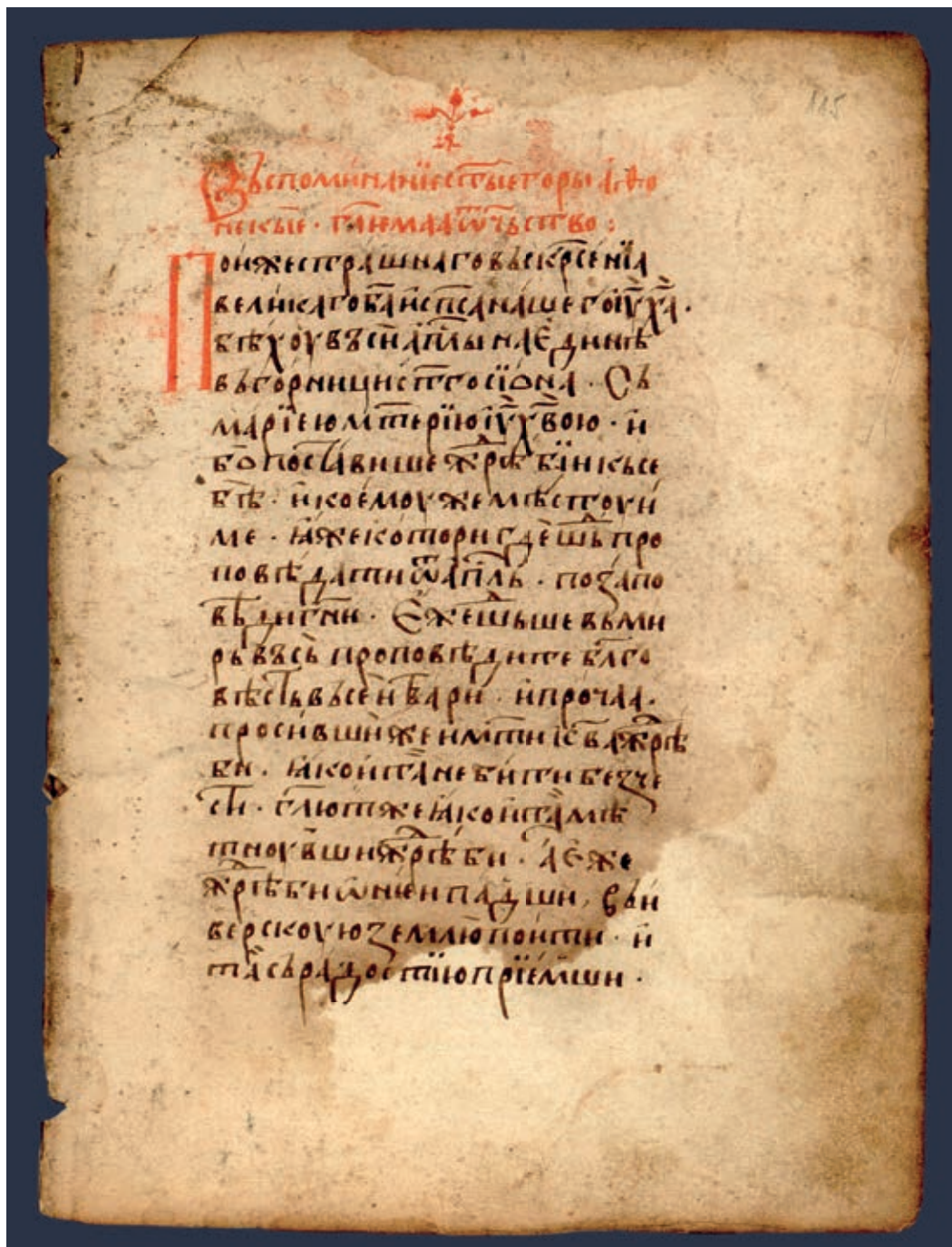
Сл. 1. Житије Јована Богослова (без почетка), л. 1а

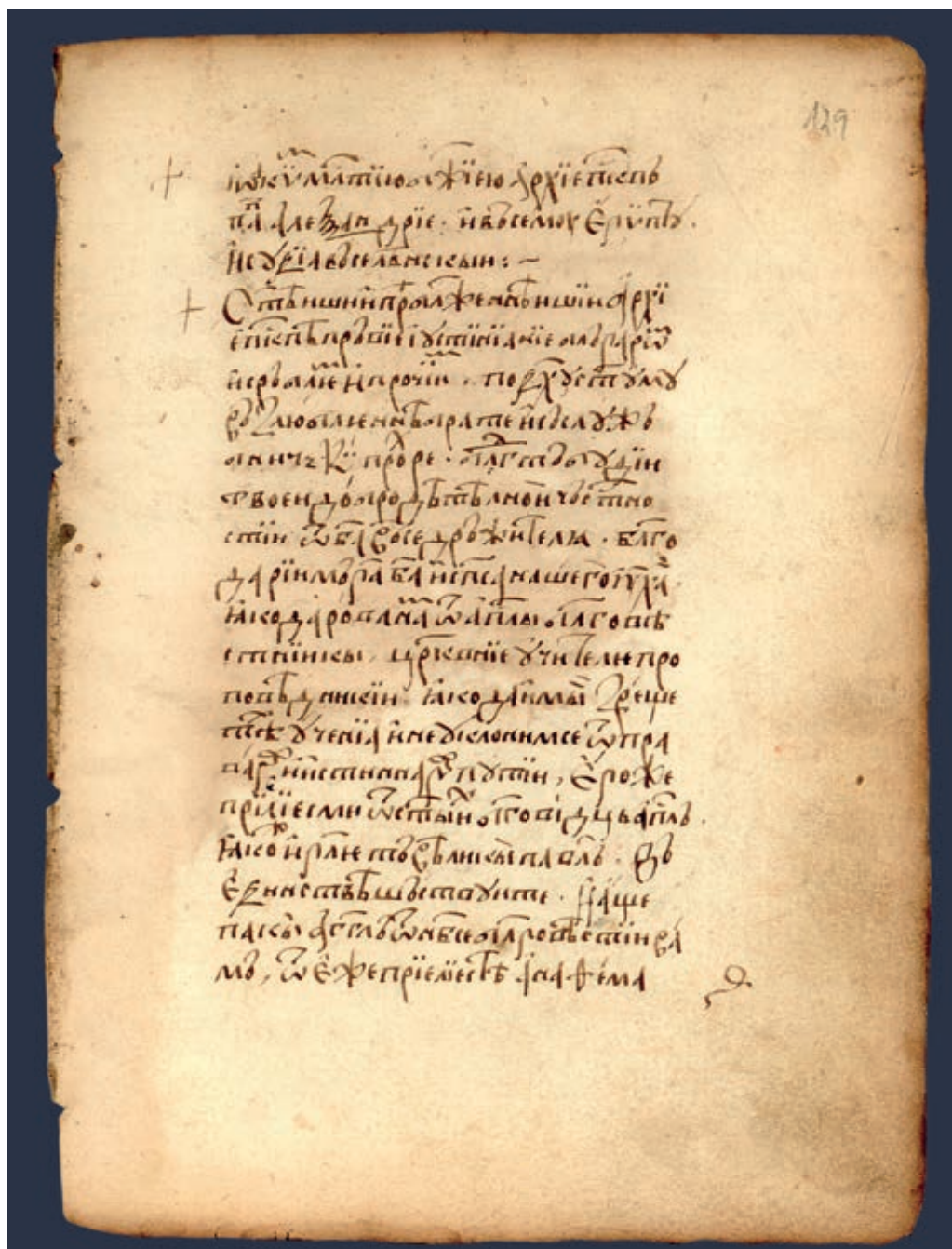
Сл. 2. Житије преподобног Онуфрија, л. 76а

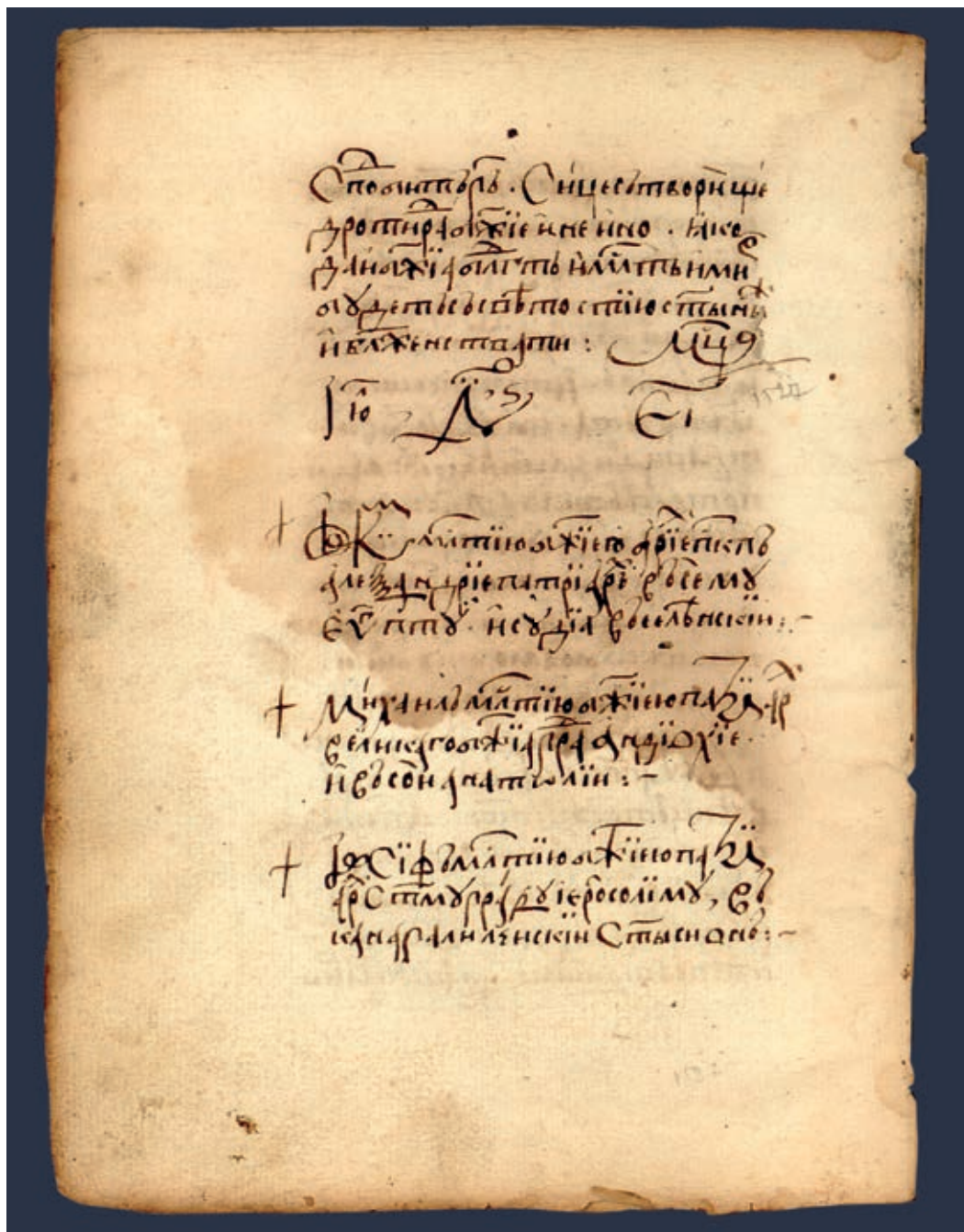
Сл. 3. Слово „О шестом псалму“, л. 100а

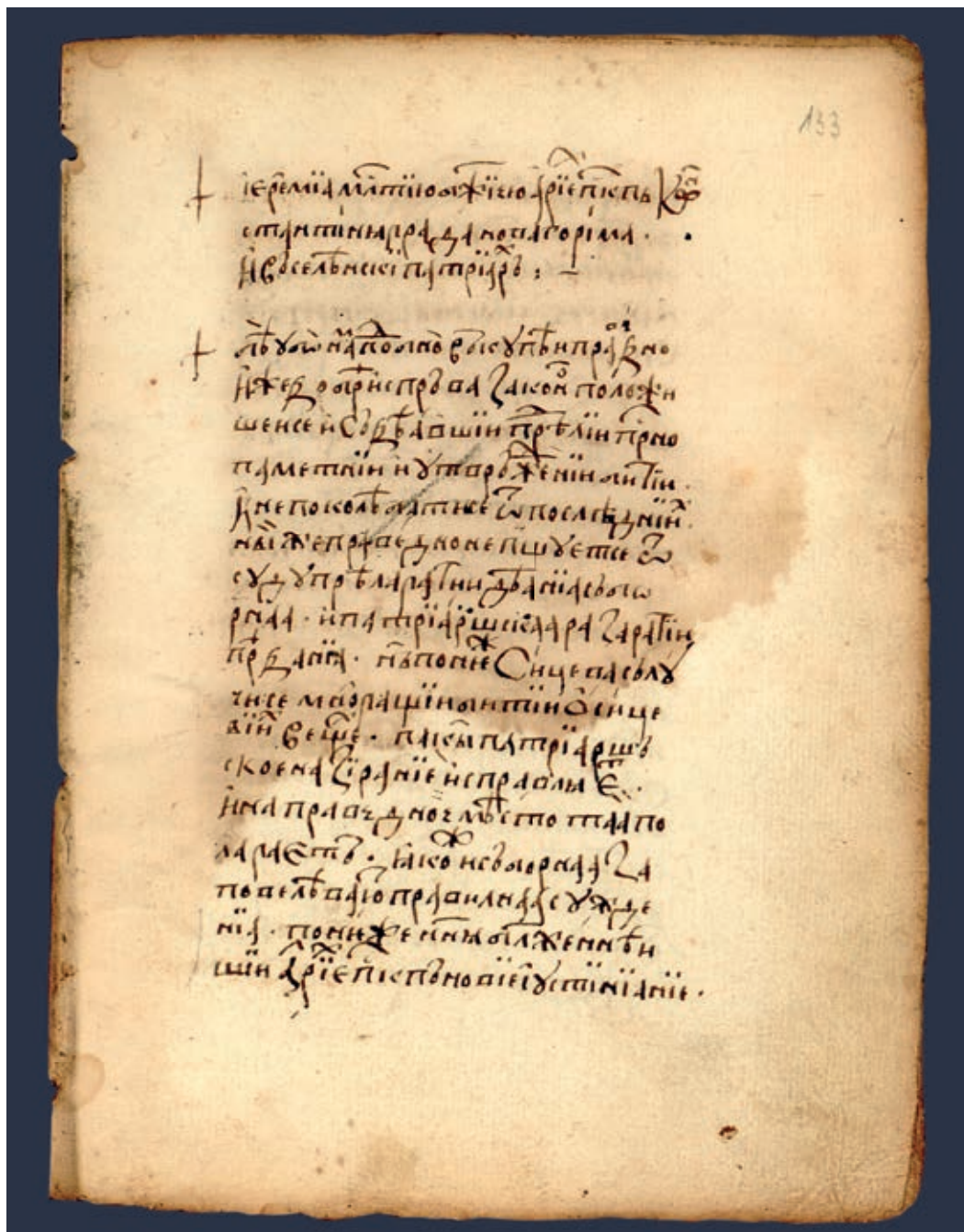
Сл. 4. „Воспоминаніе Светіе гори атонскїе, глаголемаја Отачство“, л. 115а

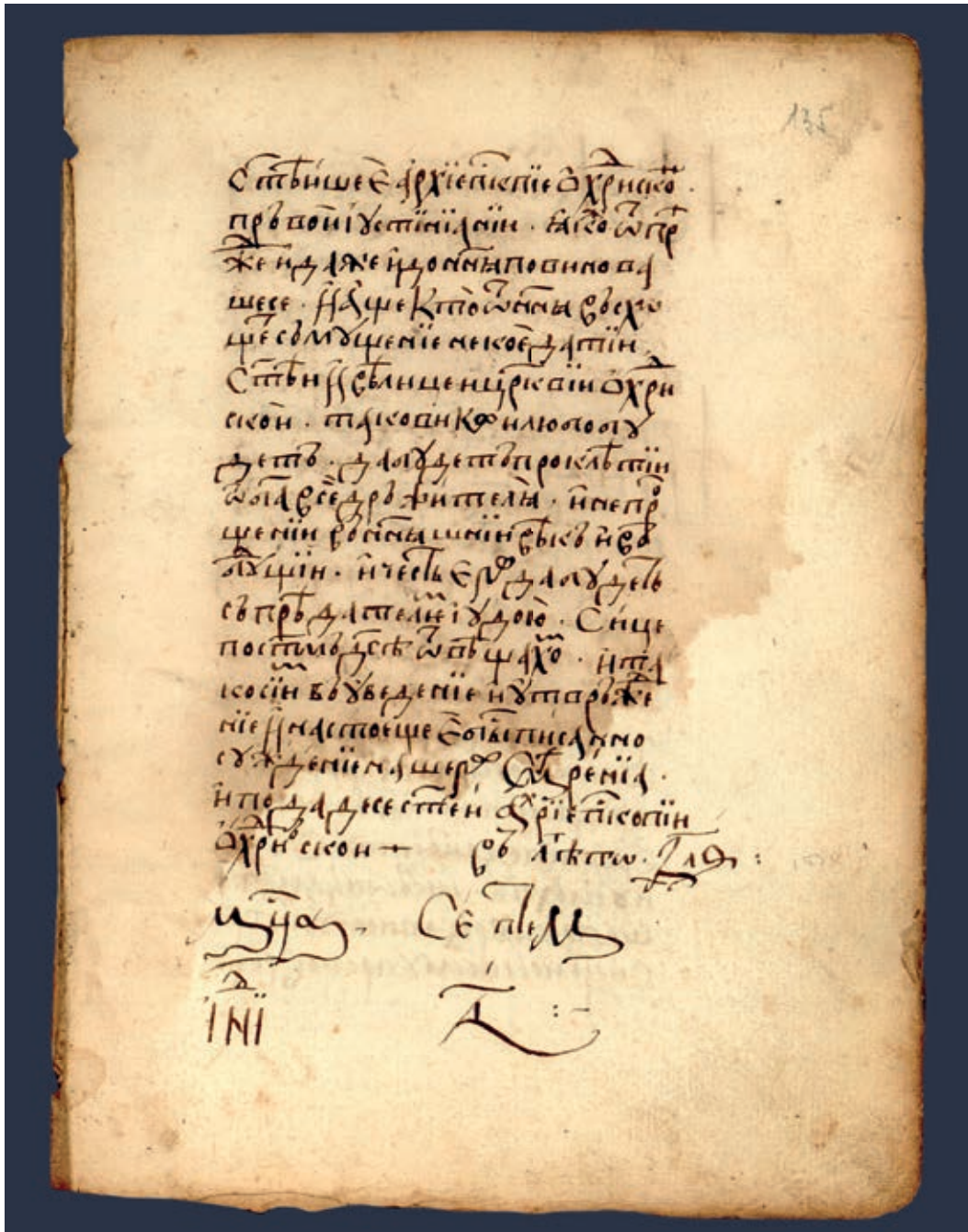
Сл. 5. Почетак посланице александријског патријарха Јоакима, у име православних патријарха: антиохијског и јерусалимског, упућене охридском архиепископу Прохору од 15. јула 1528. године, л. 129а

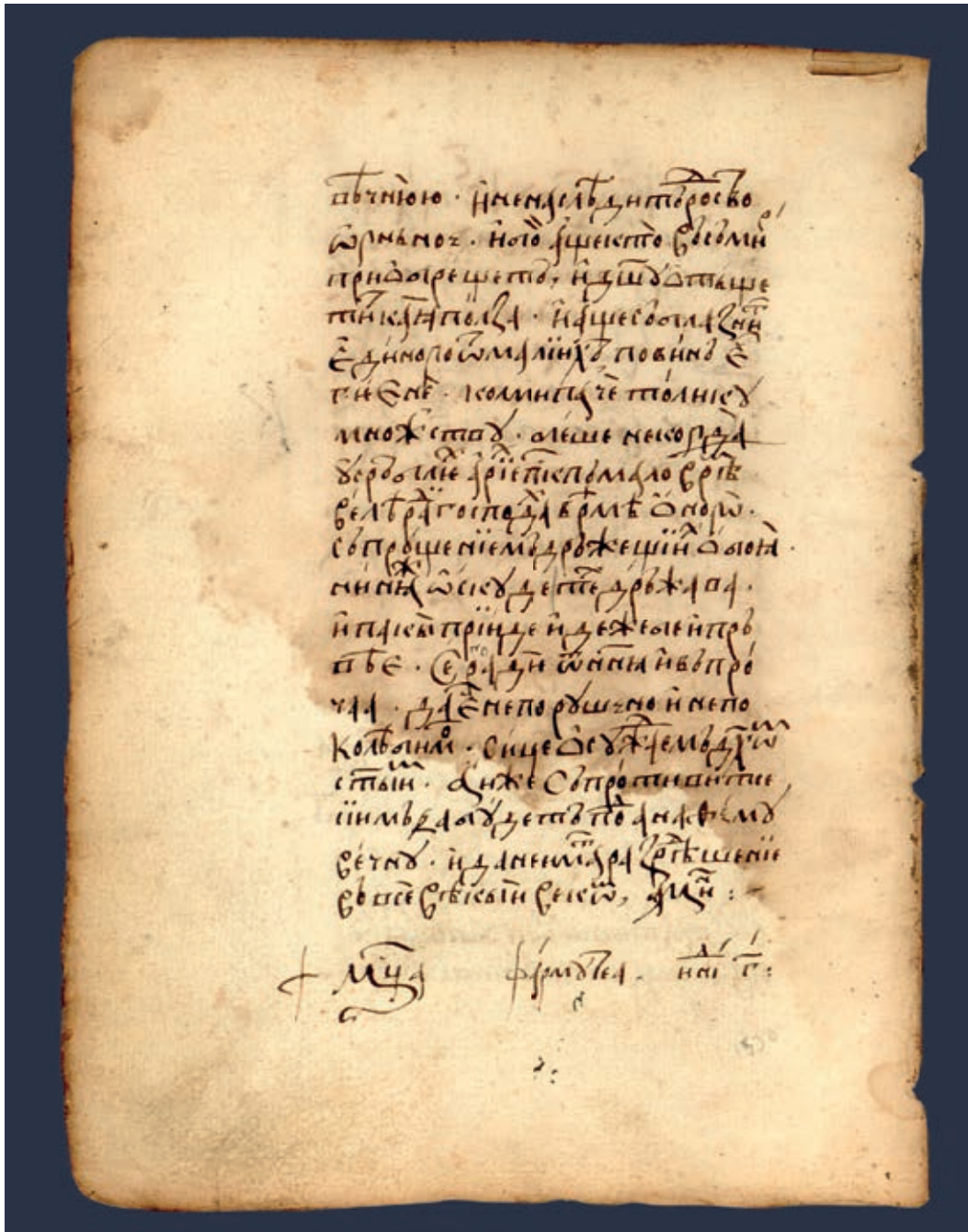
Сл. 6. Завршетак посланице александријског патријарха Јоакима, у име православних патријарха: антиохијског и јерусалимског, упућене охридском архиепископу Прохору од 15. јула 1528. године, л. 132б

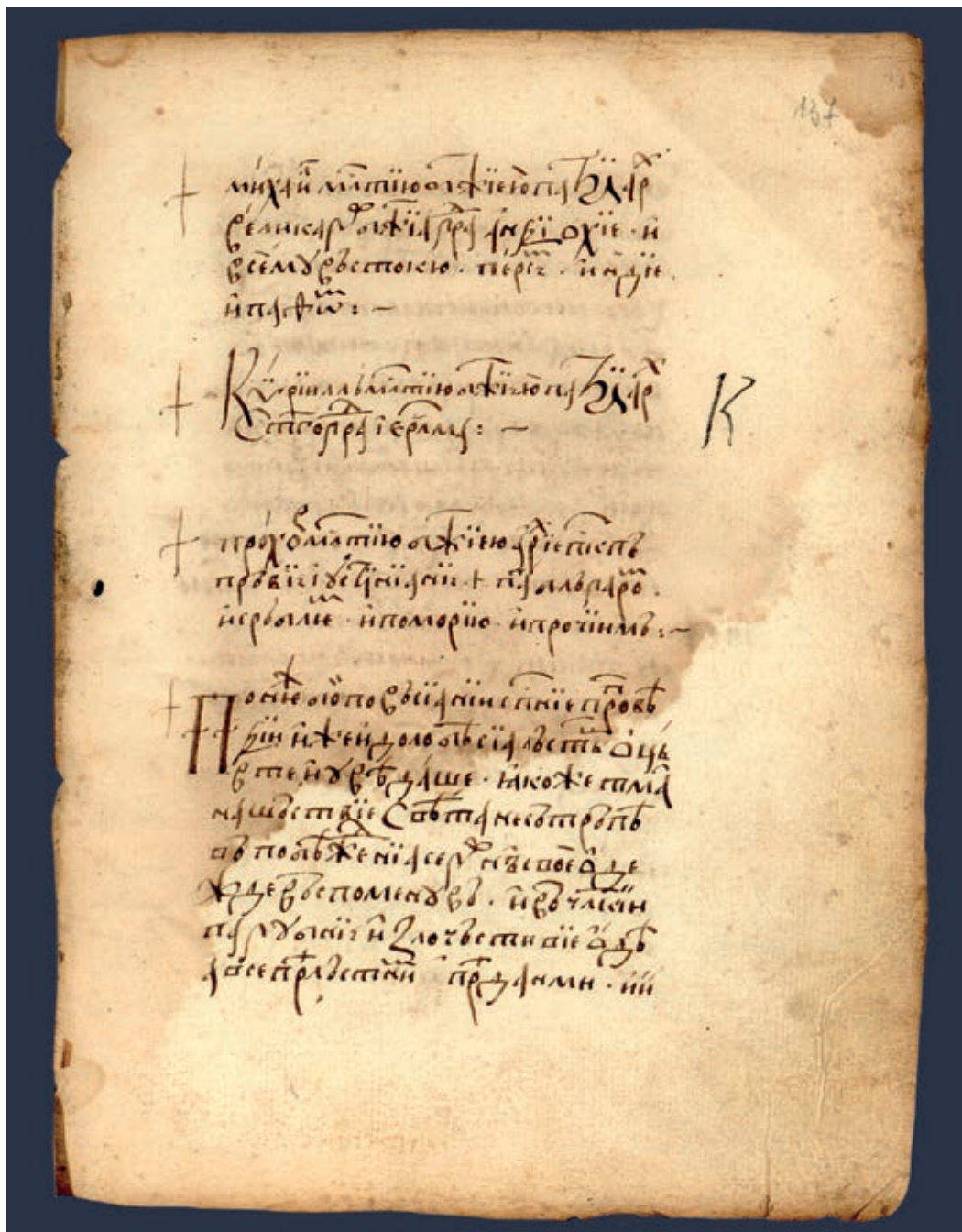
Сл. 7. Почетак посланице константинопољског патријарха Јеремије упућене охридском архиепископу Прохору од септембра 1530. године, л. 133а

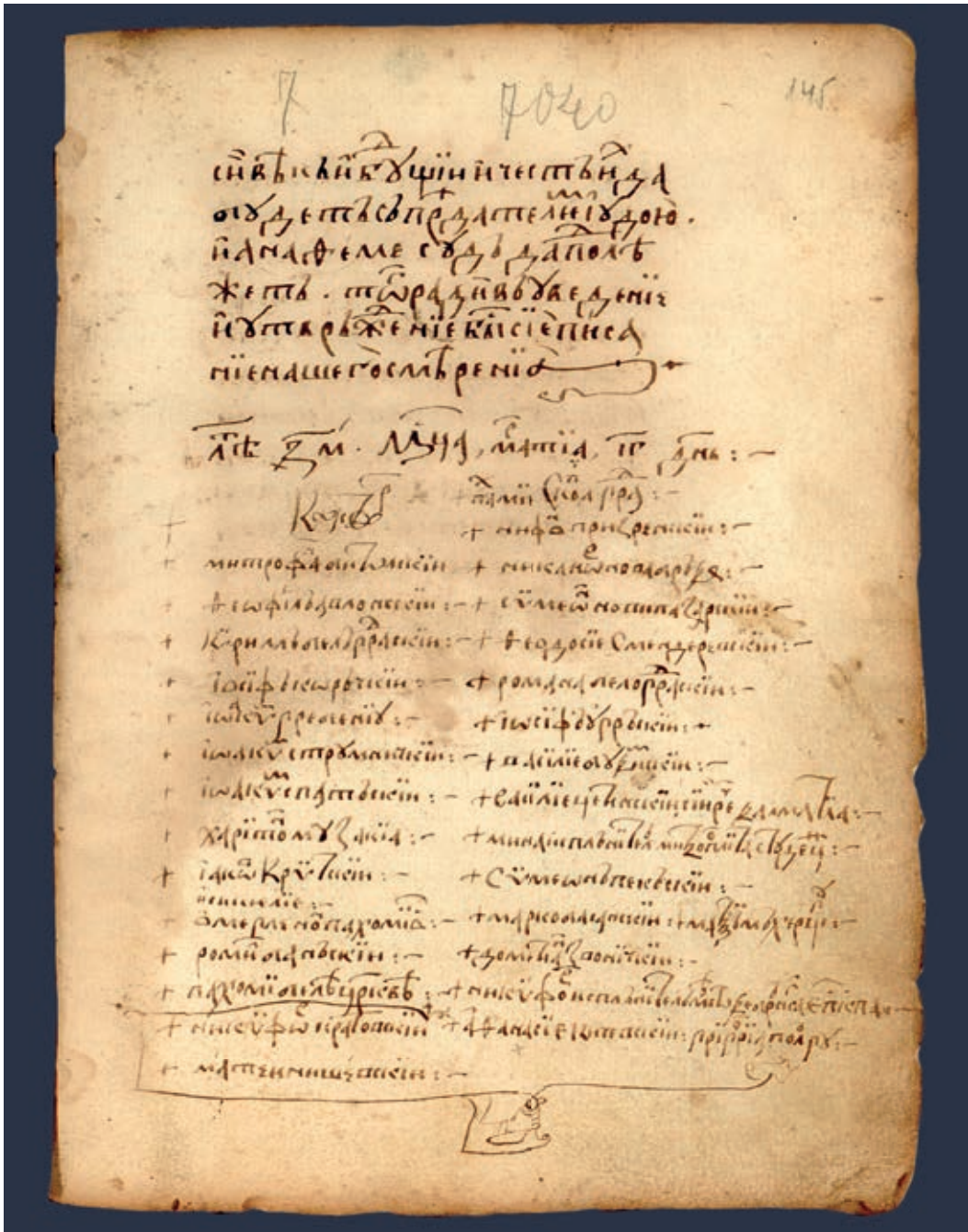
Сл. 8. Завршетак посланице константинопољског патријарха Јеремије од септембра 1530. године, л. 135а

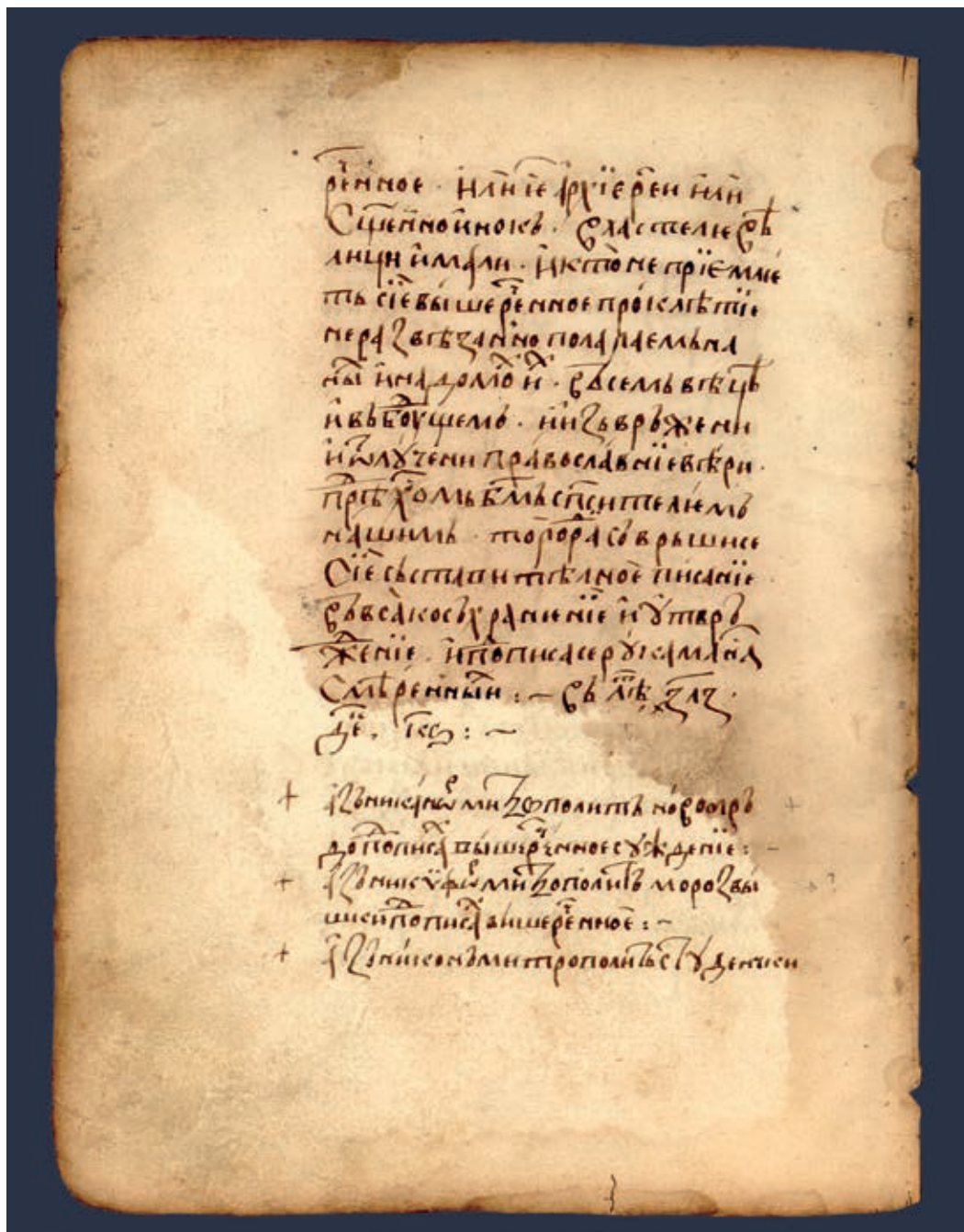
Сл. 10. Завршетак посланице александријског патријарха Јоакима од априла 1530. године, л. 1365

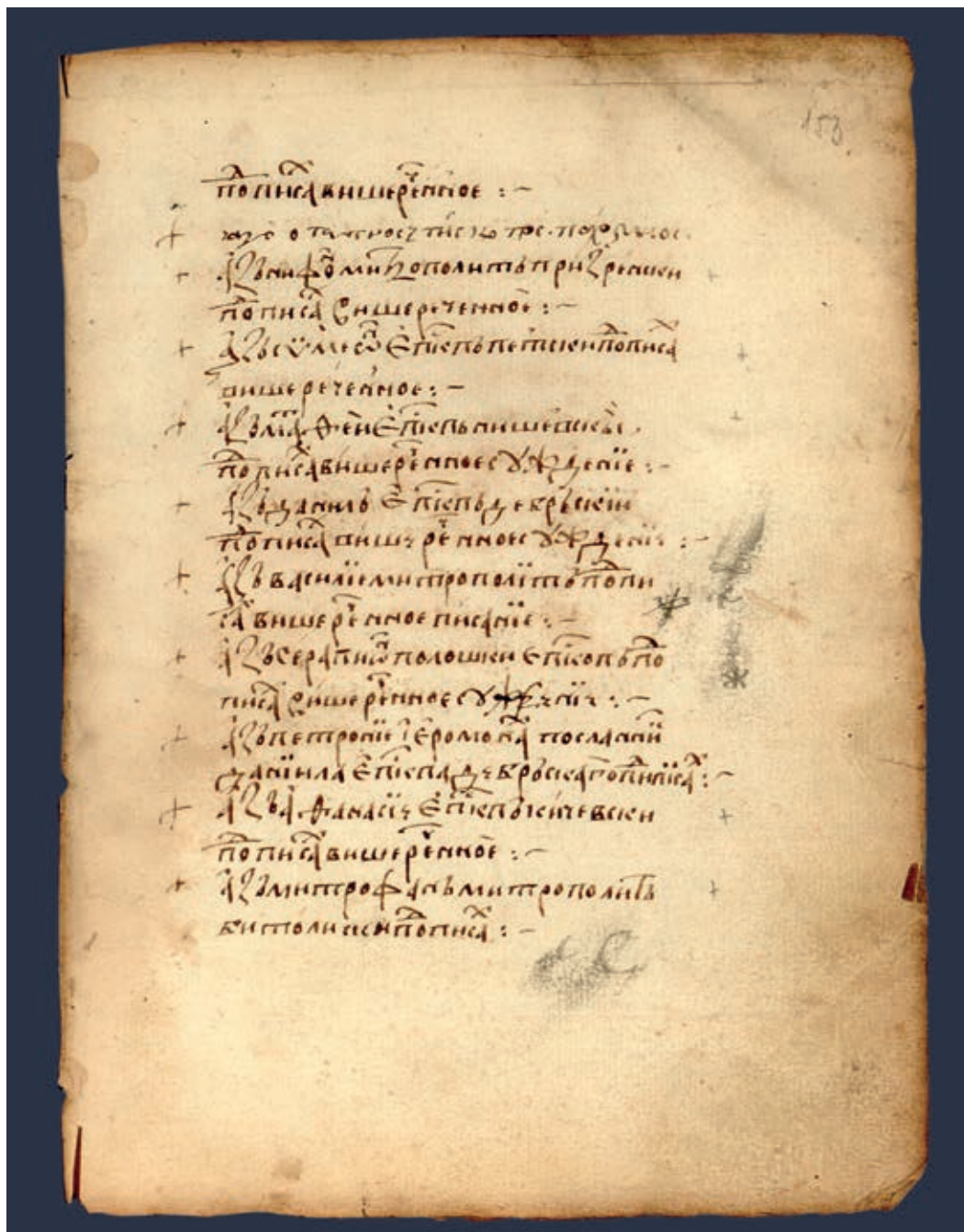
Сл. 11. Почетак текста одлуке Сабора у Охриду од 20. јуна 1541. године, л. 137а

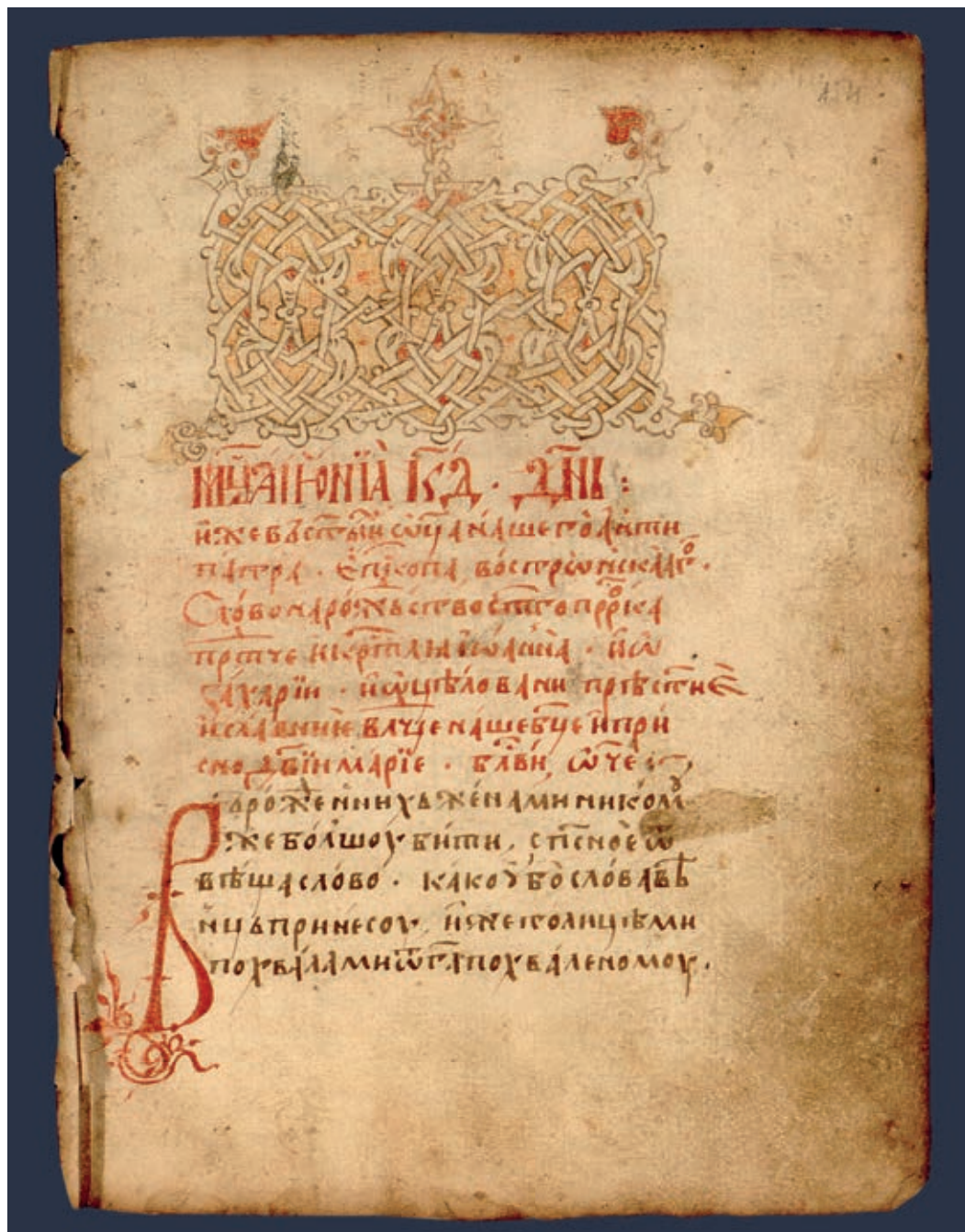
Сл. 13. Завршетак текста одлуке Сабора у Охриду од 13. марта 1532. године са потписима епископа, л. 145а

Сл. 14. Завршетак посланице са Сабора у Охриду од 26. децембра 1528. године, са потписима епископа, л. 152б

Сл. 15. Завршетак посланице са Сабора у Охриду од 26. децембра 1528. године, са потписима епископа (наставак), л. 153а

Сл. 16. Слово за празник Рођења светог Јована Крститеља, л. 154а

СПИСАК РЕФЕРЕНЦИ

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- АСАНУ/ИР: Архив Српске академије наука и уметности, Преписка Илариона (Руварца)
ДАС/ЉК: Државни архив Србије, Фонд Љубомир Ковачевић
Деч. 82: Манастир Високи Дечани, Добротољубије, крај XIV века
Деч. 94: Манастир Високи Дечани, чти-минеј с почетка друге половине XIV века
Деч. 95: Манастир Високи Дечани, чти-минеј с почетка друге половине XIV века
З-І-3: Музеј српске православне цркве, Оставина Радослава М. Грујића, Зборник параклиса, крај XIV – почетак XV века
НБС, Рс 59: Народна библиотека Србије, Панагирик грешног Дмитра, почетак XVII века
НБС, Рс 733: Народна библиотека Србије, Зборник житија, слова, повести и исправа, средина XVI века
- АНАЗУ, III с 24: Архив Хрватске академије знаности и умјетности, Грачанички пролог, последња четвртина XIV века

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- АРХИВСКА ГРАЂА 2: *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду, 1821–1944*, књ. 2, 1881–1918. [Приредио] Г. Ковијанић. Београд 1991.
- Даничић 1859: Ђ. Даничић. „За црквену историју србску. Из рукописа XVII века у библиотеци Друштва Србске Словесности.“ *Гласник ДСС*, 11 (1859), 160–165.
- Иванов 1931: Ђ. Иванов. *Български старини изъ Македония*. Софија 1931.
- Кокић 1905: Р. Кокић. „Грамата цариградског патријарха Јеремије I. о присаједињењу српске патријаршије охридској архиепископији.“ *Српски Сион*, 15 (1905), 590–593.
- Костић 1922: П. Костић. „Документи о буни Смедеревског епископа Павла против потчињавања Пећке патријаршије архиепископији Охридској.“ *Сјоменик СКА*, 56 (1922), 32–39.
- Милојевић 1872а: М. Милојевић. „Общи листъ.“ *Гласник СУД*, 35 (1872), 1–103.
- Мушицкиј 1854: [Л. Мушицкиј]. „Сказаніе ѿ Житіи Пресвѣщеннаго Архіепископовъ всаа Сербскіа и Подорскіа земли.“ *Гласник ДСС*, 6 (1854), 25–87.
- Павлов 1876: А. Павлов. „Грамота Константинопольскаго Патріарха Іеремі I-го о присоединеніи Сербскаго Патріархата къ Охридской Архіепископи. Съ предисловіемъ и переводомъ на Русскій профессора Московскаго Университета А. С. Павлова.“ *Чтенія въ Императорскомъ Обществе исторіи и древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ*, књ. 4 (1876). Москва 1876, пос. стр. I–IV, 1–4.
- Пападопуло-Керамевс 1896: А. Пападопуло-Керамевс. „Изъ исторіи Охридской и Ипекской патријархіи.“ *Византійскій временникъ*, 3 (1896), 118–120.

- РАДОЈЧИЋ 1955: Ђ. Радојчић. „Два примера Руварчеве тачности.“ *Сјоменица Илариону Руварцу*. Нови Сад 1955, 123–147.
- РАДОЈЧИЋ 1956: Ђ. Радојчић. „’О Књизе Птоломеја’ Два стара српска географска ’тлкованија.’“ *Историјски часопис*, 6 (1956), 55–63.
- РАДОНИЋ 1910: Ј. Радонић. „Епистолар манастира Продрома (Слепче) из XVI века.“ *Сјоменик СКА*, 49 (1910), 56–66.
- РУВАРАЦ 1868: И. Руварац. „О каталозима пећских патриараха.“ *Гласник СУД*, 23 (1868), 240–251.
- РУВАРАЦ 1879: И. Руварац. „К чланку О каталозима пећских патријараха.“ *Гласник СУД*, 47 (1879), 265–275.
- РУЖИЧИЋ 1900: Н. Ружичић. „Лепавински цароставник.“ *Сјоменик СКА*, 38 (1900), 85–108.
- СТОЈАНОВИЋ 1890: Љ. Стојановић. „Стари српски хрисуовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.“ *Сјоменик СКА*, 3 (1890), 1–226.
- СТОЈАНОВИЋ 1927: Љ. Стојановић. *Сјари српски родослови и лејојисци*, I/16. Београд 1927.
- СУБОТИЋ 2015: Г. Суботић. „Преписка молдавског војводе Стефана Великог и охридског архиепископа Доротеја. Побуде и време настанка.“ *Зборник радова у част академику Десанки Ковачевић Којић*. Бања Лука 2015, 103–134.
- DRAGOMIR 1929: S. Dragomir. „Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiu în secolii XV și XVI.“ *Anuarul Institutului de istorie națională*, 4 (1926–1927) [1929], 3–79.
- PARPULOV 2013: G. Parpulov. *The Slavonic Patria of Mount Athos (BHG 1054u + BHG 2333)*. Plovdiv 2013.
- TSIBRANSKA-KOSTOVA, BILIARSKY 2013: M. Tsibranska-Kostova, I. Biliarsky. „Patria Athonensia Ѡтыственіє сѣтъѣ горы: and A 16th Century Slavonic Source About the Zographou Monastery.“ *Scripta & E/Scripta*, 12 (2013), 41–56.

ЛИТЕРАТУРА

- АНГЕЛОВ 1978: Б. Ст. Ангелов. *Из старата бългурска, руска и срѣбска литература*, III. Софија 1978, 156–248.
- БАБАРОГИЋ 1900: С. Б(абарогић). „Гостивар.“ *Цариградски гласник*, VI/15 (6. април 1900), 3.
- БОГДАНОВИЋ 1975: Д. Богдановић. „Две редакције стиховног пролога у рукописној збирци манастира Дечана.“ *Ујоредна истраживања*, 1 (1975), 37–72.
- БОГДАНОВИЋ 1978: Д. Богдановић. *Кайалої ћирилских рукојиса манасѣира Хиландара*. Београд 1978.
- БОГДАНОВИЋ И ДР. 2011: Д. Богдановић, Љ. Штављанин-Ђорђевић, Б. Јовановић-Стипчевић, Љ. Васиљев, Л. Цернић, М. Гроздановић-Пајић. *Ојис ћирилских рукојисних књија манасѣира Високи Дечани*, I. Приредила Н. Р. Синдик. Београд 2011.
- БОЖАНИЋ 2017: С. Божанић. „Академик Љубомир Ковачевић (1848–1918).“ *Писци српске историје*. Зборник радова, 18 (2016). Гацко 2017, 220–236.

БРАДИЋ 1900: Ј. Брадић. „Из Зубовца (Гостиварска каза).“ *Цариградски гласник*, VI/9 (24. фебруар 1900), 3.

ВЕСЕЛИНОВИЋ 1937: Р. Веселиновић. „Стање Српске цркве од пада српских држава под турску управу до обновљења под патријархом Макаријем.“ *Богословље*, 12 (1937), 266–293.

ВРАНИШКОСКИ 2008: Јован [Вранишкоски]. *Крајика историја на Охридската архиепископија*. Београд 2008.

ВУТОВА 1996: Н. Вутова. „Български ръкописи от XVI век, включени в новия том от описа на славянските ръкописи в националната библиотека 'Св. Кирил и Методий'.“ *Българския шестнадесети век*. София 1996, 529–542.

ГАВРИЛОВИЋ 1927: А. Гавриловић. *Историја Српске православне цркве*. Београд 1927.

ГОДИШЊАК СКА 1922: „Скуп Академије Друштвених Наука. 12. септембар 1921.“ *Годишњак СКА*, 30 (1922), 50–51.

ГОЛУБИНСКИЈ 1871: Е. Голубинскиј. *Краткиј очеркъ историји православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской*. Москва 1871.

ГРИГОРОВИЧЪ 1848: В. Григоровичъ. *Очеркъ путешествія по европейской Турцији*. Казань 1848.

ГРОЗДАНОВ 1994: Ц. Грозданов. „Охридски архиепископ Прохор и негова делатност.“ *Зборник Мајице српске за ликовне уметности*, 27–28 (1991–1992) [1994], 271–287.

ГРУЈИЋ 1938: В. Грујић. „Просветне прилике у Горњем Пологу новијег времена.“ *Брствиво*, 29 (1938), 121–138.

ГРУЈИЋ 1920: Р. М. Грујић. *Православна српска црква*. Београд 1920.

ГРУЈИЋ 1935: Р. Грујић. „Скопска митрополија. Историјско-статистички преглед.“ *Споменица српско-православној саборној храма Свете Богородице у Скопљу 1835–1935*. Скопље 1935, 1–254.

ГРУЈИЋ 1939: Р. Грујић. „Духовни живот.“ *Војводина*, I. Нови Сад 1939, 330–414.

ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1964: Љ. Дурковић-Јакшић. „Прилог прослави 425-годишњице прве српске штампарије на Косову Пољу.“ *Библиотекар*, XVI/5–6 (1964), 292–297.

ДУЧИЋ 1894: Н. Дучић. *Историја Српске православне цркве од њрвијех десетина VII в. до наших дана*. Књижевни радови Нићифора Дучића архимандрита, 9. Београд 1894.

ЂОКИЋ, ЖИВКОВИЋ 2018: Н. Ђокић, М. Живковић. „Српска црква од пада деспотовине до обнове Пећке патријаршије.“ *Лесковачки зборник*, 58 (2018), 51–98.

ЂОРЂЕВИЋ-ШТАВЉАНИН И ДР. 1986: Љ. Ђорђевић-Штављанин, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Београд 1986.

ЖИВОЈИНОВИЋ 2010: М. Живојиновић. „Рад Љубомира Ковачевића на издавању докумената.“ *Глас САНУ*, 414 (2010), 23–28.

ЗЕРЕМСКИ 1930: Иларион [Зеремски]. „Српска црква под Охридском архиепископијом.“ *Гласник. Службени лист Српске православне патријаршије*, 11 (1930), 168–170; 12 (1930), 187–189; 13 (1930), 103–105; 14 (1930), 219–222; 17 (1930), 263–269.

ИВАНОВА 2008: К. Иванова. *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*. София 2008.

ЈОВАНОВИЋ 2005: Варлаам и Јосаф. *Сѣара српска књижевности у 24 књије*. Приредило и на савремени језик пренео Т. Јовановић. Београд 2005.

- Јовановић-Стипчевић 1988–1989: Б. Јовановић-Стипчевић. „Средњовековно писано наслеђе у заоставштини Љубомира Ковачевића.“ *Археографски прилози*, 10/11 (1988–1989), 71–81.
- Јовановић-Стипчевић 1997: Б. Јовановић-Стипчевић. „О рукописном наслеђу лесновско-кратовске области у првој половини XVI века.“ *Археографски прилози*, 19 (1997), 109–134.
- Јовановић-Стипчевић 2006: Б. Јовановић-Стипчевић. „Висарион/Варлаам Дебарски.“ *Српски биографски речник*, 2. Нови Сад 2006, 224.
- Капустинъ 1879: Антонинъ [Капустинъ]. *Повѣзда въ Румелию*. Санктпетербургъ 1879.
- Кашић 1969: Д. Кашић. „Српска црква под Турцима.“ *Српска православна црква 1219–1969*. Споменица о 750-годишњици аутокефалности. Београд 1969, 139–162.
- Кодов 1969: Х. Кодов. *Опис на славянските рѣкописи в библиотеката на Българската академия на науките*. София 1969.
- Лазић 2018: М. Лазић. „Божидар Вуковић између стварности и конструкције. Од штампара до српског деспота.“ *Црквене студије*, 15 (2018), 17–39.
- Лазић 2022: М. Лазић. *Божидар Вуковић. Између историје и имагинације*. Београд 2022.
- Ларионов 2020: А. В. Ларионов. „Патриа Святой Горы Афон (Patria Athonensia) как памятник афонской апокрифической истории.“ *Метафраст* 3 [1] (2020), 60–84.
- Левшина 2012: Ж. Левшина. „Путешествие А. Ф. Гильфердинга 1868. года и славянские рукописи его 'македонской' коллекции (итоги и перспективы изучения).“ *Археографски прилози*, 34 (2012), 77–107.
- Левшина 2021: Ж. Левшина. *Рукописи сербского правописания Российской национальной библиотеки*. Каталог. Санкт-Петербург 2021.
- Мартиновић 2020: М. Мартиновић. „Помени зетских епископа и црногорских митрополита у српском рукописном наслеђу (13–18. вијек).“ *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве*. Београд 2020, 357–367.
- Матковски 1970: А. Матковски. „Обидот на епископот Павле од Смедерево да ги отцепи српските епархии од Охридската архиепископија.“ *Гласник на Институтот за национална историја*, XIV/2–3 (1970), 71–90.
- Милојевић 1872б: М. Милојевић. *Путопис дела љаве (старе) Србије*, II. Београд 1872.
- Милошевић 2005: Р. Милошевић. *Православна љасхалија*. Смедерево 2005.
- Милошевић 2006: Р. Милошевић. *Павле митрополић смедеревски*. Смедерево 2006.
- Миљковић-Бојанић 2004: Е. Миљковић-Бојанић. *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља–насеља–станоვნитиљво*. Београд 2004.
- Мирковић 1965: М. Мирковић. *Правни љоложај и карактер Српске цркве љод турском влашћу (1459–1766)*. Београд 1965.
- Мошин и др. 1971: *Словенски ракописи во Македонија*, I. Подговил В. Мошин, Л. Славева, С. Кронева, Ј. Јакимова. Скопје 1971.
- Никетић 1871: С. Никетић. „Историјски развитак Српске цркве.“ *Гласник СУД*, 31 (1871), 45–88.
- Николова 1996: С. Николова. „Рѣкописите на Висарион Дебърски и текстовата традиција на Старија завет.“ *Българския шестнадесети век*. София 1996, 363–402.

НИКОЛОВА И ДР. 1999: С. Николова, М. Ђовчева, Т. Попова, Л. Тасева. „Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва.“ *Каталог*. София 1999.

НИЛЕВИЋ 1990: Б. Нилевић. *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке њаџријаршије 1557. године*. Сарајево 1990.

НОВАКОВ 2011а: А. Новаков. „Костић, Петар.“ *Српски биографски речник*, 5. Нови Сад 2011, 292–293.

НОВАКОВ 2011б: А. Новаков. *Православна српска дојословија у Призрену (1871–1890)*. Ниш 2011.

НОВАКОВ, ШЕШУМ 2017: П. Костић. *Листини из даље и ближе прошлости*. Приредили А. Новаков и У. Шешум. Младеновац 2017.

ОТЧЕЋ 1899: „Отчеј о деятельности Русского археологического института в Константинополе.“ *Известия Русского археологического института в Константинополе*, IV/3 (1899), 141–142.

ПЕТКОВ 1996: Г. Петков. „Четири преписа на стишния пролог от XVI век в ръкописи на Висарон дебърски (Археографски бележки).“ *Българския шестнадесети век*. София 1996, 351–362.

ПОП-АТАНАСОВ 2017: Г. Поп-Атанасов. *Словенски ракописи од Македонија во странски ракописни збирки, X–XIX век*, кн. 1. Археографски опис. Скопје 2017.

ПОП-АТАНАСОВ И ДР. 1997: Г. Поп-Атанасов, И. Велев, М. Јакимовска. *Скрипторски центри во средновековна Македонија*. Скопје 1997.

РАДОЈИЧИЋ 1927: Ђ. Радојичић. „Прилог биографији Павла, епископа смедеревског.“ *Весник Српске цркве*, XXXII/11–12 (1927), 628–629.

РАДОНИЋ 1950: Ј. Радонић. *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*. Београд 1950.

РАДОСАВЉЕВИЋ 2007: Н. Радосављевић. *Православна црква у Београдском њашалуку 1766–1831 (ујрава Васељенске њаџријаршије)*. Београд 2007.

РУВАРАЦ 1888: Иларион [Руварац]. *О њећким њаџријарсима од Макарија до Арсенија III. (1557–1690)*. Задар 1888.

РУВАРАЦ 1901: Иларион [Руварац]. „О Хумским епископима и Херцеговачким митрополитима до године 1766.“ *Српска православна херцеговачко-захумска митрополија њри крају 1900. гој. (с догајком)*. Мостар 1901, 23–52.

САМАРЦИЋ 1993: Р. Самарцић. „Српска православна црква у XVI и XVII веку.“ *Историја српској народа*, III/2. Београд 1993, 5–102.

САМАРЦИЋ 1997: Н. Самарцић. „Шпанци у Новом (1538–1539).“ *Зборник за историју Босне и Херцеговине*, 2 (1997), 173–196.

СЕЛИЩЕВ 1933: А. Селищев. *Македонские кодекси XVI–XVIII веков. Очерки по исторической этнографии и диалектологии Македонии*. София 1933.

СЛИЈЕПЧЕВИЋ 1962: Ђ. Слијепчевић. *Историја српске православне цркве*, кн. 1. *Ој ѡкриштавања Срба до краја XVIII века*. Минхен 1962.

СЛОВАРЬ 2012: *Словарь книжников и книжности Древней Руси*, в. 2. *Вторая половина XIV–XVI в.*, ч. 3. Библиографические дополнения. Приложение. Санкт-Петербург 2012, 739–745.

- СНЃГАРОВЪ 1932: И. Снѓгаровъ. *История на охридската архиепископия-патриаршия отъ падането и подъ турцитъ до нейното унищожение (1394–1767 г.)*, II. София 1932.
- СНЃГАРОВЪ 1940а: И. Снѓгаровъ. „Къмъ историята на Охридската архиепископия-патриаршия.“ *Македонски прегледъ*, XII/1 (1940), 1–42.
- СНЃГАРОВЪ 1940б: И. Снѓгаровъ. „Къмъ историята на Охридската архиепископия-патриаршия, II.“ *Македонски прегледъ*, XII/2 (1940), 1–26.
- СПРОСТРАНОВ 1902: Е. Спространов. *Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир*. София 1902.
- СТАНКОВИЋ 1996: Р. Станковић. „Приновљене рукописне књиге Народне библиотеке Србије. Водени знаци и датирање.“ *Археографски њрилози*, 18 (1996), 253–351.
- СТАНОЈЛОВИЋ 2014а: Ј. Станојловић. „Атрибуција рукописних фрагмената из заоставштине Љубомира Ковачевића.“ *Археографски њрилози*, 36 (2014), 49–70.
- СТАНОЈЛОВИЋ 2014б: Ј. Станојловић. „Рад Љубомира Ковачевића на сакупљању и проучавању српског рукописног наслеђа.“ *Археографски њрилози*, 36 (2014), 167–192.
- СТОЈАНОВИЋ 1923: Љ. Стојановић. „Српска црква у међувремену од патријарха Арсенија II до Макарија (око 1459–63 до 1557 г.)“ *Глас СКА*, 106 (1923), 113–131.
- СТОЈАНОВ, КОДОВ 1964: М. Стојанов, Х. Кодов. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, т. III. София 1964.
- СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ 1999: Т. Суботин-Голубовић. *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*. Београд 1999.
- СУБОТИЋ 1982: Г. Суботић. „Пећки патријарх и охридски архиепископ Никодим.“ *Зборник радова Визанџолошкој инстџиџуџиџа*, 21 (1982), 211–236.
- ТОДИЋ 2000: Б. Тодић. „Натпис уз Јована Оливера у наосу Леснова: Прилог хронологији лесновских фресака.“ *Зборник радова Визанџолошкој инстџиџуџиџа*, 38 (2000), 373–384.
- ТОДИЋ 2001–2002: Б. Тодић. „Фреске у Богородици Перивлепти и порекло Охридске архиепископије.“ *Зборник радова Визанџолошкој инстџиџуџиџа*, 39 (2001–2002), 147–163.
- ТОДИЋ 2019: Б. Тодић. „Историзовање вере у Срба ради одбране црквене аутокефалије.“ *Црквене стџудије*, 16/2 (2019), 15–28.
- ТРИФОНОВЪ 1928: Ю. Трифоновъ. „Отношенията на срџбската ипекска църква къмъ охридската въ началото на турското владичество.“ *Македонски џреџледъ*, IV/4 (1928), 43–78.
- ТРИФУНОВИЋ 1997: Ђ. Трифуновић. „Житије из времена светога Саве.“ *Сџаљивање мошџиџију светџоџа Саве 1594–1994*. Зборник радова. Београд 1997, 39–54.
- ТРИФУНОВИЋ 2004: Ђ. Трифуновић. *Са светџоџоџрских извора*. Београд 2004.
- ТРИФУНОВИЋ 2009: Ђ. Трифуновић. *Стџара срџска књижевностџ. Основи*. Београд 2009.³
- ТРИЧКОВИЋ 1980: Р. Тричковић. „Српска црква средином XVII века.“ *Глас САНУ*, 320/2 (1980), 61–164.
- ТУРИЛОВ 2003: А. Турилов. „К истории второй (македонской) рукописной коллекции А. Ф. Гильфердинга.“ *Славянский альманах 2002* (2003), 134–143.

Турилов 2005а: А. Турилов. „Воспоминание отчасти светягы горы афонския, како наречена бысть святая гора и коих вин (дел) ради тако прозвася.“ *Православная энциклопедия*, 9. Москва 2005, 467–468.

Турилов 2005б: А. Турилов. „Гаврил“. *Православная энциклопедия*, 10. Москва 2005, 205–206.

Турилов 2011: А. Турилов. *От Кирила Философа до Константина Костенечког и Василия Софийнина*. Москва 2011.

Ђирковић 1990: С. Ђирковић. „Без престола.“ *Пећка ѿаѿријаршија*. Београд–Приштина 1990, 242–248, 348–349.

Ђоровић 1921: В. Ђоровић. „Љубомир Ковачевић.“ *Годишњица Николе Чуйића*, XXXIV (1921), 289–306.

Ђоровић 1933: В. Ђоровић. *Историја Јуѿославије*. Београд 1933.

Христова и др. 1996: Б. Христова, Д. Караджова, Н. Вутова. *Опис на славянските рѿкописи в Софийската народна библиотека*, V. Софија 1996.

Целакоски 1992: Н. Целакоски. „Најстариот поменик на Бигорскиот манастир.“ *Споменик САНУ*, 131 (1992), 211–238.

Џибранска-Костова 2012: М. Џибранска-Костова. „Легендарната историја на Света гора в един печатен апокриф от Венеција (1571–1572).“ *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, XXXVI/3 (2012), 104–124.

Џоневъ 1910: *Описъ на рѿкописитѿ и старопечатнитѿ книги на Народната библиотека въ София*. Състави проф. Б. Џоневъ. Софија 1910.

Шешум 2013: У. Шешум. „Друштво Против Срба 1897–1902: Методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско-македонско одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902.“ *Српске студије*, 4 (2013), 73–103.

Шешум 2016: У. Шешум. „Уништавање историјских извора у Марковом манастиру у другој половини 19. и почетком 20. века.“ *Српске студије*, 7 (2016), 297–312.

Шешум 2021: У. Шешум. „Скопска епархија 1912. године.“ *Сѿо ѿодина од ѿрѿодоја солунској фрѿнија*. Скопље 2021, 371–419.

Шулетић 2011: Н. Шулетић. „Српска црква после 1459. године: О интеграцији српског клера у турски фискални систем.“ *Паг Српске десѿѿѿовине 1459. ѿодине*. Београд 2011, 332–349.

Шулетић 2018: Н. Шулетић. „Павле, митрополит смедеревски.“ *Српски биоѿрафски речник*, 7. Нови Сад 2018, 727.

Шулетић 2024: Н. Шулетић. „Нишки јерарси (1528–1766).“ *Ниш и Визанѿија*, 22 (2024), 455–472.

BAINTON 1923: R. Bainton. „Basilidian Chronology and New Testament Interpretation.“ *Journal of Biblical Literature* 42/1–2 (1923), 81–134.

ЂУРЂЕВ 1958: В. Ђурђев. „Srpska crkva pod turskom vlašću do 1557 god.“ *Historijski pregled*, 4 (1958), 20–30.

- ĐURĐEV 1970: B. Đurđev. „Odnos između Ohridske arhiepiskopije i Srpske crkve od pada Smedereva (1459) do obnavljanja Pečke patrijaršije (1557).“ *Radovi ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka*, 38/13 (1970), 185–209.
- ĐURĐEV 1978: B. Đurđev. „The Serbian Church in the History of the Serbian Nation under Ottoman Rule (till the Reinstatement of the Patriarchate of Peć in 1557).“ *Ottoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries*. Prague 1978, 288–304.
- ĐURĐEV 1984: B. Đurđev. „Titula 'piskopos' u popisu mitropolija i episkopija Pečke patrijaršije iz sredine XVII veka i pitanje postojanja samostalne srpske crkve pre 1557. godine.“ *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 9 (1982) [1984], 179–194.
- GRUJIĆ 1926: R. Grujić. „Pavle, ahiepiskop pečki 1530 do 1541.“ *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, III. Zagreb 1926, 364–365.
- HADROVICS 1947: L. Hadrovics. *Le peuple serbe et son église sous la domination turque*. Paris 1947.
- KRSTIĆ 2021: A. Krstić. „The Orthodox Church in Northern Serbia during the First of Ottoman Rule (1459–1557).“ *Politics and society in Central and South-East Europe. Life under the shadow of the Ottoman Empire's expansion (15th–16th centuries)*. Cluj–Napoca 2021, 21–36.
- NOTHAFT 2011: C. Ph. E. Nothaft. „From Sukkot to Saturnalia: The Attack on Christmas in Sixteenth-Century Chronological Scholarship.“ *Journal of the History of Ideas*, 72/ 4 (2011), 503–522.
- PICOT 1873: É. Picot. *Les Serbes de Hongrie, leur histoire, leurs privilèges, leur église, leur état politique et social*. Prague 1873.
- PRELOG 1912: M. Prelog. *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade*, I dio, 1463–1739. Sarajevo 1912.
- SAMARDŽIĆ 2000: N. Samardžić. „La España Imperial y el Sureste Europeo (1519–1556).“ *España y la Cultura Hispánica en el Sureste Europeo*. Athens 2000, 90–97.
- SAMARDŽIĆ 2001: N. Samardžić. *Karlo V*. Beograd 2001.
- SAMARDŽIĆ 2005: N. Samardžić. *Karlo V*. Beograd 2005.
- SATIŞ, CEYHAN 2015: İ. Satış, M. Ceyhan. „Kudüs Rum Patrikhanesi.“ *Bellefen*, 79 (2015), 675–712.
- SOTIROVIĆ 2011: V. Sotirović. „The Serbian Patriarchate of Peć in the Ottoman Empire: The First Phase (1557–94).“ *Serbian Studies. Journal of the North American Society for Serbian Studies*, 25/2 (2011), 143–167.
- ŠULETIĆ 2021: N. Šuletić. „Usurpations of and Designated Successions to the Throne in the Serbian Patriarchate: The Case of Patriarch Moses Rajović (1712–24).“ *Balkanica*, 52 (2021), 47–67.
- VERKOVIĆ 1857: S. Verković. „Starine macedonske.“ *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, 4 (1857), 163–167.
- VRYONIS 1981: S. Vryonis. „The History of the Greek Patriarchate of Jerusalem as Reflected in Codex Patriarchicus No. 428, 1517–1805.“ *Byzantine and Modern Greek Studies*, VII/1 (1981), 29–53.
- ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ 2005: Γ. Ευαγγέλου. „Όταν πατριαρχικές υπογραφές αναζητούν ταυτότητα.“ *Ο Εραμιστής*, 25 (2005), 61–86.
- ΠΑΝΤΟΣ 2009: Δ. Πάντος. *Ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Πρόχορος (-1550) και οι σχέσεις του με τη μονή Δοχειαρίου (πρώτο μισό του 16ου αιώνα)*. Αθήνα 2009.

MILANKA UBIPARIP, LJILJANA I. PUZOVIĆ
THE MISCELLANY FROM THE MANUSCRIPT COLLECTION
OF THE NATIONAL LIBRARY OF SERBIA (RS 733) IN THE LIGHT
OF THE LATEST ARCHAEOGRAPHICAL ANALYSIS

SUMMARY

A 16th-century miscellany (composite manuscript) kept in the Archaeographical Department of the National Library of Serbia under the shelfmark Rs 733 came to the Manuscript Collection in 1987, through the acquisition of a private collection belonging to the family of a prominent Serbian historian Ljubomir Kovačević (1848–1918). Through the works of Petar Kostić (1922), Jordan Ivanov (1931) and other researchers who, directly or indirectly, had access to the contents of this manuscript, its importance has long been recognised in science. However, the manuscript has not been subjected to a detailed archaeological analysis until now, primarily due to a series of specific circumstances that marked its interesting history.

This paper, therefore, presents an extensive archaeological description of this manuscript's unusual content, with a new codicological and filigranological analysis. According to the type of texts it contains, the book could be entitled Miscellany (composite manuscript) of hagiographies, letters, histories and documents. The manuscript, which today has 206 leaves, with no binding, consists of four codicological units, created in a period of some ten years – between the second half of the fifth decade and, at the latest, the end of the first half of the sixth decade of the 16th century.

All parts of the manuscript are written in Serbian Church Slavic, with an occasional and inconsistent use of the letters *Ѡ* and *ѡ* in the orthography of only the first and the second codicological units, while they are absent in the rest of the book.

The structure and content of this collection of diverse compositions are presented in detail, with a special attention given to the unit that contains important sources for ecclesiastical-historical circumstances in the Orthodox world during the second quarter of the 16th century.

The manuscript begins with Pseudo-Prokhor's *Life of Saint John the Theologian*, the second composition in the collection is the *Life of the hermit*, the *Venerable Onuphry*, and it is followed by a letter intended for reading during the preparatory period for Great Lent as well as an excerpt from the *Story of Barlaam and Joasaph*. The most important composition of the first part of the third codicological unit of the book is the story of the origin of the Holy Mountain – *Patria of the Holy Mount Athos*.

The final content unit in the third codicological part of the codex contains copies of six documents related to various events in the local church history during the period from 1528 to 1541. These include three epistles of Eastern Orthodox patriarchs, two of Alexandria and one of Constantinople, addressed to the Archbishop Prochorus of Ohrid, and decisions of three Ohrid councils, regarding events within the Ohrid Archbishopric and attempts to restore the Serbian Patriarchate of Peć in the second quarter of the 16th century.

The fourth codicological unit (the last one in terms of content), which is chronologically the oldest, contains five letters of the Holy Fathers for the feast of the Nativity of Saint John the

Baptist. The scribe to whom the writing of these letters is attributed is Pachomius, with the assumption that they were intended for reading in the community where this feast was especially celebrated.

The texts of the first three codicological units were written by the famous scribe Vissarion, who united all parts of the book into one codex. All four parts of the book were combined into a single codex by Vissarion, as evidenced by his editorial corrections, made throughout the entire book, as well as the originally missing numerical markings of the quaternions. The collection of the current content and structure was formed in the scriptorium of the Monastery of St. John the Baptist (Prodromus), near the village of Slepče, during the sixth decade of the 16th century. Judging by the notes from the book in question, it was kept in that monastery for a time, and then at some point it passed into the ownership of a local priest.

The archaeographical description of the Miscellany (composite manuscript) of hagiographies, letters, histories and documents (Rs 733) from the Manuscript Collection of the National Library of Serbia covers key codicological, palaeographical, filigranological, chronological and textological issues related to this very important manuscript from the 16th century.

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА

ДР МАРИЈА ВАСИЉЕВИЋ

научни сарадник, Балканолошки институт САНУ, Београд

ДР ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

редовни професор у пензији, Филолошки факултет Универзитета у Београду

ДР КРИСТИНА МИЛОРАДОВИЋ

научни сарадник, Институт за историју уметности, Београд

ДР АЛЕКСАНДЕР НАУМОВ

професор емеритус, Универзитет Ка Фоскари, Венеција

Супрасаљска академија, Супрасаљ

ДР НЕБОЈША ПОРЧИЋ

ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР ЉИЉАНА И. ПУЗОВИЋ

научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

ДР ВИКТОР САВИЋ

редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

научни саветник, Институт за српски језик САНУ, Београд

ДР ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ

редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР БРАНИСЛАВ ТОДИЋ

редовни професор у пензији, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР СВЕТЛАНА ТОМИН

редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

ДР ВЛАДАН ТРИЈИЋ

научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

ДР МИЛАНКА УБИПАРИП

научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

ДР ИРЕНА ШПАДИЈЕР

редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

ДР НЕБОЈША ШУЛЕТИЋ

научни сарадник, Балканолошки институт САНУ, Београд

REVIEWERS

TOMISLAV JOVANOVIĆ, DR SC.

Retired Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

KRISTINA MILORADOVIĆ, PhD

Research Associate, Institute of Art History, Belgrade

ALEXANDER NAUMOW, DR SC.

Prof. em., Ca' Foscari University of Venice, Venice

The Supraśl Academy, Supraśl

NEBOJŠA PORČIĆ, DR SC.

Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

LJILJANA I. PUZOVIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

VIKTOR SAVIĆ, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

Principal Research Fellow, Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

IRENA ŠPADIJER, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

NEBOJŠA ŠULETIĆ, PhD

Research Associate, Institute for Balkan Studies of SASA, Belgrade

BRANISLAV TODIĆ, DR SC.

Retired Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

SVETLANA TOMIN, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

VLADAN TRIJIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

MILANKA UBIPARIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

MARIJA VASILJEVIĆ, PhD

Research Associate, Institute for Balkan Studies of SASA, Belgrade

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ
ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

Издавачи/Publishers

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

Скерлићева 1, 11000 Београд, Србија

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Кнеза Михаила 36/1, 11000 Београд, Србија

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

1, Skerlićeva St. 11000 Belgrade, Serbia

INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE OF SASA

36/1, Knez Mihaila St. 11000 Belgrade, Serbia

За издаваче/For Publishers

ЈАСМИНА НИНКОВ, в. д. управника

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ, в. д. директора

JASMINA NINKOV, Acting Director

VLADAN JOVANOVIĆ, Acting Director

Лектура и коректура/Proofreading

ВИКТОР САВИЋ

КАТАРИНА ШТЕТИЋ

ДРАГАНА ДУКИЋ-БОЈИЋ

VIKTOR SAVIĆ

KATARINA ŠTETIĆ

DRAGANA DUKIĆ-BOJIĆ

Превод на енглески/English Translation

ЈЕЛЕНА ВИТЕЗОВИЋ

JELENA VITEZOVIĆ

Технички уредник/Publishing Editor

МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ

MIROSLAV A. LAZIĆ

Штампа/Printed by

RETRO PRINT, БЕОГРАД

RETRO PRINT, BELGRADE

Тираж/Circulation

300

Часопис излази једном годишње.
Објављени радови, као и Упутство за припремање рукописа за штампу и Упутство за рецензенте,
доступни су на интернет-страници Народне библиотеке Србије: nb.rs/arheografski-prilozi/

Рукописе за штампу слати на адресу:
Народна библиотека Србије
Одељење за археографију
(за Археографске прилоге)
Скерлићева 1, 11000 Београд
Телефон: +381112452662
e-mail: arheografskipriloz@nb.rs

Original texts for publication should be sent to the following address:
Narodna biblioteka Srbije
Odeljenje za arheografiju
(za Arheografske priloge)
Skerlićeva 1, 11000 Beograd
Phone: +381112452662
e-mail: arheografskipriloz@nb.rs

ISSN ISSN 0351-2819

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

09(497.11)

АРХЕОГРАФСКИ прилози = Archeographical papers /
уредници Владан Тријић, Мирослав А. Лазић. – 1979,
бр. 1– . – Београд : Народна библиотека Србије : Институт за српски
језик САНУ, 1979– (Београд : Retro print). – 26 cm

Годишње. – Текст на српском језику и на неколико светских језика. –
Друго издање на другом медијуму:
Археографски прилози (Online) = ISSN 1452-2233
ISSN 0351-2819 = Археографски прилози (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 15982082

YU ISSN 0351-2819
UDK 091